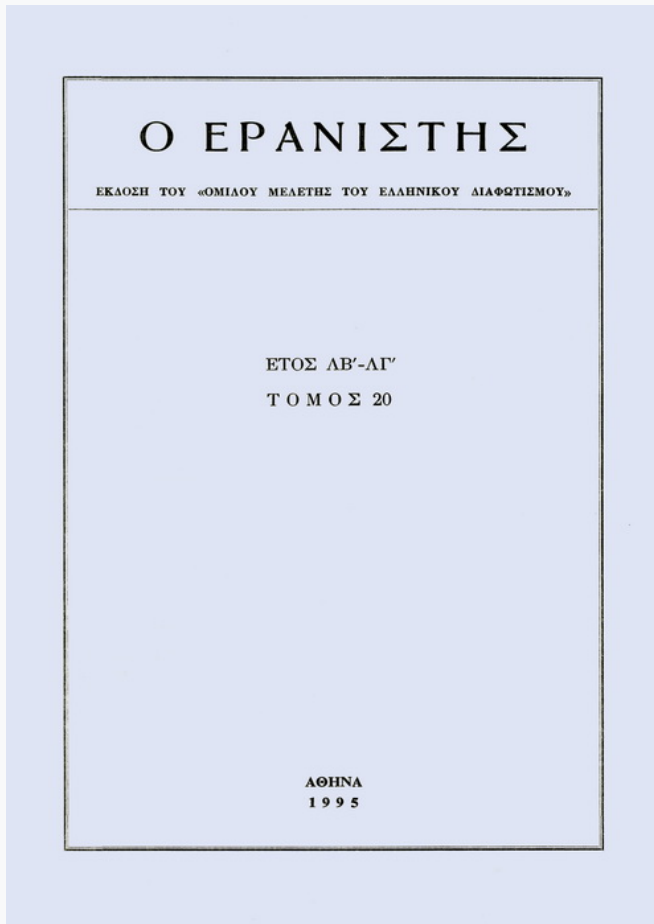

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Οι αναβαθμοί της απομνημόνευσης και οι πολιτικές στρατηγικές μιας οικογένειας

Ευτυχία Δ. Λιάτα

doi: [10.12681/er.244](https://doi.org/10.12681/er.244)

To cite this article:

Λιάτα Ε. Δ. (1995). Οι αναβαθμοί της απομνημόνευσης και οι πολιτικές στρατηγικές μιας οικογένειας. *The Gleaner*, 20, 163–233. <https://doi.org/10.12681/er.244>

ΟΙ ΑΝΑΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΜΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

«Ὁ ἔχων ἀπαίτησιν νὰ ἦναι ἀρχηγός, θυσιάζει ἀνθοσμῆτως αἰείποτε τὰ ἑαυτοῦ συμφέροντα χάριν τῶν οἰκογενειακῶν, καὶ οὐδέποτε ἐκμεταλλεύεται τὰ τῆς οἰκογενείας, καὶ δῆ, τὰ τιμαλφέστερα χάριν τῶν ἑαυτοῦ.»

(Επιστολή Ανδρέα Α. Δεληγιάννη προς
Θεόδωρο Π. Δεληγιάννη, 22/9/1873.)

ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΗ Η ΒΑΘΙΑ ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ μεταξύ στρατιωτικών και πρου-
χόντων, των «πολιτικών», όπως νωρίς ονομάστηκαν, για τη σπου-
δαιότητα του ρόλου που καθεμιά από τις δύο αυτές κοινωνικές ομάδες δια-
δραμάτισε στην ελληνική Επανάσταση. Αντιδικία που αποκρυσταλλώνε-
ται σε πολιτικό λόγο όταν οι πολεμικές συγκρούσεις έπαυσαν πλέον, και
στην ουσία επαναλαμβάνει όσα στοιχεία πολιτικού λόγου ενείχαν ρήξεις που
είχαν ήδη συμβεί κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Στο πεδίο της εξασφάλισης
προνομίων και ανταμοιβών από την κυβέρνηση όσοι συνεισέφεραν, κυρίως
σε υλικά μέσα, εμπλέκονται σε μία διεγκυστίνδα διεκδικήσεων κάτω από
το ένδυμα των οφειλόμενων αποζημιώσεων· ο λόγος λοιπόν για το μέγιστο
μερίδιο και ο δρόμος προς το επιδιωκόμενο ο ίδιος για όλους: περνάει σε
πρώτο επίπεδο από τη διογκωμένη προβολή —επιτυχέστερα μάλιστα δι’
αποδείξεων— του ρόλου που ο διεκδικητής διαδραμάτισε σ’ εκείνο τον
κοινό αγώνα, και σε δεύτερο επίπεδο από την υποβάθμιση του ρόλου των
άλλων. Με τη μέθοδο συνήθως των αποσιωπήσεων, της παραγνώρισης
και όχι πάντα απαραίτητα της καταγγελίας διαμορφώνεται η εικόνα των
ιστορικών γεγονότων και των προσώπων που πρωταγωνίστησαν σ’ αυτά.
Ο επίζηλος ρόλος του πρωταγωνιστή δεν επιφέρει μόνο δόξα αλλά και
υλικά αγαθά: γι’ αυτό και πολλοί οι εκ των υστέρων διεκδικητές-του σε
ένα συντελεσμένο πολυπρόσωπο δράμα, όπου η σαφής διάκριση των ρόλων
και δύσκολα κατορθωτή ήταν και όχι πάντα ξεκάθαρη.

Μόνοι αδιάψευστοι μάρτυρες τα γραπτά τεκμήρια: όμως κι αυτά δεν
υπήρχαν πάντα, μολοντί κάποιοι φρόντιζαν ακόμα και μέσα στη δίνη του
πολέμου να τα εξασφαλίσουν και να τα διαφυλάξουν, κάποτε δίχως την
επιθυμητή ως το τέλος επιτυχία. Το μόνο που απέμενε πλέον ήταν η προ-
σωπική μαρτυρία των αγωνιστών, όσων επέζησαν· αυτοί βίωσαν τα γεγο-
νότα, έστω κι αν τ’ αντιμετώπισαν από διαφορετική σκοπιά ο καθένας και

έτσι, όταν υποχρεώθηκαν να τ' ανακαλέσουν, τ' αναπαράστησαν αναμφίβολα με αρκετή υποκειμενικότητα, όμως κυρίως αυτοί υπήρξαν μάρτυρες γεγονότων. Βέβαια, οι πράξεις, τα συμβάντα συντελέστηκαν μ' ένα και μοναδικό τρόπο: η πρόσληψη και η εκ των υστέρων εκτίμηση υπήρξε διαφορετική, συχνά συνειδητά παραμορφωμένη αποβλέποντας στο προσδοκώμενο κέρδος (ηθικό και υλικό), κάποτε αθέλητα ως φυσική συνέπεια μιάς προδοτικής μνήμης, η οποία, όταν ύστερα από μακρό χρονικό διάστημα αναγκάζεται ν' ανακαλέσει σκιηές από το παρελθόν—στην πλεινότητά τους δυσάρεστες—συγγέει το πλαστό, το επιθυμητό, με την αλήθεια του συντελεσμένου γεγονότος. Έτσι η ιστορική πραγματικότητα επιδέχεται την πρώτη της ιδεολογική χρήση ενώ ακόμα είναι νωπή, σχεδόν ζωντανή και μάλιστα από τους ίδιους τους δημιουργούς-της.

Οι αγωνιστές, οι άνθρωποι της Επανάστασης που βίωναν και διαμόρφωναν τα γεγονότα δίνοντας καθημερινά αγώνα ζωής και θανάτου, δεν σκέφτονταν το απώτερο μέλλον, μονάχα το εγγύς, το αύριο και με τους ίδιους από την πλευρά των ζωντανών έχοντας κερδίσει το παιχνίδι με το θάνατο. Πολύ περισσότερο οι άνθρωποι του Αγώνα δεν οραματίζονταν δάφνες και δόξες που άλλωστε ποιος ξέρει αν είχαν καν συνείδηση, έστω και αμυδρή εικόνα, από ποιόν να τις περιμένουν: όλα για την πατρίδα, καθώς ώμνυαν. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι αδιαφορούσαν για την καταγραφή των πράξεών-τους, δηλαδή του παρόντος: θέλουν να δουν τ' όνομά-τους, τα πολεμικά-τους έργα στα «Ελληνικά Χρονικά» του Μεσολογίου λόγου χάρη και αντιδρούν στην αποσιώπηση. Ομως, τί άλλο ήταν στο μυαλό τους αυτή η πατρίδα πέρα από ένα ιδεολόγημα; Οχι ασφαλώς κυβέρνηση και υπουργοί κι αξιώματα και Σύνταγμα και γραφειοκρατία κι αλισβερίσι: αυτά προέκυψαν αργότερα. Στη διάρκεια του Αγώνα οι φιλοδοξίες ικανοποιούνταν από ιεραρχικά συστήματα, στρατιωτικά, πολιτικά, διοικητικά, που είχαν ήδη τεθεί σε εφαρμογή.

Κι οι απομνημονευματογράφοι του '21, αγωνιστές κι οι ίδιοι, δεν είναι πολεμικοί ανταποκριτές, ουδέτεροι παρατηρητές του δικού-τους αγώνα. Είναι άνθρωποι που πέρασαν μέσα από τη φωτιά, τους άγγιξε η ανάσα του θανάτου, αλλά γλίτωσαν: κι η πρώτη-τους μετεπαναστατική σκέψη, αν λεγόταν—σίγουρα με ανακούφιση—θα ήταν η φράση του μακρινού εκείνου προγόνου-τους με την τόσο διαφορετική όμως στάση μπροστά στο ίδιο γεγονός αλλά και το ίδιο επιδιωκόμενο: «ψυχὴν δ' ἔξεσάωσα».¹ Οι αγωνιστές του '21, μολονότι νικητές ως προς το μείζον, το γενικό, αισθά-

1. *Archiloque Fragments*, εκδ. «Les Belles Lettres», Παρίσι 1968, αρ. 13.

νονται εν ταυτώ και νικημένοι σε προσωπικό επίπεδο. Είναι άνθρωποι κουρασμένοι, υλικά ρημαχγμένοι, απογοητευμένοι και πικραμένοι πολλοί απ' αυτούς, που πέρασαν μέσα από μιά λαίλαπα κι αν στάθηκαν τυχεροί κι έμειναν αλώβητοι σωματικά —όσοι έμειναν— πόσοι στ' αλήθεια γλίτωσαν με την ψυχή και το ηθικό ακέραια;

Όταν συγγράφουν οι πιο πολλοί από τους απομνημονευτές είναι βιολογικά παρηκμασμένοι, γέροι σχεδόν· το απομνημόνευμα εξάλλου δεν είναι παρά ο απολογισμός μιάς ζωής, πίσω ματιά στο τέλος μιάς πορείας, ένας ακόμα λόγος λοιπόν που δικαιολογεί μνήμη αδυνατισμένη, επιρρεπή σε μυθοποιήσεις και υπερβολές. Επιπλέον, οι περισσότεροι απ' αυτούς ως τότε δεν ήσαν εξοικειωμένοι σε τέτοιες πνευματικές ασκήσεις: να σκεφτούν, να βάλουν στη σειρά και να καταστρώσουν μιάν αφήγηση των γεγονότων συνεχή, λιτή, σαφή, αντικειμενική, αμερόληπτη, δίχως τους σκοπέλους της φλυαρίας, της ασάφειας, της αμετροέπειας, του ρητορισμού, της μυθοπλασίας, της μεροληψίας, μειονεκτήματα από τα οποία φυσικά δεν είναι απαλλαγμένα αυτού του είδους τα κείμενα. Για κάποιους από τους απομνημονευματογράφους η πένα στο χέρι βαραίνει πιο πολύ κι απ' το σπαθί, και τότε καταφεύγουν στην υπαγόρευση των αναμνήσεών-τους· αυτοί το μυαλό κι οι άλλοι το κοντύλι.² Τούτοι οι δεύτεροι, οι ενδιάμεσοι ως ένα βαθμό —ποιός ξέρει στ' αλήθεια πόσο— επεμβαίνουν ενδεχομένως όχι μόνο στο ύφος και την τεχνική του λόγου αλλά και στο ίδιο το περιεχόμενο του κειμένου. Θέμα συνείδησης από τη μιά, κι από την άλλη η ανάγκη για ανάμειξη, συμμετοχή σε κάτι σπουδαίο, του οποίου οι ίδιοι, αδιάφορο για ποιούς λόγους, δεν υπήρξαν μέτοχοι· κι ακόμα τώρα που τα όπλα σιγούν είναι η ευκαιρία, η ώρα του γραμματισμένου, του αδύναμου καλαμαρά, να δείξει την υπεροχή-του, να δικαιωθεί μπροστά στον γενναίο αγράμματο, ίνδαλμα ως ένα βαθμό της εποχής εκείνης. Κατασκευασμένη λοιπόν και υπονομευμένη εξαρχής η αλήθεια των απομνημονευμάτων προκειμένου να υπηρετηθούν διπλές σκοπιμότητες: εκείνη του ιδιαίτερου ρόλου του αγωνιστή-απομνημονευτή κι η άλλη η έμμεση ικανοποίηση της φιλοδοξίας του γραμματικού (όπου αυτός υπάρχει), φιλοδοξία συγγραφική που μπορεί

2. «Λες, δεν ηξέρης γράμματα, — και πολλά ηξεύρεις. Τα λόγια είναι γράμματα, μίλεις, και εγώ γράφω, ή άλλος, αν θέλῃς»: έτσι ο Γεώργιος Τερτσέτης —καθώς ο ίδιος λέει— κατάφερε να κάμψει τους δισταγμούς του Γέρου του Μοριά και τον έπεισε να του υπαγορεύσει τις αναμνήσεις-του. *Εξακολοίθησις των Προλεγόμενων εις τα Υπομνήματα του Θ. Κολοκοτρώνη*, εκδ. Βαλέτα, Αθήνα 1952, σ. 51-52. Πβ. και Γ. Π. Κουρνούτος, *Το Απομνημόνευμα 1453-1953 Α'*, Βασιική Βιβλιοθήκη, τ. 44, Αθήνα 1953, σ. 41.

να φτάσει μέχρι παρέμβαση στο περιεχόμενο και αλλοίωση της ουσίας: παρέμβαση που γίνεται για να εναρμονιστεί το απομνημόνευμα με τον τρέχοντα τύπο γραφής. Ωστόσο, υπάρχουν και οι σεμνότεροι που φιλοδοξούν να γράψουν ιστορία αντικειμενική, όπως αυτοί βεβαίως την εννοούν, με εκπρεπές παράδειγμα τον Κασομούλη, άνθρωπο του μέτρου και της ελεγχόμενης φιλοδοξίας.

Οι ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί με τ' απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21 —κι αυτοί δεν είναι ούτε πολλοί ούτε συστηματικά έχουν προσεγγίσει το θέμα αλλά σε εισαγωγικά κυρίως κείμενα με την ευκαιρία της έκδοσης ή επανέκδοσης κάποιων απ' αυτά— έχουν επισημάνει και συνοπτικά αλλά περιεκτικά δώσει τους λόγους που οδήγησαν στη σύνταξή τους.³ Άλλωστε, οι ίδιοι οι συγγραφείς σπεύδουν εισαγωγικά στα κείμενά τους, από την ανάγκη να δικαιολογήσουν την πράξη-τους —σαν αυτή να είναι κατακριτέα κι ο λόγος-τους εκ των προτέρων απορριψίμος— να απολογηθούν δηλώνοντας τις αιτίες που τους ώθησαν σε μιά πράξη ανοίκεια, που δεν είναι η δουλειά-τους και γι' αυτό επιζητούν την κατανόηση και την επιείκεια των αναγνωστών:

«Δεν είχαν ούτε την διάθεσι ούτε τον σκοπόν δια να γράψω ποτέ τα προηγούμενα της Ελληνικής Επανάστασεως, όσα προητοίμασαν αυτήν έως το 1821, μήτε ιστοριογράφος να γίνω, δια να μη νομίσωσιν αι επερχόμενοι γενεαί, ότι συνέγραφα είτε υπέρ εμαντού (κινούμενος από φιλαντιάν ή φιλοδοξίαν ή από πνεύμα εκδικήσεως) είτε υπέρ των συγγενών και φίλων-μου είτε υπέρ της οικογενείας-μου. Αλλ' επειδή πολλοί συνέγραφαν και συγγράφουν την ιστορίαν της Ελληνικής Επανάστασεως, άλλοι κατά το δοκούν, άλλοι δια συμφέρον κεροδοσκοπίας και άλλοι δια να εξυμνήση έκαστος τον πάτρωνά-τον και την φατίαν-τον

3. Εκτός από τα όσα συνοπτικά αλλά περιεκτικά για το είδος αυτό αναφέρει ο Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1985, σ. 251-266, η μόνη ειδική μελέτη που ασχολείται σφαιρικά με το είδος είναι η εισαγωγή του Γ. Π. Κουρνούτου, *Το Απομνημόνευμα...*, σ. 12-47. Σε διεύρυνση των σκέψεων κι απόψεων για το θέμα αυτό προχωράει ο Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα*, εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα 1957, εισαγωγή, ειδικότερα στις σελίδες ιβ'-ιθ'. Ο Τ. Α. Γριτσόπουλος, «Ιστοριογραφία του Αγώνος», ανάτ. από τη *Μνημοσύνη*, 3 (1970-1971), Αθήνα 1971, σ. 33-235, πέρα από την ειδική κάθε έργου παρουσίαση διατυπώνει και γενικότερες σκέψεις στις σ. 33-37 και 248-253. Πβ. επίσης το συνοπτικό μελέτημα της Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου, «Οι αγωνιστές και τα απομνημονεύματά τους», *Ο Πολίτης*, 10 (Μαρτ.-Απριλ. 1977) 31-40, και βεβαίως του Σωκρ. Β. Κουγέα, *Ηρωικά κείμενα του Αγώνος, λόγος του Προέδρου κατά την πανηγυρικήν συνεδρίαν της 24ης Μαρτίου 1953*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1953.

και να ενταφιάσουν τας εκδουλεύσεις, τας θυσίας και τα ένδοξα κατορθώματα των αθανάτων προμάχων, αυτουργών και θεμελιωτών αυτής παρεμόρφωσαν και εκιβδήλωσαν την παρθένον και αγνήν αυτής ιστορίαν με μυοίας ψευδολογίας.

Δια τούτο έκοινα ιερών χρέος-μον (μ' όλην την προβεβηκνίαν ηλικίαν-μον και την ανικανότητά-μον) να γράψω όσα γνωρίζω εκ παραδόσεως των προγόνων μου, του πατρός-μον και άλλων αρχαίων ανδρών, γεγονότα προ της Επαναστάσεως των 1769, και τα μετά την επανάστασιν αυτήν, εις όσα ο ίδιος έλαβον μέρος ενεργητικών και όσα πραγματικώς ηκολούθησαν προς γνώσιν των απογόνων-μας.»⁴

Έτσι αρχίζει τα Απομνημονεύματά-του ο Κανέλλος Δεληγιάννης ξεκινώντας την αφήγησή-του στα 1854 και δύο χρόνια αργότερα στις 18 Απριλίου 1856, όταν θα ολοκληρώσει την εξιστόρησή-του, θα κλείσει το έργο-του μ' έναν επίλογο, επίκληση προς τους μελλοντικούς αναγνώστες-του:

«Περαίνων ήδη έως εδώ την εξιστόρησιν των απομνημονευμάτων-μου φρονώ, ότι εξεπλήρωσα εν ιερών καθήκον προς την δευτέραν γενεάν και προς τας επερχομένας του έθνους-μου δια να γνωρίζουν την αθάνατον ιστορίαν των ενδόξων προγόνων-τους [...]

Παρακαλώ δε τους αναγνώστας των ειρημένων απομνημονευμάτων-μου και ζητώ την συγκατάβασίν-τους να μη με υπολάβουν ως εγωϊστήν αν, και εγώ, ως άνθρωπος, υπέπεσα εξ αγνοίας εις λάθη τινά, ή και διά την τραχύτητα μερικών φράσεων και λέξεων ή και διά τον απότομον τρόπον, με τον οποίον εξηγούμαι διά τινα αντικείμενα και συμβεβηκότα [...] ομολογώ εν συνειδήσει, ότι δεν έγραφα μήτε από συμπάθειαν, μήτε από αντιπάθειαν, μήτε προς χάριν κανενός, ή δια συμφέρον, αλλά μήτε και από πνεύμα εκδικήσεως, καθότι κατανήσας εκ του γήρους, πλησίον του τάφου, εξαλείφθη από τον εγγεφαλόν-μου πάσα ηδονή του ανθρωπίνου βίου.»⁵

Πρόκειται έτσι για μιá αφήγησι ηλοιπόν που σπεύδει να αυτοεξηγηθεί επιζητώντας την ευμενή προδιάθεση του αναγνώστη, ώστε η αντιμετώπιση των όσων θα ακολουθήσουν να είναι από την πλευρά-του επιεικής· αγωνία που επανέρχεται στον επίλογο, μήπως κι αυτό δεν στάθηκε κατορ-

4. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, στο «Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21», εισαγωγή-σχόλια Γ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957, τ. 16, σ. 17.

5. *Ο.π.*, τ. 18, σ. 243.

θωτό· γι' αυτό και η απολογητική καταληκτική νότα πάντα στην ίδια γραμμή: ό,τι ο συγγραφέας ετόλμησε, το έπραξε από «ιερό χρέος» (πρόλογος), «ιερό καθήκον» (επίλογος) για την αποκατάσταση της αλήθειας, επιχείρημα που το επικαλούνται άλλωστε όλοι οι απομνημονευτές.

Για τους λόγους αυτούς πάντως, πραγματικούς ή προσχηματικούς, γεγονός είναι ότι μερικά χρόνια μετά το τέλος της Επανάστασης αρχίζει μία «μαζική», θα λέγαμε, παραγωγή απομνημονευμάτων από τους πρωταγωνιστές του Αγώνα. Θα άξιζε να μελετήσει κανείς την επίδραση που είχαν τα κείμενα αυτά (όσα εκδόθηκαν τότε σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα) στη σύνταξη άλλων τέτοιων κειμένων και κατά πόσο υπήρξαν το κίνητρο για τη συγγραφή ή διαμόρφωσαν τη δική-τους διήγηση, αντιρρητική ή συμπλέουσα με όσες είχαν προηγηθεί.⁶

Η ιστορική συνείδηση των απομνημονευτών παραπαίει ανάμεσα στην ιστορική γνώση (βίωση των καταστάσεων μέσω της ατομικής δράσης) και την ιδεολογική χρήση-τους για ιδιοτελείς σκοπιμότητες. Έτσι καθένας-τους βλέπει τα πράγματα από τη δική-του οπτική γωνία, γι' αυτό και μέσα από τον «αντικειμενικό» λόγο συχνά ξεφεύγει ο πόνος, η πικρία, η εμπάθεια. Να θεωρήσουμε απλώς ότι τα κείμενα αυτά είναι οι διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος δεν είναι αρκετό, γιατί οι όψεις δεν είναι μόνο δύο αλλά τόσες όσες και τα πρόσωπα-αφηγητές. Και στο βαθμό βέβαια όπου ο απομνημονευτής ασκεί κριτική ή κάνει αποτίμηση του έργου των άλλων προσώπων (συναγωνιστών-του ή ανταγωνιστών) το πράγμα είναι κατανοητό· μοιάζει όμως ανεξήγητο και προκαλεί αφελή ερωτήματα του τύπου «μα πώς τελικά έγιναν τα πράγματα;» όταν πρόκειται για την παράθεση στοιχείων αυστηρά πραγματολογικών: λ.χ. «πόσοι τέλος πάντων πολέμησαν στην τάδε μάχη με το σώμα του δείνα, 300 ή 150;» ή «ήταν ο τάδε στρατηγός εκεί αυτοπροσώπως ή σ' άλλο μέρος μακρινό, αμέτοχος στα τεκταινόμενα»· κι ακόμα «πόσοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι, πόσοι ήσαν οι νεκροί κι από τις δύο πλευρές;» (Σάμπως και τους μέτρησε κανείς...) Τέτοια κι άλλα παρεμφερή ερωτήματα σίγουρα δεν επιδέχον-

6. Ο Αμβρόσιος Φραντζής λ.χ. δηλώνει σαφώς ότι έλαβε υπόψη-του τα ως τότε δημοσιευμένα έργα· αυτός όμως φιλοδοξεί να κάνει ιστορία και δεν γράφει απλώς απομνημονεύματα. Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήνα 1976, τ. Α', σ. ιβ'. Το ίδιο εξάλλου ισχυρίζεται κι ο Μακρυγιάννης αμφισβητώντας την αμεροληψία των προηγούμενων ιστορικών του Αγώνα ή απομνημονευτών. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Μακρυγιάννης και Παναγιώτης Ζωγράφος — Το ιστορικό της εικονογραφίας του Αγώνα», *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αιώνας*, Αθήνα 1982, σ. 322-324.

ται παρά μία και μόνη σαφή απάντηση. Πώς να εξηγηθούν λοιπόν αυτές οι διαφορές ανάμεσα στα απομνημονεύματα ακόμη και στα «ρεάλια»; Η υπόθεση της εσκεμμένης ανακρίβειας καταρρίπτεται από το γεγονός ότι ο «πλαστογράφος» θα είχε να αντιμετωπίσει τη δικαιολογημένη αντίδραση των άλλων, όσοι ως συμμετοχοί είδαν ό,τι κι αυτός είδε (ή δεν το είδαν) και συνεπώς η διάψευση θα έπρεπε να είναι αναμενόμενη.

Τα απομνημονεύματα γράφονται για να κοινοποιηθούν —κυρίως γι' αυτό— και για να δικαιωθεί ηθικά ή να αποκατασταθεί το όνομα του ήρωα και της ευρύτερης οικογένειάς-του, να αναδειχθεί η καταγωγή των απογόνων-του, εθνική κληρονομιά στις επερχόμενες γενιές, κι όχι για να εξυπηρετηθούν μέσω αυτών οικονομικές διεκδικήσεις· για τις τελευταίες αυτές «απαιτήσεις» υπάρχουν άλλου τύπου τεκμήρια γραφειοκρατικά, τα οποία οι ενδιαφερόμενοι υπέβλαλαν στην αρμόδια υπηρεσία.

Κάποιοι από τους απομνημονευτές δηλώνουν, ή το κάνουν άλλοι για λογαριασμό-τους, ότι συνέταξαν τα κείμενά-τους βάσει εγγράφων και σημειώσεων που κρατούσαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα για το σκοπό αυτό, δηλαδή τη συγγραφή απομνημονευμάτων ή ιστορίας της Επανάστασης. Είναι γνωστό ότι ημερολόγια των πολεμικών πράξεων, στρατιωτικά, κατ' αντιστοιχία με τα ημερολόγια των караβιών (υποχρεωτικά αυτά τα τελευταία ως προβλεπόμενα από τη ναυτική νομοθεσία), τηρούσαν προαιρετικά και οι πρωταγωνιστές των χερσαίων επιχειρήσεων για λόγους κυρίως «υπηρεσιακούς», για να αναφέρονται στους ανωτέρους-τους, αλλά και για τη μεταξύ-τους ενημέρωση και παρακολούθηση της εξέλιξης των γεγονότων. Καθώς όμως η αναφορά σ' αυτά είναι γενικόλογη και ασαφής και δεν μας έχει σωθεί ή λανθάνει τέτοιου είδους υλικό⁷ (τουλάχιστον δεν το έχει ανακαλύψει και αναδείξει η ιστορική έρευνα ως σήμερα), δεν μπορούμε παρά εικασίες μόνο να κάνουμε για τις πηγές των απομνημονευμάτων. Πρόκειται ενδεχομένως για υλικό αλληλογραφίας μεταξύ των αρχηγών των στρατιωτικών σωμάτων ή των διοικητικών αρχών, έγγραφα με οικονομικό περιεχόμενο ή αποδεικτικά παροχής υπηρεσιών (προσωπικών και υλικών), σκόρπιες σημειώσεις και όχι για συστηματικά ημερολόγια, πολύ δε περισσότερο για ιστορικές σημειώσεις.

7. Η αναφορά εδώ δεν γίνεται στα ημερολόγια εκείνα που ως ξεχωριστό είδος μας είναι γνωστά και αρκετά από αυτά δημοσιευμένα (Γ. Π. Κουρνούτος, *ό.π.*, σ. 35), αλλά σε ό,τι υπονοείται ή λαμβάνεται ως «υλικό κατασκευής» των απομνημονευμάτων των αγωνιστών του '21. Για την καταστροφή τέτοιων τεκμηρίων κατά την πυρπόληση των σπιτιών-τους μιλάει ο Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 18, σ. 59: «... τας σημειώσεις ημερολογίου...».

Ιστοριογράφος λοιπόν χάρη της αλήθειας, και μάλιστα κατά προτροπή των συγγενών-του, και ο Κανέλλος Δεληγιάννης.⁸

Ομως, σε αντίθεση με τους άλλους συγχρόνους-του απομνημονευτές (Π. Πατρών Γερμανό, Ιωσ. Ζαφειρόπουλο, Θ. Κολοκοτρώνη, Φωτάκο κ.ά.), οι οποίοι προχώρησαν σε έκδοση του έργου-τους σε σύντομο χρονικό διάστημα, σχεδόν αμέσως μετά την ολοκλήρωση της συγγραφής, ο Δεληγιάννης και η οικογένειά-του «έθαψαν» το χειρόγραφο-του για έναν ολόκληρο αιώνα. Δίχως να εκλείψουν οι λόγοι της σύνταξής-του, η αποκατάσταση δηλαδή της αλήθειας για τη συμβολή της οικογένειας Δεληγιάννη στην Επανάσταση, ανέκυψαν στο μεταξύ άλλες σκοπιμότητες, πολιτικές, και μάλιστα από πολύ νωρίς, οι οποίες προβαλλόμενες ως κοινωνική ευαισθησία⁹ ανέστειλαν τη δημοσιοποίηση μιάς μαρτυρίας, σημαντικής συμπληρωματικής πηγής για την ιστορία της εποχής.

«*Τύχη αγαθή*» όμως και τα πράγματα έπαυσαν να κινούνται στο χώρο των υποθέσεων και των υπονοούμενων ή συγκαλυμμένων καταγγελιών: μάρτυρες εύγλωττοι, τρεις επιστολές που βρέθηκαν στο ίδιο το Αρχείο της οικογένειας Δεληγιάννη και εξηγούν σαφώς —τουλάχιστον ως μία ορισμένη χρονική στιγμή— τους λόγους της μακρόχρονης αφάνειας των απομνημονευμάτων του Κανέλλου.¹⁰ Σύμφωνα με τα τεκμήρια αυτά, οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η καθυστέρηση της έκδοσης ανάγονται στο πεδίο του ηθικού και των κοινωνικών συμβάσεων: να μη θιγούν πρόσωπα, ακόμα ζωντανά, ή οι άμεσοι απόγονοί-τους. Οι λόγοι αυτοί, καθώς θα δούμε, αντικρούονται ως χονδροειδές πρόσχημα συγκαλύψης των πραγματικών αλλά ταπεινών κι ιδιοτελών κινήτρων από τον ίδιο τον επιστολογράφο, μέλος κι αυτός της οικογένειας των Δεληγιανναίων.

Δεν συντρέχει λόγος να συνοψιστεί εδώ το περιεχόμενο των επιστολών, οι οποίες αυτούσιες δημοσιεύονται στις σελίδες 190-196. Πρόκειται για τρία

8. Υποκινητής του Κανέλλου για τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων-του φαίνεται να είναι ο ανεψιός-του Ανδρέας, σύμφωνα με τα λεγόμενα αυτού του ίδιου. Βλ. επιστολή Ανδρέα προς Νικόλαο, σ. 191. Αλλά και ο Αμβρ. Φραγκζής, ό.π., σ. η', επιχειρεί το έργο-του «... οικειοθελώς, και κατά προτροπήν πολλών».

9. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., σ. 16, σ. 7.

10. Μεγάλα σε όγκο και πλούσια σε περιεχόμενα τα Αρχεία της οικογένειας Δεληγιάννη απόκεινται στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού· ταξινομημένα και καταλογογραφημένα (Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Αρχεία Οικογένειας Δεληγιάννη. Γενικό Ευρετήριο*, Αθήνα 1992) προσφέρονται στην έρευνα παρέχοντας διαφωτιστικά στοιχεία για την οικονομική και κυρίως πολιτική ζωή του τόπου σ' όλο τον 19ο αιώνα. Οι επιστολές που δημοσιεύονται εδώ βρίσκονται στο Αρχείο Θ. Δεληγιάννη, VI, φ. 49, υποφ. 2.

γράμματα του Ανδρέα Α. Δεληγιάννη, γραμμένα μεταξύ 27 Ιουνίου και 4 Οκτωβρίου του 1873 και απευθυνόμενα προς τρεις διαφορετικούς παραλήπτες, μέλη της οικογένειας. Η πρώτη και εκτενέστερη επιστολή απευθύνεται στον Νικόλαο Πανάγου Δεληγιάννη,¹¹ πρώτο εξάδελφο του αποστολέα, την εποχή αυτή πρόεδρο εφετών στην Πάτρα. Του εξιστορεί λεπτομερώς, υπενθυμίζοντάς-του ως ένα βαθμό, τις περιπέτειες του χειρογράφου του θείου-τους και τονίζει τις επίμονες προσπάθειες που ο ίδιος κατέβαλε επί σειρά ετών για την έκδοσή-του χωρίς όμως αποτέλεσμα, επειδή προσέκρουε στην άκαμπτη αντίδραση μελών της οικογένειάς-τους, που με τη στάση-τους αυτή προφασίζονταν τη διασφάλιση της υστεροφημίας προσώπων θιγόμενων από τα αναγραφόμενα στα Απομνημονεύματα. Ιδιαίτερα επιρρίπτει ευθύνες στους δύο πρώτους εξαδέλφους-του, τον Πέτρο Αναγνώστη Δεληγιάννη¹² και κυρίως τον Θεόδωρο Πανάγου Δεληγιάννη, οι οποίοι μολονότι είχαν τη δυνατότητα και τα μέσα, λόγω των θέσεων που κατείχαν, όχι μόνο δεν τόλμησαν να πραγματοποιήσουν την έκδοση αλλά αντίθετως συνεχώς την ανέβαλλαν για να μη δημιουργήσουν δυσάρεσκα στην οικογένεια των Μαυροκορδάτων. Είναι σαφής η κατηγορία κυρίως κατά του Θεόδωρου για απειμπόληση των οικογενειακών συμφερόντων για χάρη των προσωπικών-του πολιτικών επιδιώξεων. Ζητάει τέλος ο επιστολόγράφος την παρέμβαση του Νικόλαου προς τον Θεόδωρο, κάτοχο τη στιγμή εκείνη του χειρογράφου, ώστε να το παραχωρήσει προκειμένου «να αναλάβει αμέσως την εκτύπωση της ιστορίας του θείου Κανέλλου» ο άλλος πρωτοξάδελφός-τους, ο Ιωάννης.¹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ανδρέας αναφερόμενος στο κείμενο του θείου-του το αποκαλεί συστηματικά «ιστορία» και μάλιστα κάποτε «ιστορία του ιερού αγώνος», μολονότι θα πρέπει να του είναι γνωστό ότι ο τίτλος που ο ίδιος ο συγγραφέας έχει δώσει στο χειρόγραφο-του είναι «απομνημονεύματα». Ενα άλλο σημείο που μας αποκαλύπτει η επιστολή —αναμενόμενο άλλωστε— είναι η ύπαρξη

11. Ο Νικ. Παν. Δεληγιάννης, νομικός, διετέλεσε πρόεδρος του Αρείου Πάγου και εκ των ιδρυτών της Εταιρείας των Φίλων του Λαού. Το αρχείο-του μαζί με τα αρχεία των άλλων μελών της οικογένειας απόκειται επίσης στην Ε.Φ.Α. Ευτ. Δ. Λιάτα, ό.π., σ. 20 και ο κατάλογος του αρχείου στις σ. 47-49.

12. Ο Πέτρος Α. Δεληγιάννης είχε ενεργό και μακροχρόνια ανάμειξη στην πολιτική είτε ως γραμματέας υπουργείου είτε ως πρέσβης είτε ως υπουργός. Ο.π., σ. 19, αρ. 20.

13. Πρόκειται για τον Ιωάννη Αναγν. Δεληγιάννη, νομικό, διπλωμάτη, πολιτικό και πεζογράφο, προσωπικότητα με έντονη και πολύπλευρη δράση. Ο.π., σ. 19, αρ. 21.

σχεδίου, ενός είδους πρόχειρου, του χειρογράφου· στα Αρχεία της οικογένειας όμως, τουλάχιστον σ' αυτά που έχουν παραδοθεί στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού, δεν βρέθηκε κανένα από τα δύο κείμενα, ούτε το σχέδιο ούτε το Απομνημόνευμα. Η επιστολή αυτή σε συσχέτιση και με την εισαγωγή της έκδοσης του 1957¹⁴ μας αποκαλύπτει την προϊστορία της τύχης του χειρογράφου ως τη χρονική εκείνη στιγμή (1873)· από 'κει κι ύστερα η τύχη-του αγνοείται. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Βλαχογιάννης με τις δικτυώσεις και την ικανότητά-του να εισχωρεί σε χώρους και να ανακαλύπτει τα απίθανα δεν κατάφερε όχι να αποκτήσει αλλά ούτε καν να εντοπίσει το χειρόγραφο αυτό, το οποίο, καθώς φαντάζεται κανείς, εναγωνίως θα το αναζητούσε και τόσο χρήσιμη πηγή θα είχε σταθεί στο έργο-του για τους κλέφτες του Μοριά.¹⁵ Τόσο ζηλότυπα, σχεδόν ως ανύπαρκτο, η οικογένεια το κρατούσε κρυφό, απρόσιτο σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Η επιστολή χαρακτηρίζεται από πάθος, αυστηρότητα περιεχομένου και καυστικότητα ύφους, με αιχμές αλλά και απροκάλυπτες κατηγορίες κατά συγγενικών και μη προσώπων και με απόδοση του αρμόζοντος σε καθένα-τους μεριδίω της ευθύνης-του.

Η δεύτερη επιστολή του Ανδρέα με ημερομηνία 22 Σεπτεμβρίου 1873 έχει αποστολέα τον άμεσα υπεύθυνο, κι όχι απλώς συνυπεύθυνο, τον εξάδελφό-του Θεόδωρο Π. Δεληγιάννη, τότε βουλευτή Γορτυνίας.¹⁶ Καταλογίζει και σ' αυτόν —κυρίως σ' αυτόν— ευθύνες για την καθυστέρηση και ηθελημένη κωλυσιεργία της έκδοσης των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου και τον κατηγορεί ευθέως ότι συμπλέει με τους πολιτικούς-του αντιπάλους από προσωπική φιλοδοξία προδίδοντας τα ιερά και όσια της οικογένειάς-του. Η άρνηση έκδοσης λοιπόν του κειμένου του θείου-τους εγγράφεται στις σκοπιμότητες που επιδέξια ενορχηστρώνονται γύρω από το μοτίβο «μη θίγετε τα κακώς κείμενα», και τις αρχηγικές βλέψεις του

14. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 7-8.

15. Γιάννης Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά, μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη, 1715-1820*, Αθήνα 1935.

16. Πρόκειται για τον γνωστό πολιτικό του 19ου αι., στην αντιπολίτευση του Τρικουπικού κόμματος, ο οποίος επί πέντε φορές (σύντομης διάρκειας) διετέλεσε πρωθυπουργός της Ελλάδας. Το ογκώδες και πλούσιο προσωπικό και υπηρεσιακό-του αρχείο βρίσκεται επίσης στην Ε.Φ.Α. Σύντομο βιογραφικό και κατάλογο του αρχείου-του βλ. Ευτ. Δ. Λιάπα, *ό.π.*, σ. 20, αρ. 24 και σ. 53-96. Αυτοβιογραφικό σημείο του Θεόδωρου, καθώς και διάφορα ανέκδοτα από τη ζωή και τη δράση των Δεληγιανναίων, κυρίως του Κανέλλου, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, Αθήνα 1927, σ. 60 κ.α.

Θεόδωρου Δεληγιάννη, κατόχου του πολύπαθου χειρογράφου. Τον καλεί τέλος να το παραδώσει αμέσως για να πάρει χωρίς άλλες καθυστερήσεις το δρόμο προς τη δημοσιότητα.

Πολύ πιο δηκτικό, έντονο και αυστηρό απ' ό,τι στην προηγούμενη επιστολή είναι εδώ το ύφος, μια κι ο αποστολέας απευθύνεται στον κύριο υπεύθυνο και κάτοχο του κειμένου· γι' αυτό και γράφει απεριφραστα και με παρρησία, αποφασισμένος να πετύχει το σκοπό-του, δηλαδή τη δίχως άλλη αναβολή εκτύπωση του έργου του Κανέλλου Δεληγιάννη.

Η τρίτη τέλος επιστολή, γραμμένη στις 4 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, είναι ένα σύντομο κείμενο προς την ανεψιά-του Ολιγκα Χρυσοσπάθη,¹⁷ εγγονή του Κανέλλου και νόμιμη κληρονόμο του επίδικου κειμένου, συνοδευτική των δύο προηγούμενων επιστολών, απλώς για ενημέρωση και του τρίτου προσώπου ως ενδιαφερόμενου και ενεχόμενου στην ιστορία αυτή.

Οι επιστολές αυτές, κυρίως οι δύο πρώτες, αποτελούν καλές μαρτυρίες για τις διαπλοκές συμπερόντων των «επιγόνων» των πρωταγωνιστών της Επανάστασης του '21 στη διαμορφούμενη ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα και καταδεικνύουν τις διαφορετικές αντιλήψεις για τα οικογενειακά ιδεώδη και τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης και πραγμάτωσής-τους. Από τη μιά οι επιτυχημένοι, οι φιλόδοξοι, οι νεωτεριστές, οι ενταγμένοι στο σύστημα, αυτοί που τέλειωσαν τον «πόλεμο» των προγόνων-τους μαζί με τις πολεμικές επιχειρήσεις και τώρα ζουν την ειρήνη· γι' αυτούς η διαιώνιση της οικογενειακής δόξας επιτυγχάνεται με τη δική-τους ένταξη και συμμετοχή στο ηγετικό σώμα και τις προσωπικές-τους διακρίσεις. Καμιά προδοσία λοιπόν, κανείς συμβιβασμός· μόνο πατριωτικές φιλοδοξίες, προοδευτισμός και σύμπλευση σύμφωνα με τα νέυματα των καιρών.

Στον αντίποδα οι αποτυχημένοι, οι ασυμβίβαστοι, οι παραδοσιακά προσκολλημένοι στο ένδοξο παρελθόν —ένας απ' αυτούς κι ο Ανδρέας¹⁸—

17. Η Ολιγα ή Ολιγκα, μοναδική εγγονή κι άμεση απόγονος του Κανέλλου Δεληγιάννη, κόρη της θυγατέρας-του Μαρίας και του Διον. Χρυσοσπάθη, μένοντας ορφανή σε πολύ μικρή ηλικία ανατράφηκε από τους θείους-της και κυρίως τον Θεόδωρο, του οποίου, χάρη στη μόρφωσή-της, υπήρξε στενή και πολύτιμη συνεργάτιδα ως το τέλος έχοντας την ευθύνη του πολιτικού-του γραφείου. *Ο.π.*, σ. 20, αρ. 24.

18. Στα γενεαλογικά και βιογραφικά των Δεληγιανναίων το πρόσωπο του Ανδρέα μοιάζει σκοτεινό, δεν γνωρίζουμε τίποτα γι' αυτόν πέρα από το ότι ήταν γιός του Ανάστου, αδελφού του Κανέλλου, κι ότι ο πατέρας-του μικρό μόνο μέρος έλαβε στην Επανάσταση αφού το 1823 φέρεται ήδη νεκρός. *Ο.π.*, σ. 18.

καθώς δεν έχουν τί να χάσουν, τολμούν τη ρήξη με το σύστημα, αμφισβητούν τους σύγχρονους-τους «ήρωες» και αρνούνται τα εθνικά στερεότυπα. Ο Ανδρέας Δεληγιάννης κατηγορεί μέλη της ευρύτερης οικογένειάς-του για ενσωμάτωση και συναλλαγή με τους «εχθρούς», για απεμπόληση των οικογενειακών ιδεωδών. Ας μη ξεχνάμε, είμαστε στις αρχές της δεκαετίας του '70, μιάς δεκαετίας πλούσιας σε διπλωματική δράση για την Ελλάδα: στο πολιτικό σκηνικό της χώρας τα πρόσωπα των Ζαΐμη, Κουμουندούρου, Βούλγαρη, Δεληγιώργη, Τρικούπη, Δεληγιάννη εναλλάσσονταν στην πρωθυπουργία, με τον Θεόδωρο Δεληγιάννη στην πλευρά εκείνων που βρίσκονταν κάτω από τη ρωσική επιρροή, ως αντιπολίτευση στο αγγλόφιλο τρικουπικό κόμμα.¹⁹

Ο Ανδρέας Δεληγιάννης παρά το ζήλο-του δεν κατάφερε τότε να αφυπνίσει τις ναρκωμένες συνειδήσεις της οικογένειάς-του και να τους πείσει για τη σκοπιμότητα της έκδοσης (σκοπιμότητα διαθλασμένη μέσα από το δικό-του οικογενειοκρατικό πρίσμα, τόσο παράταιρο) και το χειρόγραφο του προγόνου-του συνέχισε να φυλάσσεται ζηλότυπα, πιθανόν πάντα στην κατοχή του ίδιου του Θεόδωρου και των απογόνων-του, για περισσότερο από μισό αιώνα, όπως με δέος και αγανάκτηση το είχε προβλέψει ο επιστολογράφος. Λείπουν τα στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να παρακολουθήσουμε την τύχη-του ως τη στιγμή της έκδοσής-του το 1957. Ασφαείς είναι κι εδώ οι πληροφορίες του εκδότη για τον κάτοχο του χειρογράφου, μιά και δηλώνεται με γενικολογίες ότι «η οικογένεια Δεληγιάννη, στην αρχή τουλάχιστον, δεν ήθελε να ιδή το φως της δημοσιότητας το έργο του Κανέλλου, γιατί εθίγονταν σ' αυτό πολλά πρόσωπα, που ζούσαν ακόμα εκείνη την εποχή. Αργότερα, η επιφύλαξη αυτή παρέμεινε, γιατί υπήρχαν απόγονοι των προσώπων εκείνων, μα τώρα πια κι η επιφύλαξη αυτή δεν στεκότανε, ύστερα από μιάν εκατονταετία. Κι έτσι είχαμε την τύχη να μας εμπιστευθούν την έκδοσή-του».²⁰ Έτσι λοιπόν, εκατό χρόνια αργότερα, στην επέτειο της ολοκλήρωσης της συγγραφής-του, το πολυσυζητημένο χειρόγραφο αποκαλύπτεται και —σαν να ήταν η μοίρα του αυτή— τα ίχνη-του ξαναχάνονται ως σήμερα· δεν αποκλείεται βέβαια να βρίσκεται το ίδιο ζηλότυπα φυλαγμένο στα χέρια κάποιου απογόνου, ο οποίος όχι ασφαλώς από άγνοια αλλά ίσως από υπερβολική λατρεία των οικογενειακών κειμη-

19. Για την ελληνική πολιτική κατάσταση της περιόδου αυτής βλ. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1984, σ. 188-209.

20. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 16, σ. 8.

λίων αποφεύγει ως περιττή πλέον —μιά και υπάρχει η έκδοση— την έστω και απλή κοινοποίηση της ύπαρξής-του.

Αν όμως το πρωτότυπο χειρόγραφο λανθάνει, επισημάνθηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και σε φάκελο με υλικό παραχωρημένο από την οικογένεια του επίσης αγωνιστή του '21 Γεωργίου Βάρβογλη αποσπασματικό αλλά μεγάλης έκτασης αντίγραφο-του.²¹ Πρόκειται για ένα χειρόγραφο 293 πυκνογραμμένων σελίδων (30×21) επιγραφόμενο «*Εκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Στρατηγοῦ Κανέλλου Δηληγιάννη! 1854*». Οι πρώτες σελίδες είναι επιμελημένα καλλιγραφημένες με μεγάλο περιθώριο στη δεξιά πλευρά εκτός από την πρώτη σελίδα, που έχει το περιθώριο αριστερά· πολύ γρήγορα όμως ο αντιγραφέας αφήνει την πένα-του ελεύθερη και η γραφή εξελίσσεται σε προχειρότροπη, πυκνή, οι σελίδες είναι γαμάτες με αρκετές διαγραφές, παραλείψεις και προσθήκες λέξεων, γεγονός που δείχνει τη σπουδή του γραφέα. Με εξαίρεση λοιπόν τις ελάχιστες πρώτες σελίδες, μ' αυτή την πρόχειρη, βιαστική γραφή είναι αντιγραμμένες όλες οι υπόλοιπες, δηλαδή το σύνολο του σώματος. Σύγκριση του κακογράμματος αυτού γραφικού χαρακτήρα με το αντίστοιχο κειμένων που βρίσκονται στο Αρχείο Δηληγιάννη και ιδιαίτερα με τα απαντητικά κείμενα του Κανέλλου προς τους Φραντζή και Φωτάκο²² υποδεικνύει ότι προέρχονται όλα από την ίδια γραφίδα. Καθώς είναι γνωστό ότι γραμματικός του Κανέλλου Δηληγιάννη, τουλάχιστον για τα Απομνημονεύματα, υπήρξε ο νεαρός τότε Μιχ. Πετρόπουλος,²³ εύλογα μπορούμε να αποδώσουμε σ' αυτόν και το συγκεκριμένο αντίγραφο. Τί πιο φυσικό, άλλωστε, από το να είναι ο ίδιος ο γραμματέας του στρατηγού το πρόσωπο που για λογαριασμό του Γ. Βάρβογλη έκανε την αντιγραφή από το πρωτότυπο χειρόγραφο που είχε στα χέρια-του.

Αντιπαραβολή του αντιγράφου με το κείμενο της έκδοσης έδειξε τα εξής: Το τέλος του αντιγράφου «... Και ούτως ετελείωσε και αυτή η σκηνή της Γράνας» (σελ. 293) αντιστοιχεί στην αρχή της σελίδας 256 του Α' τόμου της έκδοσης των Απομνημονευμάτων, που είναι λίγο πριν από το

21. Γ.Α.Κ., Συλλογή Γ. Βάρβογλη, Κ. 55Α.

22. Περί αυτών θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

23. Ο Μιχαήλ Πετρόπουλος διετέλεσε γεν. επίτροπος της Επικράτειας· πρώην γραμματικός του Κανέλλου και θαυμαστής των Δεληγιανναίων στα 1893 εκφωνεί «Λόγον περί των προς την πατρίδα θυσιών και εκδουλεύσεων του αιμηνήστου Στρατηγού Κανέλλου Δηληγιάννη», δημοσ. στο *Διαλέξεις και λόγοι εν τη Εταιρεία των Φίλων του Ασού*, Αθήνα 1901, σ. 11-32.

τέλος της σελίδας 183 του 4ου τετραδίου του πρωτότυπου χειρογράφου, το οποίο χρησιμοποίησε ο εκδότης του 1957.

Καθώς είπαμε, πρόκειται για αποσπασματική αντιγραφή επιλεγμένων τμημάτων σύμφωνα με προδιαγραφές που προφανώς είχε ορίσει ο παραγγελιαδότης και τα οποία θεωρήθηκε ότι τον ενδιέφεραν άμεσα ή έμμεσα για τη στοιχειοθέτηση της δικής-του προσωπικής ιστορίας. Η αποσπασματικότητα όμως δεν είναι τέτοια που να διασπάται η νοηματική συνοχή του κειμένου και όσα σημεία παραλείπονται αφενός είναι λίγα, όπως άλλωστε δείχνει και η συνολική έκταση του αντιγράφου, αφετέρου οι παραλείψεις γίνονται αφού ολοκληρωθεί ένα μέρος της αφήγησης και διασωθεί με τον τρόπο αυτό το αντικείμενό-της. Έτσι, το αντίγραφο αυτό, αν έλειπαν τα δηλωτικά σημεία της αποσιώπησης (...) θα μπορούσε να διαβαστεί ως συνεχής αφήγηση και να εκληφθεί ως πλήρες έργο.

Το αντίγραφο είναι χρονολόγητο· σίγουρα όμως έχει γίνει ύστερα από την ολοκλήρωση των Απομνημονευμάτων και πιο συγκεκριμένα μετά τον Μάιο του 1858. Την τελευταία αυτή ημερομηνία φέρει ένα άλλο αντίγραφο 24 σελίδων, καμωμένο από το ίδιο άτομο — σχεδόν σαν συνέχεια του πρώτου—, το οποίο είναι η απάντηση του Κανέλλου Δεληγιάννη στην ιστορία του Τρικούπη, όπως αυτή η πρώτη δημοσιεύεται στον τρίτο τόμο της έκδοσης του 1957.²⁴

Ολοκληρώνοντας όμως το έργο που του ανατέθηκε ο αντιγραφέας φαίνεται πως δεν έμεινε ικανοποιημένος από την εικόνα του χειρογράφου-του, γι' αυτό και ξεκίνησε να καθαρογράφει το αντίγραφό-του. Το δεύτερο αυτό αντίγραφο καταλαμβάνει 104 καλλιγραφημένες σελίδες (του ίδιου επιμελημένου γραφικού χαρακτήρα των πρώτων σελίδων του α' αντιγράφου) σε τετράδιο της εποχής (δηλαδή σε συρραμμένα φύλλα) σχήματος επίσης 31×20.

Το αντίγραφο αυτό διακόπτεται απότομα στο σημείο που αντιστοιχεί περίπου στο μέσο της σελίδας 59 του πρόχειρου αντιγράφου και όπου ο ίδιος ο αντιγραφέας έχει σημειώσει ένα παραπεμπτικό σημείο, #. Δεν έχουν σημασία οι λόγοι για τους οποίους δεν ολοκληρώθηκε η προσπάθεια· ίσως ο Πετρόπουλος έπαψε πια να είναι στην υπηρεσία του Δεληγιάννη, ίσως κάτι άλλο προέκυψε που ανέστειλε την αντιγραφή. Σημασία έχει ότι και τα δύο αντίγραφα έφτασαν τελικά στον αποδέκτη-τους, τον Βάρβογλη, έστω και ημιτελή. Έτσι, το κείμενο των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου που τόσο επιμελημένα θα αποτρεπόταν στο μέλλον η δημοσιοποίησή-

24. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 18, σ. 245-312.

του, άγνωστο σε ποιά ακριβώς χρονική στιγμή, πάντως όχι πολύ μακριά από την περάτωση της σύνταξής-του, γίνεται χρηστικό εργαλείο —καθώς θα λέγαμε σήμερα—, πηγή ιστορική, και αντιγράφεται για να χρησιμοποιηθεί από κάποιον τρίτο.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα σχετικά με τα Απομνημονεύματα του Κανέλλου Δεληγιάννη μπορούμε με βεβαιότητα πλέον να υποστηρίξουμε ότι του λανθάνοντος χειρογράφου προϋπήρξε ένα πρόχειρο χειρόγραφο,²⁵ το οποίο επίσης λανθάνει· η έκδοση βεβαίως έγινε από το καθαρογραμμένο χειρόγραφο.

Η μακρόχρονη καθυστέρηση της έκδοσης των Απομνημονευμάτων οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στις αντιδράσεις μελών της οικογένειας, που πίστευαν ότι η δημοσίευση αυτού του κειμένου θα παρεμπόδιζε τις πολιτικές-τους στρατηγικές για διάκριση στο ηγετικό σώμα του 19ου αιώνα· λόγοι καθαρά ιδιοτελείς για τον κατήγγορο συγγενή-τους, περιβεβλημένοι στην έκφραση όμως με το ένδυμα της κοινωνικής ευαισθησίας.

Θα περίττεινε ίσως η υπενθύμιση του κοινού τόπου ότι ένα αρχείο μπορεί να ενισχύει τη γνωστική βουλιμία του ιστορικού με την παράλληλη, συνάμα, απίσχναση της φροντίδας για την ένταξη των ευρημάτων-του στη συνάφειά-τους· όταν όμως αυτή η τελευταία είναι καταφανής, η παρασιώπηση του άγνωστου αρχειακού τεκμηρίου θα προσέκρουε στους στοιχειώδεις κανόνες της ανεύρεσης. Στην οπτική αυτή θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση τριών κειμένων, προερχόμενων από το Αρχείο του Κανέλλου Δεληγιάννη, και τα οποία, καθώς θα δούμε, σχετίζονται έμμεσα με τα Απομνημονεύματα.

Το πρώτο είναι μία «Κατάστασις εκδουλεύσεων του Στρατηγού Κανέλλου Δεληγιάννη» συνταγμένη ήδη το 1833.²⁶ Είναι καθαρογραμμένο αντίγραφο, με το γνωστό γραφικό χαρακτήρα, που συναντάμε με μεγάλη συχνότητα στα χαρτιά του αρχείου του Κανέλλου Δεληγιάννη. Το κείμενο αναπτύσσεται σε ενιαίο χαρτί (84 × 60 περίπου) και η αρχιτεκτονική της σελίδας είναι τέτοια ώστε επιτρέπει να ξεχωρίζουν προβαλλόμενα τα διάφορα μέρη του κειμένου επιτυγχάνοντας συγχρόνως και ένα ικανοποιητικό ενιαίο αισθητικό αποτέλεσμα. Το σύνολο απαρτίζουν τα εξής επιμέρους τμήματα:

25. Επιστολή Ανδρέα προς Νικόλαο, σ. 190-194. Πβ. και *Διαλέξεις και λόγοι...*, ό.π., σ. 13: «... σώζονται και παρ' εμοί σημειώσεις τινές εκ των απομνημονευμάτων τούτων...».

26. Ε.Φ.Α., Αρχεία Οικογένειας Δεληγιάννη, I. 4^ο. 13.

- α) Στοιχεία ταυτότητας του προσώπου.
- β) Παράθεση αποδεικτικών στοιχείων, επίσημων κυβερνητικών εγγράφων και άλλων αποδείξεων για τις υπηρεσίες του Κ. Δεληγιάννη.
- γ) Αφηγηματικό κείμενο (εκτενές) επιγραφόμενο «*Εκδουλεύσεις εις τὸ διάστημα τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος*».
- δ) Σύντομο κείμενο επιγραφόμενο «*Οἰκιακὴ κατάστασις*».
- ε) Παρατηρήσεις παραπεμπτικού χαρακτήρα.

Αν και το ντοκουμέντο αυτό σε πρώτη ματιά μοιάζει άσχετο με τα υπόλοιπα, εντούτοις, η συνάφεια μεταξύ-τους είναι τέτοια που δικαιολογεί την ένταξή-του στη συγκεκριμένη μελέτη και τη συνεξέτασή-του με τα υπόλοιπα κείμενα και την προβληματική που υποβάλλουν.

Το τεκμήριο αυτό βεβαίως από μόνο-του θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για άλλου τύπου ιστορική προσέγγιση και ανάλυση, κυρίως οικονομική, και μάλιστα σε συνδυασμό με ένα πλούσιο αρχαιακό υλικό που συμπληρωματικά μπορεί να αντληθεί άφθονο από την ίδια πηγή. Εντούτοις η ύπαρξη του τμήματος (γ) το καθιστά αξιοποιήσιμο και στη θέση αυτή, έστω και αν η προσέγγιση είναι συνοπτική.

Στην πραγματικότητα το κείμενο της «Κατάστασης εκδουλεύσεων» και ειδικότερα το τμήμα (γ) θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μάλλον ως το τεκμηριωτικό διάγραμμα, ο ιστός, των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου και λιγότερο ως μία περιληπτική, συνοπτική μορφή-τους. Ο λόγος εδώ είναι λακωνικός, παρατακτικός, αυστηρά συμβαντολογικός, όπως ταιριάζει σ' ένα υπόμνημα με διεκδικητικές βλέψεις, χωρίς να επεκτείνεται στην κριτική προσώπων και πράξεων, κάτι που ούτε ο περιορισμένος χώρος το επιτρέπει ούτε ο τύπος και ο προορισμός του εγγράφου το δικαιολογούν.

Το έγγραφο αυτό συντάχθηκε με βάση υλικό που ο Δεληγιάννης θα είχε στο αρχείο-του, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι παραπομπές σε γραπτά αποδεικτικά στοιχεία και κυρίως τα οικονομικά μεγέθη. Βεβαίως ξέρουμε, καθώς ο ίδιος ο Κανέλλος αναφέρει στ' Απομνημονεύματά-του, ότι στα 1826 ο Ιμπραήμ περνώντας από τα Λαγκάδια πυρπόλησε το χωριό και τότε κάηκαν τα σπίτια των Δεληγιανναίων, μαζί και τα πολύτιμα αρχεία-τους:

«Και περί το μεσονύκτιον έβαλε πυρ εις τας λαμπράς εκείνας οικίας-μας, εις τας εκκλησίας, εις το σχολείον και εις τριακοσίας περίπου τας καλύτερας των συμπολιτών-μας και ανέβαινεν η φλοξ έως τρίτου ουρανού και εφαινετο εις όλην την Πελοπόννησον. Εις αντάς λέγω τας οικίας-μας, εις τας οποίας αφού κατεπυροπολήθησαν όλα τα μεγάλης αξίας έπιπλά-μας και όλη η κινητή περιουσία-μας, εξηφανίσθησαν δυ-

στυχώς και τόσα αρχαία και αναγκαία τουρκικά έγγραφα, οίον χάρτια τεσσάρων Σουλτάνων, του Σουλτάν Αμπτούλ Χαμίτη, του Σουλτάν Σελίμη, του Σουλτάν Μουσταφά και του Σουλτάν Μαχμούτη, αφορώντα διάφορα αντικείμενα της κοινότητος της Πελοποννήσου, αναγκαία [...] και άπειρα φερμάνια της Τουρκικής Κυβερνήσεως αφορώντα άπαντα διαφόρους γενικάς υποθέσεις πενήκοντα ετών της Πελοποννήσου. Το λυπηρότερον δε πάντων ότι εξηφανίσθη η αλληλογραφία της Επανάστασέως-μας την οποίαν είχομεν εις διάφορα μέρη από τους 1817 μέχρι των 1825 [...] τας σημειώσεις ημερολογίου των διαφόρων στρατιωτικών κινήματων, τας καθημερινάς μάχας εις τας οποίας ελαμβάναμεν ημείς μέρος με τας λεπτομερείας-των και τας μάχας των άλλων, αι οποία συνέβαινον εις τα διάφορα μέρη και εγνωρίζαμεν τα καθέκαστα. Η οποία αυτή αλληλογραφία και όλα τα ως ανωτέρω έγγραφα ήτον αναγκαιότατα δια την αθάνατον ιστορίαν της πατρίδος-μας, και αν εσώζοντο αυτά δεν ετολμούσαν βεβαίως οι ασυνείδητοι και αναισχυντοι ψευδοϊστοριογράφοι να την κιβδηλώσουν με μυθιστοήματα, παραμορφώνοντες προς το συμφέρον-τους ως και αντάς τας αδιαφιλονικήτους αληθείας.»²⁷

Έτσι εξηγείται το μεγάλο κενό που παρατηρείται στα Αρχεία της οικογένειας για την πρώιμη περίοδο και το οποίο είναι απόλυτο για τα προεπαναστατικά χρόνια. Βίαιη διακοπή της τεκμηριωμένης ιστορικής πορείας της οικογένειας λοιπόν στα 1826· και στα 1833 ο Κανέλλος Δεληγιάννης ανακαλώντας τη μνήμη ανασυνθέτει το παρελθόν και περνάει με φυσικότητα και τεκμηριωμένη ασφάλεια στο παρόν, αποσκοπώντας στο μέλλον και την πρόσληψη του παρελθόντος απ' αυτό.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή αναφορά στην «Κατάσταση εκδουλεύσεων», ας δούμε επίσης συνοπτικά την οικονομική κατάσταση τόσο του Κανέλλου όσο και της ευρύτερης οικογένειάς-του, η οποία του επέτρεψε να έχει ουσιαστική συμβολή στην οικονομική κάλυψη του Αγώνα και δικαιολογημένα να απαιτεί κάποια αποζημίωση ως ανταμοιβή και ικανοποίηση της προσφοράς-του.

Τα οικονομικά αυτά στοιχεία για την οκταετία 1820-1827, καταστρωμένα αναλυτικά σε ειδική κατάσταση τριών μεγάλων σελίδων (49 × 33) και με χρονολογία 26 Απριλίου 1833,²⁸ θα συνόδευαν προφανώς ως

27. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τ. 18, σ. 58-59.

28. Ε.Φ.Λ., ό.π., ΙΙΙ, 2^ο. 18.

αποδεικτικό υλικό την «Κατάσταση εκδουλεύσεων» κατά την υποβολή της στην αρμόδια υπηρεσία. Είναι εντυπωσιακή, αν και απόλυτα κατανοητή, η σπουδή του Δεληγιάννη να συγκεντρώσει και ετοιμάσει τα απαραίτητα έγγραφα προς υποβολή ανταποκρινόμενος άμεσα στο σχετικό βασιλικό διάταγμα του 1833 για την αποζημίωση των αγωνιστών.²⁹

Συνοπτικά και εν μέρει η οικονομική κατάσταση των Δεληγιανναίων παρουσιάζεται και στο μέρος (δ) της «Κατάστασης εκδουλεύσεων», όπου στην πραγματικότητα απογράφονται περιγραφικά και με γενικότητα τα περιουσιακά-τους στοιχεία και οι ζημιές που υπέστησαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα.³⁰

Σύμφωνα λοιπόν με την «Έκθεση λογαριασμού εξόδων» κατά την περίοδο 1821-1827, ο Κανέλλος ως αρχηγός της οικογένειας Δεληγιάννη δαπάνησε συνολικά για τη μισθοδοσία στρατιωτικών σωμάτων και για την τροφοδοσία-τους 843.630 γρόσια.³¹ Στο ίδιο διάστημα και τμηματικά έλαβε από ενοικιάσεις των προσόδων Τρίπολης, Δερβενοχωριών, Ακοβας, καθώς και αποζημίωση από την κυβέρνηση 38.897 γρόσια. Του οφείλεται λοιπόν στα 1833 το σύνολο σχεδόν του ποσού, δηλαδή 804.733 γρόσια.

Εξάλλου, σε ένα άλλο έγγραφο³² η εκτίμηση που γίνεται για τις ζημιές

29. Σύμφωνα με το δημοσιευμένο στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* β. διάταγμα αριθ. 9 της 22/3/1833 «Περί εξετάσεως των ατομικών εκδουλεύσεων και περιστάσεων των αξιωματικών των διαλυθέντων εκτάκτων στρατευμάτων» καλείται «...όστις νομίζει ότι έχει δικαιώματα απαιτήσεων, να υποβάλη εντός δύο μηνών μετά την δημοσίευσιν του παρόντος διατάγματος τα ανά χείρας-του αποδεικτικά...».

30. Πληροφορίες για τα περιουσιακά στοιχεία των Δεληγιανναίων αντλούμε και από τα Απομνημονεύματα του Κανέλλου, *ό.π.*, τ. 16, σ. 27 και τ. 18, σ. 55-58. Καθώς επίσης γράφει στην απάντησή-του προς Φωτάκο (βλ. *εδώ* σ. 218): «...έκινήσαμεν εν γνώσει αθρομήτως παρθένον και άγνήν, άνευ ούδὲ συμφερόντων καθότι ή-μεϊς είχομεν κολωσαίαν κατάστασιν χρηματικήν και κτηματικήν...».

31. Για να σχηματίσουμε μία εικόνα του μεγέθους που αντιπροσωπεύει το ποσό αυτό ας το συγκρίνουμε με το σύνολο των όσων δαπανήθηκαν σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης (1821-1827). Σύμφωνα λοιπόν με την έκθεση της «επί των Εθνικών λογαριασμών Επιτροπής» που υπεβλήθη στην Γ' Εθνική Συνέλευση κατά την Α' περίοδο του Αγώνα δαπανήθηκαν 2.138.824 γρόσια, κατά την Β' περίοδο 14.933.069 γρ. και κατά την Γ' 53.044.894 γρ. συνολικά 70.116.828 γρόσια. Ανδρ. Ζ. Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, Αθήνα 1840, τ. Η', σ. 155. Πβ. και Ευάγγ. Ν. Χατζίκος, «Η οικονομική ζωή των Ελλήνων κατά την Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου», *ανάτ. από Μελέται προς τιμήν Στρατή Γ. Ανδρεάδη*, τ. Γ', Αθήνα 1974, σ. 105. Το ποσό λοιπόν που ο Καν. Δεληγιάννης συνολικά συνεισέφερε στην Επανάσταση, υπολογιζόμενο από τον ίδιο σε 843.630 γρ., αντιπροσωπεύει το 1,20% των συνολικών δαπανών.

32. Ε.Φ.Α., *ό.π.*, III.2⁷.3.

τις οποίες υπέστη από τους Τούρκους η οικογένεια τόσο του Κανέλλου όσο και των αδελφών-του Κωνσταντίνου, Θεόδωρου και Αναγνώστη, σε κινητά, ακίνητα και καταστροφή της παραγωγής, ανεβάζει το συνολικό ποσό για την περίοδο 1821-1826 σε 780.007 γρόσια. Η απογραφή των ζημιών μας υποδεικνύει έμμεσα και το μέγεθος της περιουσίας των Δεληγιανναίων, όχι βεβαίως του συνόλου, αφού η καταστροφή δεν υπήρξε καθολική, αλλά πάντως του μεγαλύτερου μέρους-της. Έτσι, σχηματίζουμε μία ιδέα της θέσης που ως οικονομική μονάδα η οικογένεια Δεληγιάννη κατείχε μέσα στην τάξη των άλλων προουχοντικών οικογενειών της Πελοποννήσου.

Αν τώρα στο ποσό των ζημιών προστεθούν και οι οφειλόμενες δαπάνες κατά την Επανάσταση, τότε η όλη εθνική περιπέτεια για τον Κανέλλο Δεληγιάννη και την οικογένειά-του στοίχισε πάνω από 1,5 εκατομμύρια γρόσια (1.584.740). Στην «Κατάσταση εκδουλεύσεων» το ποσό που συνολικά ο Κανέλλος διεκδικεί το 1833 από την κυβέρνηση για «καθυστερήσεις μισθών και λοιπές απαιτήσεις» υπολογίζεται σε 321.893 φούνικες· κάνοντας την αναγωγή των φούνικων σε γρόσια έχουμε ακριβώς το ποσό των 804.732 γρ.,³³ όσες δηλαδή οι οφειλόμενες δαπάνες, προερχόμενες από τη δική-του προσωπική περιουσία. Επισημαίνουμε ότι δεν ζητάει αποζημίωση για τη φθορά περιουσιακών-του στοιχείων (στον πόλεμο όλοι κάτι έχασαν), αλλά επιστροφή όσων θεωρεί ως δάνειο προς την πατρίδα για τη χρηματοδότηση του Αγώνα.

Το δεύτερο κείμενο που θα μας απασχολήσει εδώ έχει τη μορφή απαντητικής επιστολής προς τον πρωτοσύγγελο Αμβρόσιο Φραντζή και χρονολογία 30 Ιανουαρίου 1840.³⁴ αποτελείται από δέκα τυκνογραμμένες σελίδες (31 × 20) και είναι αντίγραφο κι όχι σχέδιο του πρωτοτύπου, που στάλθηκε στον Φραντζή, στα χέρια του οποίου και έμεινε προφανώς. Ο γραφικός χαρακτήρας μοιάζει μ' εκείνον του αντιγράφου των Απομνημονευμάτων του Δεληγιάννη που βρίσκεται στο φάκελο του Γ. Βάρβογλη. Ως προς τον τύπο του κειμένου, θα ταίριαζε να το εντάξουμε στο είδος των «Προσθηκών» ή των «Διορθώσεων».³⁵

Αν σκεφτούμε ότι ο Α' τόμος της ιστορίας του Φραντζή κυκλοφορεί

33. Το 1831 ο φούνικας «αναλογεί με δύο ήμισυ υποθετικά γρόσια Τουρκίας». Γ.Α.Κ., Γεν. Γραμματεία, φάκ. 268, Μφ. «Τρέχουσαι τιμαί νομισμάτων. Έν Σύρα 20 Ἀπριλίου 1831».

34. Ε.Φ.Λ., ό.π., Ι.4⁵. Το κείμενο δημοσιευμένο εδώ βλ. στις σ. 204-215.

35. Για το είδος αυτό βλ. Γ. Π. Κουρνούτος, ό.π., σ. 39.

το καλοκαίρι του 1839 και ο Β' τόμος στο τέλος του ίδιου χρόνου, εντυπωσιάζει η ταχύτητα της απάντησης του Δεληγιάννη (Γενάρης του 1840):³⁶ ας λάβουμε επιπλέον υπόψη-μας ότι ο Δεληγιάννης είναι και συνδρομητής στο έργο αυτό,³⁶ γεγονός που του επέτρεπε να έχει σχεδόν σύγχρονη με την κυκλοφορία του βιβλίου ενημέρωση. Στην πραγματικότητα η ενέργεια του Κανέλλου Δεληγιάννη δεν είναι παρά άμεση ανταπόκριση σε προκήρυξη-έκκληση του Φραντζή προς όλους τους αγωνιστές του '21 να συνδράμουν στο έργο-του στέλνοντάς-του τα κείμενά-τους με ενδεχομένως συμπληρωματικά στοιχεία, τις απόψεις-τους για τα πράγματα ή διορθώσεις σ' όσα εκείνος εξιστόρησε στους δύο εκδομένους τόμους, ώστε να τα συμπεριλάβει στη συνέχεια του έργου-του.³⁷ Αρκετοί βρέθηκαν τότε πρόθυμοι να ανταποκριθούν στο αίτημά-του με διαφορετικούς όμως τρόπους —θετικά και αρνητικά— ο καθένας: και ο Φραντζής, αφού έκανε την αξιολόγησή-του στα κείμενα που του εστάλησαν, άλλα έλαβε υπόψη-του κι άλλα απέρριψε, δικαιολογώντας όμως στο τέλος του Δ' τόμου της ιστορίας-του αυτή-του την επιλεκτική χρήση.

Ανάμεσα στα κείμενα που απορρίφθηκαν ήταν κι εκείνο του Κ. Δεληγιάννη, για το οποίο ο Φραντζής εκφράζεται ως εξής:

«Μετά ταύτα απεστάλησαν προς ημάς παρά του συνταγματάρχου Κανέλλου Δελιγιάννη διάφοροι σημειώσεις, υπαγόμεναι εις τον Α' Τόμον, επικυρωμέναι δια της υπογραφής του, αι οποίαι διηρούντο εις τρεις τάξεις· η πρώτη απέβλεπεν εις λάθη τινά ασήμαντα, κατακεχωρημένα μεν παρ' ημών, αλλ' ασύμφωνα ως προς τας θέσεις, τας εποχάς και ημερομηνίας, και τινα πρόσωπα· η δευτέρα είχεν ολίγας τινάς προσθαφαιρέσεις επί τινων ημετέρων εκθέσεων· η δε τρίτη ήτον αναιρετική τινων προσώπων, και άλλων ομοίων τούτοις· τας σημειώσεις αυτάς διεξεθλόντες εσκεμμένως, δεν ενεκρίναμεν την καταχώρησίν

36. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η βιβλιοφιλική εικόνα του Κανέλλου Δεληγιάννη: φέρεται συνδρομητής σε 17 βιβλία που εκδόθηκαν ανάμεσα στα 1833 και 1861. Η ποιιλία των αναγνωστικών-του ενδιαφερόντων εντυπωσιάζει: έργα ιστορικά, φιλοσοφικά, θρησκευτικά, θεατρικά και λογοτεχνικά κι από κοντά εγχειρίδια· τίποτα δεν μένει έξω. Δεν έχει νόημα να αναφερθούν εδώ οι τίτλοι των βιβλίων μιά κι ο κατάλογος είναι μακρύς. Η αναφορά-μου σ' αυτές τις συνδρομές οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην πρόθυμη παραχώρηση των σχετικών στοιχείων από τον Φίλιππο Ηλιού, μικρό δείγμα του πλούσιου και πολλαπλά πολύτιμου αλλά ακυκλοφόρητου ακόμα έργου-του για τους συνδρομητές. Τον ευχαριστώ κι απ' αυτήν εδώ τη θέση.

37. Αμβρ. Φραντζής, *ό.π.*, τ. Α', σ. 61 εισαγωγής και σ. 459-462 η προκήρυξη.

των, των μεν, διότι η ασυμφωνία-των ήτο ολίγη τις, των δε, νομίσαντες ως εξ απροσεξίας την ασυμφωνίαν, των δε τελευταίων, διότι είπετο να γίνωσι και άλλαί πολλαί τοιαύται διασαφήσεις επ' άλλων προσώπων, το οποίον ως προς το είδος-μας δεν επιτρέπετο, άλλως τε και διότι ήτον επόμενον να φανώσι και άλλαί αντιφατικώτεροι εκθέσεις, και ούτω να μη λάβωσι πέρας ποτέ αι αλλεπάλληλοι αντιφάσεις· είτα εκφραζόμενοι με γενικάς λέξεις και επί προσώπων και επί εποχών, δεν ευχαριστήθημεν να γίνωμεν όργανα αδικαιολογήτων αιτιών, αφίσαντες εις άλλους την τούτων επιδιόρθωσιν.»³⁸

Να λοιπόν που το κείμενο του Δεληγιάννη αγνοήθηκε ως επουσιώδες για την ιστορία, έτσι όπως τουλάχιστον την είχε συλλάβει ο Φραντζής. Δεν γνωρίζουμε, μιά και στο Αρχείο Δεληγιάννη δεν βρέθηκε κάτι σχετικό, αν ο Φραντζής έστειλε κατευθείαν στον Κανέλλο κάποια απάντηση ή αν αρκέστηκε μόνο στις εξηγήσεις που δημοσιεύει, καθώς είδαμε, στο έργο-του.

Πάντως οι λόγοι της απόρριψης από τον Φραντζή του κειμένου του Δεληγιάννη είναι εμφανείς και αυταπόδεικτοι· αρκεί κανείς να διαβάσει το κείμενο: οι διορθώσεις του Κανέλλου αφορούν κυρίως στο πρόσωπο και τη δράση του Κολοκοτρώνη και των άλλων στρατιωτικών, πρώην κλεφτών, των οποίων ο ρόλος υποβαθμίζεται, ενώ τονίζεται με έμφαση η πρωτοκαθεδρία των προυχόντων και του ανώτερου κλήρου της Πελοποννήσου.

Το κείμενο αυτό γραμμένο 15 ολόκληρα χρόνια πριν από τα Απομνημονεύματα και περίπου 20 χρόνια πριν από την απάντηση στο Φωτάκο—που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια—θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σχετικά μετριοπαθές, ήπιο, χωρίς φραστικές αιχμές και εμπαιθείς εκφράσεις· εξάλλου το ύφος εδώ είναι πολύ πιο κοντά στο επιστολιμαίο μάλλον παρά στο αφηγηματικό των Απομνημονευμάτων.

Ίσως, με τη δημοσίευση του έργου του Φραντζή, του περισσότερο ως εκείνη τη στιγμή αξιόλογου σε έκταση χρονική και όγκο έργου αυτού του είδους,³⁹ ο Κανέλλος Δεληγιάννης να έλαβε το πρώτο ουσιαστικό ερέθισμα, να ρίχτηκε μέσα-του ο σπόρος για τη συγγραφή του δικού-του έρ-

38. Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τ. Δ', σ. 240-241.

39. Τα μόνα ως εκείνη τη στιγμή εκδομένα έργα είναι τα: Χριστοφ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ. Α'-Β' και Π. Πατρών Γερμανός, *Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος από του 1820 μέχρι του 1823*, Αθήνα 1837.

γού· θα ήταν όμως υπερεκτίμηση ο ισχυρισμός ότι το κείμενο αυτό προαγγέλλει ή είναι —συνειδητά τουλάχιστον— η μαγιά των Απομνημονευμάτων, επειδή και το ίδιο το κείμενο αλλά και η χρονική απόσταση που το χωρίζει από την έναρξη της συγγραφής των τελευταίων δεν δικαιολογεί μιά τέτοια υπόθεση.

Το τρίτο και τελευταίο κείμενο είναι απάντηση του Κανέλλου Δεληγιάννη στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου.⁴⁰ Το έργο σώθηκε κολοβό και ακέφαλο, γι' αυτό και δεν μπορούμε να το χρονολογήσουμε παρά μόνο έμμεσα και κατά προσέγγιση αμέσως μετά το 1858 —έτος κυκλοφορίας των Απομνημονευμάτων του Φωτάκου⁴¹— και πάντως όχι πολύ μακριά από τη χρονολογία αυτή. Το κείμενο εκτείνεται σε 49 (μη αριθμημένες) συρραμμένες, πυκνογραμμένες μόνο στη μία όψη σελίδες (20 × 13), ενώ στην άλλη όψη συχνά υπάρχουν προσθήκες μικρής αλλά και μεγαλύτερης έκτασης που παρεμβάλλονται στην αντικριστή σελίδα. Πρόκειται εμφανώς για την πρώτη γραφή με αρκετές διαγραφές, διορθώσεις και προσθήκες —καθώς είπαμε— ενός κειμένου, του οποίου η πραγματική έκταση δεν είναι δυνατόν να υπολογισθεί· ο γραφικός χαρακτήρας εδώ είναι διαφορετικός από εκείνον του χειρογράφου προς Φραντζή, είναι όμως ο ίδιος με αυτόν που συναντάμε σε αρκετά έγγραφα και λογαριασμούς του Αρχείου Κανέλλου Δεληγιάννη· φυσικά δεν είναι ιδιόγραφο του Κανέλλου.

Ο Φωτάκος εκδίδει τα Απομνημονεύματά-του το 1858· το έργο-του καλύπτει την περίοδο μόνο ως την εκστρατεία του Δράμαλη στην Πελοπόννησο το 1823 και ήδη στο τέλος της έκδοσης αυτής ο συγγραφέας ενσωματώνει 11 σελίδες «Προσθήκαι και Διορθώσεις». Το κείμενο αυτό ή ενδεχομένως κάποιο εξαρχής νέο επεξεργάζεται ο Φωτάκος τα επόμενα χρόνια ετοιμάζοντας μιά καινούρια έκδοση, δίχως όμως να προλάβει ο ίδιος να την πραγματοποιήσει. Συνεπώς η β' έκδοση που κυκλοφορεί το 1899, αρκετά χρόνια μετά το θάνατό του (1878), είναι μια άλλη, νέα γραφή και όχι η ολοκληρωμένη μορφή του έργου, που δημοσίευσε το 1858 όπως θα

40. Ε.Φ.Α., ό.π., Ι. φάκ. 9· δημοσιεύεται εδώ στις σ. 215-233. Τον Κανέλλο Δεληγιάννη συνδέουν με τον Φώτιο Χρυσανθόπουλο σχέσεις παλιών συμπολεμιστών, αφού ο Φωτάκος αρχικά υπηρέτησε στο σώμα του Δεληγιάννη μέχρι την κατάληψη του φρουρίου της Καρύταινας από τους Τούρκους· αργότερα τον συμπεριέλαβε στο σώμα-του ο Θ. Κολοκοτρώνης κι από τότε χρονολογείται η σχέση των δύο ανδρών και ο θαυμασμός του υπασπιστή προς το στρατηγό-του, που έντονα εκδηλώνεται και μέσα από το απομνημονευματικό-του έργο.

41. *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης, υπό Φωτάκου, πρώτου Υπασπιστού του Θεοδώρου Κολοκοτρώνου, Αθήνα 1858.*

άφηνε να νοηθεί η φράση του εκδότη-του το 1899: «συνέγραψε δε πρώτον μεν απομνημονεύματα της επανάστασεως, εξ ὧν δημοσίευσε ο ἴδιος τω 1858 ἐν μέρος ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1822».⁴²

Τούτο διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κοινού τμήματος τῶν δύο ἐκδόσεων· οἱ διαφορὲς εἶναι ποσοτικά καὶ ποιοτικά τέτοιες ὥστε νὰ προϋποθέτουν δύο διαφορετικὲς γραφές: πολλές καὶ ἐκτενεῖς προσθήκες, ὕφος λογιότερο στὴ β' ἐκδοσὴ με γραμματικὲς καὶ συντακτικὲς ἀλλαγές, τονισμό λέξεων ποὺ ἀποδίδουν κυρίως θεσμούς ἢ ἔννοιες. Δὲν γνωρίζουμε ἀν τὸ καθρογραμμμένο ἀντίγραφο τοῦ ἀπαντητικοῦ κειμένου ἔφτασε ποτέ στον προορισμό-του, ἀν δηλαδή, ὁ Φωτάκος τὸ εἶχε υπόψη-του ὅταν ετοίμαζε τὴ δευτέρη γραφὴ τῶν Απομνημονευμάτων-του. Τὸ γεγονός ὅμως—ὅσο μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε— ὅτι τὸ τμήμα στο ὁποῖο αναφέρεται τὸ κείμενο τοῦ Δεληγιάννη (σ. 112-169 τῆς α' ἐκδοσῆς) ἔχει μίαν μόνο σύντομη προσθήκη περὶ Δεληγιανναίων στο ἀντίστοιχο τμήμα τῆς β' ἐκδοσῆς—μολονότι τὸ κεφάλαιο εἶναι ἀναπλασμένο καὶ φυσικὰ ἐκτενέστερο σὲ ἀρκετά σημεῖα ἐξαιτίας τῶν προσθηκῶν—μας ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ὁ Φωτάκος ἢ δὲν ἔχει καν υπόψη-του τὶς διορθώσεις καὶ προσθήκες τοῦ Κανέλλου ἢ ἀπλῶς τὶς ἀγνοεῖ, ὅπως ἐξάλλου ἔπραξε κι ὁ Φραντζῆς.

Ἄς υποθέσουμε ὅτι τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὅταν συνέταξε τὴν ἀπάντησή-του, εἴαν εἶχε υπόψη-του τὸ δεύτερο κι ὄχι τὸ πρῶτο χειρόγραφο τοῦ Φωτάκου, θὰ προχωροῦσε στὴ σύνταξη τοῦ κειμένου-του ἢ θὰ θεωροῦσε ὅτι ἡ β' γραφὴ με τὴ νέα ἀνεπτυγμένη μορφή-τῆς τὸν κάλυπτε καὶ συνεπῶς δὲν συνέτρεχε λόγος ἐνστάσης;

Ἡ ἀπάντησὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι μάλλον ἀρνητικὴ, ἀφοῦ, καθὼς ἔδειξε ἡ σύγκρισὴ ἀνάμεσα στὰ ἐπίμαχα σημεῖα τῶν δύο ἐκδόσεων, ὁ Φωτάκος καὶ στὴ β' γραφὴ δὲν ἄλλαξε ἢ ἐπανάρθωσε τίποτε ἀπὸ ὅσα στὴν α' γραφὴ (καὶ ἐκδοσὴ) ἐνόησαν τὸν Κανέλλο προσβάλλοντας τὸ πατριωτικὸ καὶ οἰκογενειακό-του φιλότιμο⁴³ συνεπῶς μίαν καὶ δὲν ἐξέλιπαν τὰ ερεθίσματα, ὁ Δεληγιάννης θὰ εἶχε τὸν ἴδιο ἀντίλογο νὰ προβάλλει καὶ τὸ μόνο ποὺ

42. Απομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Επανάστασεως συγγραφέντα μεν ἐπὶ Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτάκου, ἐκδοθέντα δὲ ἐπὶ Σταύρου Ἀνδροπούλου, Αθήνα 1899, τ. Α', σ. ιζ'.

43. Οἱ λόγοι τῆς σύνταξης τοῦ κειμένου πρὸς τὸν Φωτάκο ἀναφέρονται σαφῶς ἀπὸ τὸν Κανέλλο (βλ. ἐδῶ σ. 224): «... Ἀν εἶχον οὔτε τὴν διάθεσιν οὔτε τὴν πρόθεσιν... ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὰ ἐτυπώθησαν καὶ διενεμήθησαν... καὶ ἐπειδὴ οὔδεις ἐξ αὐτῶν ὅσοι τὰ ἔλαβαν γνωρίζει τὰ καθέκαστα... ἔκρινα καθήκον μου νὰ ἀνασκεβῶ ὅλας αὐτὰς τὰς φενδολογίας καὶ τὰς παραμορφώσεις, ὡς ὑπάρξας ἐνεργῶς αὐτοῦργος καὶ ἀσχηρῶς τοῦ ἀγῶνος, καὶ αὐτόπτης καὶ μέτοχος ὄλων τῶν συμβεβηκότων...».

θα άλλαζε θα ήταν οι παραπομπές των σελίδων, που θα γίνονταν πλέον στη β' έκδοση του έργου του Φωτάκου. Η συμπληρωματικότητα της αφήγησής-τους που επιζητούσαν οι απομνημονευτές —για τη συνείδησή-τους ιστορικοί του Αγώνα— δεν ήταν ικανή να απορροφήσει τις διαφορετικές λογικές, τα διαφορετικά συμφέροντα, μ' ένα λόγο τη σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις της Επανάστασης.

Ο Κανέλλος συντάσσοντας το κείμενό-του και καθώς παίρνει τη θέση κατηγορού με κατηγορούμενο μέσω του έργου-του τον παλιό-του συμπολεμιστή για να γίνει όσο το δυνατό σαφέστερος, είτε παραπέμπει σε συγκεκριμένη σελίδα της έκδοσης του Φωτάκου είτε μεταφέρει σχεδόν αυτολεξεί το επίμαχο σημείο και στη συνέχεια προβαίνει στην αντίρρηση ή βελτίωσή-του παρουσιάζοντας έτσι κατ' αντιπαραβολή τις δύο απόψεις. Αυτός ο τρόπος γραφής δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να προόριζε ο Δεληγιάννης το κείμενό-του για δημοσίευση και όχι μόνο για απλή προσωπική απάντηση στον Φωτάκο. Ίσως ακόμα τις παρατηρήσεις-του στα έργα των απομνημονευματογράφων και των ιστορικών του Αγώνα να τις θεωρούσε ως ένα ενιαίο σώμα με τα δικά-του Απομνημονεύματα. Αυτό γίνεται σαφές στην περίπτωση της ανασκευής της ιστορίας του Σπ. Τρικούπη την οποία αρχίζει να συντάσσει αμέσως με την κυκλοφόρηση και ανάγνωση του Α' τόμου, δηλαδή από το Σεπτέμβριο του 1854 και με διακοπές ολοκληρώνει τον Μάιο του 1858. Σύμφωνα με τον εκδότη των Απομνημονευμάτων-του, το κείμενο αυτό προόριζε για έκδοση μαζί με τα Απομνημονεύματα, γεγονός που σημαίνει ότι το θεωρούσε αναπόσπαστο μέρος εκείνων, όπως άλλωστε και μορφολογικά από το ίδιο το χειρόγραφο ενισχύεται η άποψη αυτή⁴⁴ φυσικά ακολούθησε κι αυτό την τύχη του χειρογράφου των Απομνημονευμάτων. Χάρη σ' αυτό τον τρόπο παραπομπής, ακόμα και όπου δεν αναφέρονται οι συγκεκριμένες σελίδες, είναι εύκολος ο εντοπισμός του χωρίου μέσα στην έκδοση. Όταν ο Δεληγιάννης θεωρεί ότι η εξιστόρηση, έτσι όπως παρουσιάζεται στ' Απομνημονεύματά-του, τον καλύπτει απόλυτα ως απάντηση, περιορίζεται μόνο να παραπέμψει εκεί με κάποια αοριστολογική φράση του τύπου «παραπέμπω τον κύριο Φωτάκο εις τα Απομνημονεύματά-μου» αποφεύγοντας την επανάληψη ή μιιά διαφορετική διατύπωση· άλλοτε πάλι κάνει και τα δύο, δηλαδή και απαντά συνοπτικά αλλά και παραπέμπει στο προηγούμενο έργο-του.⁴⁵ Οι

44. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 18, σ. 245.

45. Α.χ. τα αναφερόμενα στις σελίδες 112-113 της α' έκδοσης του Φωτάκου αντικρούονται στις δύο πρώτες σελίδες του χειρογράφου του Κανέλλου αλλά υπάρχει

συχρές παραπομπές του Δεληγιάννη στο κείμενο των Απομνημονευμάτων-του μπορούν να μας οδηγήσουν στη σκέψη ότι πρόθεσή-του ήταν η άμεση έκδοση του έργου-του, ώστε οι εκεί παραπομπές-του να είναι ουσιαστικές και να μην αποτελούν συγγραφικό σχήμα λόγου. Συνεπώς, στην πρόιμη τουλάχιστον εκείνη περίοδο ο Κανέλλος μάλλον συνέκλινε προς την έκδοση κι όχι στην απόκρυψη των Απομνημονευμάτων-του: οι αντιρρήσεις προέκυψαν αργότερα και πιθανόν όχι από τον ίδιο αλλά από κάποιους από τους απογόνους-του. Πέρα όμως από τα εκδοτικά προβλήματα των κειμένων η συγγραφική δραστηριότητα του Καν. Δεληγιάννη, που πρόιμη εκδοχή-της μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί η «Κατάσταση εκδουλεύσεων» του 1833, εξελίσσεται με τα απαντητικά κείμενα προς Φραντζή και Φωτάκο, 1840 και 1858 αντίστοιχα, για να κορυφωθεί με τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων (1854-1856), ενώ ως τελευταίο κείμενό-του μπορεί να θεωρηθεί η ανασκευή της ιστορίας του Σπ. Τρικούπη (1854-1858). Για περισσότερο από δύο δεκαετίες λοιπόν ο Κανέλλος κάνει την ενασχόληση με την συγγραφή «ιστορίας», της ιστορίας του Αγώνα και της δικής-του, αυτοσκοπό, μοναδική δραστηριότητα ενός παραγκωνισμένου πρώην αγωνιστή.

Συνοψίζοντας ύστερα από αυτή τη συγκριτική περιδιάβαση στα κείμενα του Κανέλλου Δεληγιάννη και τον λόγο-αντίλογο των άλλων απομνημονευμάτων που αναφέρθηκαν εδώ θα καταλήξουμε και πάλι σε διαπιστώσεις ήδη γνωστές και φυσικά ευνόητες: Οι πράξεις, στις οποίες μετέχει ο Κανέλλος ή μέλη της οικογένειάς-του, αυτές αποτελούν αφενός αντικείμενο διεξοδικής εξιστόρησης στα Απομνημονεύματα και αφετέρου σημεία αναφοράς για επανόρθωση ή συμπλήρωση στα απαντητικά-επικριτικά κείμενά-του που παρουσιάζονται εδώ. Έτσι, μ' αυτό τον έμμεσο τρόπο της αποσιώπησης ή συνοπτικής παρουσίασης των πράξεων των άλλων, μειώνεται η σημασία της συμβολής του «αντιπάλου» στον Αγώνα, στην εθνική πράξη και προβάλλεται ιδιαίτερα ο δικός-του ρόλος με απώτερο σκοπούμενο τη δόξα και τη διεκδίκηση μεγαλύτερου μερίδιου συμμετοχής σε ένα έτσι κι αλλιώς κοινό έργο.

Οι αντιπαλότητες κατά τη διάρκεια του Αγώνα, ελέγξιμες κάποτε αλλά όχι πάντα χάριν του κοινού σκοπού, αφήνονται τώρα ελεύθερες να εκτονωθούν με οξύτητα και πάθος μοιράζοντας τους οπαδούς σε δύο στρα-

---

και η παραπομπή στα Απομνημονεύματά-του, όπου πράγματι αναπτύσσει διεξοδικά τα συμβάντα (βλ. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 16, σ. 260-262). Τα ίδια γεγονότα στην έκδοση του Φωτάκου καταλαμβάνουν λιγότερο από μισή σελίδα.

τόπεδα, του Κολοκοτρώνη και των Δεληγιανναίων. Στην πραγματικότητα πρόκειται για τη διαμάχη ανάμεσα σε προύχοντες και στρατιωτικούς: εκφραστές της πρώτης κοινωνικής ομάδας η οικογένεια των Δεληγιανναίων με παρουσία και παράδοση στον τόπο αναμφισβήτητη. Οι Δεληγιανναίοι είναι οι εκφραστές της δύναμης (οικονομικής και κοινωνικής), ανήκουν στο ηγετικό σώμα και προβάλλουν το ιδεώδες της συμπαγούς πολυμελούς οικογένειας: είναι οι Δεληγιανναίοι πρόγονοι του Κανέλλου (Παπαγιαννόπουλου), είναι οι Δεληγιανναίοι αδέρφια του ηγέτη της Επανάστασης, είναι οι Δεληγιανναίοι απόγονοι αυτών, είναι η οικογένεια των προεστών, των προυχόντων, είναι οι πολλοί σπουδαίοι και όχι ο ένας. Από την άλλη το πρόσωπο του Κολοκοτρώνη, ο θρύλος της Επανάστασης, κατεξοχήν ηρωική μορφή, μοναδικός αυτός χωρίς ρίζες που να χάνονται στο παρελθόν, δημιούργημα της ταραγμένης εποχής-του, ο στρατιωτικός που αναδείχτηκε χάρη στις στρατηγικές-του ικανότητες και μόνο, εφευρετικός και θυμόσοφος, η εκπροσωπευτική εικόνα ενός λαού που ως μόνο-του αναφαίρετο δικαίωμα είχε την παλικαριά. Τούτα αντιστοιχούν στη γενική πρόσληψη της προσωπικότητας του Κολοκοτρώνη: Ο ίδιος έχει τη δική-του οικογενειακή μνήμη που βυθίζεται σ' ένα μακρινό παρελθόν, πάντα μέσα στον αστερισμό του κόσμου των όπλων. Αυτήν ακριβώς την πολεμική ρίζα θα του αμφισβητήσει ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των προυχόντων εμπodίζοντάς-τον έτσι να εξομοιωθεί με τους ομολόγους-του της Ρούμελης, που είχαν να επικαλεστούν μιά γενεαλογία όπως και οι προύχοντες. Δύο στρατόπεδα λοιπόν, οι Κολοκοτρωνικοί και οι Δεληγιανναϊκοί, τότε αλλά και ύστερα και τώρα,⁴⁶ με βαθύ το χάσμα ανάμεσά-τους: η νέα τάξη ανθρώπων που δημιούργησε η Επανάσταση και που εγείρει δικαιώματα και αμφισβητεί τους εκπροσώπους της παλιάς τάξης και η παραδοσιακή κοινωνία που βλέπει τις δομές-της να υποσικιάπτονται κι αρνείται να αποδεχτεί την επερχόμενη κοινωνική της ήττα που θεωρούσε νίκη εξασφαλισμένη μετά τον εθνικό θρίαμβο· ήττα βέβαια που δεν οφείλεται στους στρατιωτικούς.

Μέσα από τα τρία κείμενα που παρουσιάζονται εδώ έχουμε τη δυνατότητα να αναπαραστήσουμε το «χτίσιμο» των Απομνημονευμάτων του

46. Η μεροληψία και η παραταξιακή τοποθέτηση των ιστορικών ακόμα και των συγχρόνων-μας απέναντι στα πρόσωπα δεν αφήνει περιθώρια για αντικειμενική θεώρηση της ιστορίας. Ιδιαίτερα φανατισμένοι οι φιλοκολοκοτρωνικοί διαγράφουν ουσιαστικά από τις πηγές του '21 τα Απομνημονεύματα του Δεληγιάννη θεωρώντας-τα εμπλαθή, υπερβολικά και αναξιόπιστα.

Κανέλλου Δεληγιάννη, να παρακολουθήσουμε ως ένα βαθμό την ωρίμανση, τους αναβαθμούς της σκέψης του απομνημονευτή, ως το τελικό προϊόν (Απομνημονεύματα) και την υπέρβασή-τους που είναι το κείμενο προς Φωτάκο. Βεβαίως δεν έχουμε να κάνουμε με συνειδητούς αναβαθμούς, δοκιμές γραφής ενός επαγγελματία συγγραφέα, ο οποίος μέσω αυτής ανάγεται στην τελειοποίηση του έργου-του· τα πράγματα συμβαίνουν έτσι, φυσιολογικά, αβίαστα, και η κλιμάκωση αυτή δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της παρατήρησης του μελετητή. Οι ήπιοι, σχεδόν άχρωμοι τόνοι της «Κατάστασης εκδουλεύσεων», ζωντανεύουν, χρωματίζονται ιδεολογικά στην απάντηση προς Φραντζή, γίνονται οξείες με σαφή άποψη, έντονη ιδεολογική χροιά και προσωπική προβολή του υπερ-εγώ στα Απομνημονεύματα για να καταλήξουν σε οργίλη απάντηση και αγανακτισμένη διαμαρτυρία που καταντάει σχεδόν εμπιαθής καταγγελία στο κείμενο προς Φωτάκο.

Ολοκληρώνοντας τη συγκομιδή των αρχειακών ευρημάτων των συναφών με το θέμα-μας θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε εντελώς συνοπτικά σε δύο ακόμα κείμενα του ίδιου τύπου.⁴⁷ Πρόκειται κι εδώ για απαντήσεις —σε έντονο ύφος— σε δύο δημοσιεύματα εφημερίδων, το ένα στον *Ανεξάρτητο*⁴⁸ ενώ το άλλο δεν καθιστά ευκρινή τον αποδέκτη-του. Με τα δύο αυτά κείμενα απαντώντας στα αρθρογραφήματα (λιβέλους όπως τα αποκαλεί) ο ανώνυμος συντάκτης-τους αναλαμβάνει την υπεράσπιση του Κανέλλου Δεληγιάννη αναφερόμενος στην προσωπικότητα του ανθρώπου και στην προς την πατρίδα αναμφισβήτητη και πολύπλευρη προσφορά-του. Είναι και τα δύο αχρονολόγητα,⁴⁹ προχειρογραμμένα, ανυπόγραφα

47. Ε.Φ.Α., ό.π., Ι.4⁵.16 και 17.

48. Η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* εκδίδεται την περίοδο από 26.6.1842 έως 19.5.1843 από τον Τζώρτζη Ν. Λαγκαδά. Επειδή το εν λόγω φύλλο συμπεριλαμβάνεται σ' εκείνα που έχουν αποσυρθεί για μικροφωτογράφιση από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, δεν στάθηκε δυνατή η αυτοψία και η εξακρίβωση των στοιχείων μέχρι την ολοκλήρωση του άρθρου· έτσι, όσα ακολουθούν —σαφώς ανατρέψιμα— κινούνται κατ' ανάγκη στο χώρο των θεμιτών υποθέσεων. Γνωρίζουμε ότι έντυπο με τον ίδιο τίτλο υπάρχει και στα 1857 και μάλιστα από τις σελίδες-του φαίνεται πως ευδοκιμεί έντονη αρθρογραφία γύρω από τους αγωνιστές με θέσεις και ανασκευές-τους. Ενδεικτικά βλ. Ν. Κοτζιάς, *Ανασκευή της του Δ. Τσαμαδού ανασκευής*, Αθήνα 1858, σ. 3-5.

49. Το πρώτο κείμενο από εσωτερικά στοιχεία θα μπορούσε να χρονολογηθεί με αρκετή σιγουριά στα 1842: «Ίδομεν εις το παράρτημα της εφημερίδος ο *Ανεξάρτητος* Αριθ. 46 ένα αισχρότατον λίβελον υπό το όνομα ενός ασημάντου αναλφαβήτου και αγραμμάτου Μανιάτου, Σαλαφατίνου λεγομένου...» αρχίζει το άρθρο-απάντηση ο ανώνυμος αρθρογράφος. Στο ίδιο έντυπο ενδέχεται να παραπέμπει και το δεύτερο κείμενο αλλά σε μεταγενέστερη χρονολογία, εφόσον δεχτούμε ότι το φύλλο αρ. 273

αλλά, καθώς από το περιεχόμενο προκύπτει, ο συντάκτης-τους — που δεν είναι φυσικά ο Κανέλλος — θα πρέπει να αναζητηθεί μάλλον στο χώρο του στενού οικογενειακού-του περιβάλλοντος.

Ο λόγος των απομνημονευτών του '21, μεροληπτικός, εμπαιθής, φτωχός, άξεστος, είναι εντούτοις ένας λόγος ζωντανός, πλούσιος σε βιώματα, είναι η έκφραση, η φωνή μιάς κοινωνίας, που αν θέλουμε πραγματικά βαθιά να τη γνωρίσουμε, πρέπει να τείνουμε «ευήκοον ους» σ' όλα αυτά για να συλλάβουμε τις πολυφωνικές-τους αποχρώσεις.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ*

[Επιστολή Α']

Ἀθήναι τὴν 27 Ἰουνίου 1873

Περιπόθητε ἀδελφέ.

Ἡ ἐπομένη λίαν σπουδαία τῆς ἡμετέρας Οἰκογενείας ὑπόθεσις μοι ἐπιβάλλει τὸ καθήκον νὰ σᾶς πέμψω τὴν παροῦσαν.

Ὅταν ὁ θεῖος Κανέλλος ἀπεπεράτωσε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μοι προέτεινε πολλάκις νὰ λάβω αὐτήν, ἵνα μὴ τυχὸν περιέληθαι εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας... καὶ ἐπέμμενε νὰ μάθῃ διὰ ποίαν αἰτίαν ἠρνούμην, λέγων, ὅτι μόνον τὸ πρωτότυπον σχέδιον ἐπεθύμουν νὰ λάβω, οὐχὶ δὲ τὸ καθαρὸν χειρόγραφον, ὅπερ ὡς κειμίλιον ἐθεώρουν, λίαν πολῦτιμον, τῆς οἰκογενείας ἡμῶν. Τῷ ὑπέδειξα τὴν οἰκονομικὴν κατεγίδα, ἣν ἐθεώρουν ἐπὶ τῆς κατοικίας τῆς οἰκογενείας παρ' ἧ κατόκων, καὶ προέτρεψα τὸν θεῖον νὰ παραδώσῃ τὸ εἰρημένον χειρόγραφον εἰς τὸν θεῖον κῆρ Νικολάκην, ἣ εἰς τὸν κ. Θεόδωρον, πρὸς ὃν ὁ θεῖος οὗτος εἶχε πέμψει καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν. Καθότι, ὅταν κατὰ τὸ 1846, διατρίβων ἐν Δημητσάνῃ ἐστάλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν θεῖον αὐτὸν πρὸς ἐκκαθάρισιν τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τοῦ θεῖου Κωνσταντάκη, ἐλθόντος ἐκεῖ διὰ ὑποθέσεις του, ἐν ἧ ὁ Εὐθύμιος εἶχε προσθέσει λέξιν τινὰ ἀνοίκιον, ἕνεκα τῆς ὁποίας ὁ θεῖος κῆρ Νικολάκης διαβίβασεν αὐθωρὶ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον, γράφας καὶ πρὸς ἡμᾶς τὴν δέουσαν ἀπάντησιν. Ἐγὼ ἠρνήθην

εἶναι τοῦ *Ανεξάρτητου* τοῦ 1856 ἢ 1857 (βλ. σημ. 48). Ἰδοῦ τὴ ἀρχὴ τοῦ β' ἀρθρου-ἀπάντησης: «Εἰς τὸν αρ. 273 ἀνέγνωσα μ' ἀγανάκτησιν ἄρθρον διασύρον ἀναιδῶς τὸ ὄνομα τοῦ Συνταγματάρχου Κανέλλου Δεληγιάννη καὶ φέρον τὴν υπογραφήν ενός συμπατριώτου-μας Γεωργίου Σπηλιοπούλου...».

* Κατὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν κειμένων ἐγένε ἀποκατάστασις τῶν κεφαλαίων, ὅπου αὐτὸ ἦταν ἐπιβεβλημένον· οἱ διαγραφές λέξεων ἢ φράσεων παραλείφθησαν, ἐνῶ οἱ προσθήκαι ἐντάχθησαν σιωπηρὰ.

να υπογράψω την ανωτέρω επιστολήν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ μὲν Εὐθύμιος ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ ὑπάρχων δὲν ἤθελε νὰ γράψῃ ἄλλην, ὁ δὲ θεῖος Κωνσταντῆκης προέτρεπεν ἐμὲ νὰ υπογράψω αὐτήν, λέγων, ὅτι δὲν ἐβλαπτεν ἡ λέξις ἐκείνη, εἶχον τὴν ἀπερισκεψίαν νὰ δυσαρεστήσω καὶ ἐγὼ διὰ τῆς υπογραφῆς μου τὸν θεῖον κὺρ Νικολάκη, ὅπως ὑπακούσω εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ ἄλλου ἀδελφοῦ τοῦ πατρός μου. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ ἐξομαλυνθῇ ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔμεινεν 26 ἔτη ἐν τῇ | ἰδίᾳ καταστάσει. Κατὰ μίμησιν λοιπὸν καὶ ὁ θεῖος Κανέλλος ἐπεμφε τὸ χειρόγραφόν του πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον ἵνα προφυλάξῃ αὐτό. Πολλὰκις ἐνῶ συνέττατε τὴν ἱστορίαν αὐτὴν μοὶ ἔλεγεν· «Ἐγὼ τὴν γράφω διὰ νὰ σὲ εὐχαριστήσω, ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ φροντίσωσιν οἱ συγγενεῖς ἡμῶν νὰ τυπωθῇ.» — «Ὅλοι ἀνεξαιρέτως θὰ φροντίσωσι, τῷ ἔλεγον, ἀλλ' ἂν οἱ ἄλλοι ἀδιαφορήσωσι, τῷ ἀπῆρτησα ἐπιτέλους, ὑπόσχομαι νὰ φροντίσω ἐγὼ. Ἴνα δὲ ἐνθαρόνῃ αὐτὸν ἐπρόσθεσα· «ἐγὼ ἐφρόντισα καὶ ἐτυπώθη τὸ βιβλίον τοῦ πατρῶ Ἡωσήφ Ζαφειροπούλου, καὶ δὲν θὰ καταθέσω πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τυπωθῇ ἡ Ἱστορία Ὑμῶν!» — Ἄλλοτε πάλιν μοὶ ἔλεγεν· «Ὅταν ἀνέλαβον τὴν σύνταξιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐργαζόμενην βεβαιωμένος, ἀλλὰ τώρα σοῦ συγχωρῶ τὸν πατέρα ὅπου μὲ ἔκαμες νὰ ἔχω τὴν ἐνασχόλησιν αὐτῆν.» — Οἱ ἄλλήριοι! εἶχον παραγκωνίσει αὐτὸν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του!

Ὅταν μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Β. Γεωργίου ἔγενεν ὑπουργὸς ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν Πετρούκης παρεκάλεσα αὐτόν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἀδελφοῦ του κ. Γιάγκου νὰ φροντίσῃ νὰ δοθῶσι τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τύπωσιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἔξοδα, λέγων, ὅτι εἰς πᾶν ὅ,τι τυχὸν δὲν συμφωνήσομεν οἱ δύο οὔτοι καὶ ὁ κ. Θεόδωρος καὶ ἐγὼ, νὰ ὑπερισχῆ ἡ γνώμη τοῦ θεῖου κὺρ Νικολάκη, ὅπερ μεγάλως ἤρρεσεν εἰς τὸν κ. Γιάγκον. Ἴνα δὲ ὀθήσω αὐτούς, τοῖς ἐδιηγήθην, ὅτι παρὰ τοῦ Π. Βάρβογλη ἤκουσα πολλὰκις νὰ διηγῆται· «ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ὑπουργίαν τούτου ὁ Γενναῖος κατώρθωσε καὶ ἐδῶθησαν εἰς τὸν Ν. Σηληιάδην τέσσαρες χιλιάδες δραχμαὶ πρὸς δαπάνην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, καί, ὅτι ὁ Ν. Σηληιάδης περιπλέξας τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν κατώρθωσε, πάλιν διὰ τοῦ Γενναίου, νὰ λάβῃ καὶ τινα ποσότητα περιπλέον τῶν 4.000 δραχμῶν. Ἄλλ' ὁ Πετρούκης ἀνευχῶς δὲν ἔλαβε τὴν ἐλαχίστην πρόνοιαν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ θεῖου Κανέλλου, ἀδιαφορῶν, ὅτι οἱ ἱστορικοὶ, μὴ ἐξαιρουμένου οὔτε τοῦ ἀνατραφέντος ἐν τῇ καθέδρᾳ τῆς Μ. Βρετανίας, καὶ εἰς τὰς ὑψηλοτέρας θέσεις τῆς Ἑλλάδος ἀνελθόντος Σ. Τρικουπί, μυριάς ἔγραψαν προσβολὰς ἐν γνώσει καὶ ἐκ συστήματος καθ' ὅλων τῶν Δελιγιανναίων, οὔτε τοῦ πατρός των ἐξαιρουμένου!... |

Ἐν τῇ φυλακῇ συνέταξα ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἣν ἐσωκλείσας ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Δ. Μανρομυχάλην ἐπεμψα εἰς τὴν Ὀλιγγὰ δι' ἐπιστολῆς μου νὰ διαβιβάσῃ αὐτήν, δι' ἧς παρεκάλουν αὐτὸν νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀναφορὰν μου εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν καὶ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα. Μετὰ παρέλευσιν τριῶν περιόδων ἐβδομάδων ἠναγκάσθην νὰ ὑπάγω νὰ μάθω τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ μὲ ἀπορίαν μου ἤκουσα, ὅτι «δὲν ἐνεκρίθη νὰ πέμψωσι τὴν ἐπιστολήν μου εἰς τὸν Δ. Μανρομυχάλην διὰ τὸν λόγον, ὅτι ὑπάρχοντες τόσοι ἄλλοι Δελιγιανναῖοι καὶ ἠδύνατο, εἰάν θεσθούον ἀρμοδίαν ἐποχῆν νὰ τυπωθῇ ἡ ἱστορία αὕτη, νὰ ζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως». Τούτου ἕνεκα ἔγραψα πρὸς τὸν Μ. Σχινᾶν, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἀντὶ νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀναφορὰν μου παρέδωκεν αὐτήν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, εἰς τὰ ἀρχεῖα... Ὅταν δὲ ἔγενεν ὑπουργὸς ὁ Ἀντώνιος Α. Μανρομυχάλης παρεκάλεσα αὐτόν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, γνωστοποιῶν αὐτῷ καὶ ὅσα παρὰ τοῦ Βάρβογλη ἤκουσα περὶ Σηληιάδου, καὶ ὅτι ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ τέσσαρας χιλιάδας δραχμὰς πρὸς τύπωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Κανέλλου Δελιγιάννη, νὰ δώσῃ τοῦλάχιστον χιλίας μόνον

διὰ τὸν ἀπαιτούμενον χάριτην καὶ τὴν ἄδειαν νὰ τυπωθῆ εἰς τὸ Β. Τυπογραφεῖον. "Ἰνα δὲ ὠθήσω τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης παρακάλεσα τὴν κυρίαν Ῥομπίνην Καριὰ, νὰ παρακαλέσῃ ἐκ μέρους μου τὴν Κυρίαν Μανρομιχάλην νὰ προτρέψῃ τὸν νιόν της νὰ φροντίσῃ τὰ δέοντα· ἦτις μοι παρήγγειλεν, ὅτι «ἐὰν δὲν θέλῃ ὁ Πετράκης, ὅστις ἦτο καὶ τότε ὑπουργός, οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἠδύνατο νὰ φέρῃ ὁ υἱὸς αὐτῆς.» Ἐπὶ τῆς τελευταίας ἢ προτελευταίας ὑπουργίας τοῦ κ. Θεοδώρου, ἔγραφα πρὸς τὴν Ὀλιγγα νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ φροντίσῃ νὰ δωθῆ πέρας τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἡ Ὀλιγγα μοι ἀπήντησεν, ὅτι «δὲν εἶναι ἀρμόδιος καιρὸς νὰ τυπωθῆ ἡ ἱστορία αὕτη με-
χριστόν ἐκλείψωσι πρόσωπά τινα.» — Ζήτησε Μαῦρέ μου νὰ φᾶς Τριφύλλι! — Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ἂν τὰ πρόσωπα αὐτὰ θὰ προπορευθῶσιν ἡμῶν;... |

Ἀφοῦ λοιπὸν δέκα ἔτη παρήλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου Κανέλλου, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ὅτε Πετράκης καὶ ὁ κ. Θεόδωρος ὑπῆρξαν πολλὰκις ὑπουργοὶ καὶ πάντοτε σχεδὸν Βουλευταί, καὶ ὅλους τοὺς ἐν τοῖς πράγμασιν εἶχον ἀλληλοδιαδόχως φίλους αὐτῶν, καὶ οὐδεμίαν ἔλαβον πρόνοιαν νὰ ἐκδοθῆ ἡ ἱστορία αὕτη, — ἐνῶ ἐὰν ἐγὼ ἤμιον Βουλευτὴς μόνον, ἤθελον ἔχει τυπωμένην αὐτὴν ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου, χωρὶς νὰ ἀναμένο οὔτε στιγμὴν νὰ ἐκλείψωσιν ἄλλοι — ἅμα ἐκλέθῃ ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν κ. Ἰωάννης Πρόεδρος τῆς Βουλῆς παρακάλεσα τὸν θεῖον νὰ προτρέψῃ αὐτὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, προσθέτων, ὅτι θέλει εἶσθαι ἡ μεγαλειτέρα εὐεργεσία ἢν ἠδύνατο νὰ πράξῃ εἰς ὅλην τὴν οικογένειαν τῶν Δελιγιανναίων, καὶ ἡ μεγαλειτέρα προῖξ ἢν ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς τὰς θυγατέρας αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμαθον παρὰ τοῦ θείου, ὅτι προθύμως ὁ ἐξάδελφός μας κ. Ἰωάννης ἀνέλαβε νὰ φροντίσῃ οὐ μόνον περὶ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς ἱστορίας τοῦ θείου Κανέλλου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα δαπανῶν τῆς ὅλης οικογενείας ἡμῶν, καί, ὅτι ὁ θεῖος ἔγραψε τοῦ κ. Θεοδώρου, διὰ τοῦ κ. Ν. Ξοῦζουλα νὰ τῷ πέμψῃ τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς οικογενείας ἡμῶν ἅτινα τῷ εἶχε στείλει, ὡς ἀνωτέρω εἶρηται, ὅπως διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἱστορίας τοῦ θείου ὑποστηρικθῶσιν αἱ ἐκδουλεύσεις τῆς οικογενείας. Ἄλλ' ὁ κ. Θεόδωρος ἐπεμψε πρὸς τὸν θεῖον τὰ ἔγγραφα μόνον, καὶ δὴ, ἄνευ τῶν ἀναγκασιτέρων, ἵνα μὴ δυνηθῶσι νὰ προσβῶσιν οὔτε ἐν βῆμα!... Τὸ δὲ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου ἠρνήθη ῥητῶς νὰ δώσῃ πρὸς τὸν κ. Ν. Ξοῦζουλα, λέγων, ὅτι ἀνήκει εἰς ἄλλον! εἰς τὴν Ὀλιγγα δηλαδή, καί, ὅτι ἔχει ἐλλείψεις, ἃς ὁ κ. Θεόδωρος, ὡς Δελιγιάννης καὶ αὐτός, δὲν ἀνέχεται νὰ δημοσιευθῶσιν!... "Ὅ,τι δηλονότι, ἐπροφασίζετο καὶ ὁ Πετράκης μεριμῶν περὶ τῆς μνήμης τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς του! καθ' οὗ ἀναριθμήτους προσβολὰς ἐκτοξεύουσιν οἱ διαστροφεῖς τῆς ἱστορίας, ἄνευ | τῆς ἐλαχίστης αἰδοῦς ἢ συνειδήσεως!

Φαίνεται, ὅτι ἐπειδὴ ὁ θεῖος Κανέλλος ἀνασκευάζει ἐν ἐκτάσει τὰ ἀναριθμητὰ κατὰ τῶν Δελιγιανναίων ψεύδη τῶν διαστροφῶν τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγῶνος, ὁ κ. Θεόδωρος, χαριζόμενος εἰς τοὺς Μανροκορδατικούς, οἵτινες μετὰ τῶν Κολοκοτρωναίων ἀνῶρξαν τὸν τάφον τῆς οικογενείας ἡμῶν, διὰ τῶν ἀναριθμίων ψεύδεων, δι' ὧν βρῶσιν αἱ ἱστορίαι αὐτῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ἢν ὁ Γενναῖος μετεποίησε κατὰ τὸ δικαῖον! "Ὅπως ἀνορθώσωσιν ἑαυτούς, ἀρνεῖται παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, νὰ παραδώσῃ τὸ χειρόγραφον αὐτό, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν οικογένειαν ἡμῶν, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Ὀλιγγα, εἰς ἣν μόνον ἡ χρηματικὴ ὠφέλεια ἀνήκει, ἐὰν τυχὸν ἐξαχθῆ τοιαύτη, χωρὶς νὰ λάβῃ οὐδεὶς τῶν Δελιγιανναίων τὸ ἐλάχιστον μέρος, οἰαδιῆποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ οικογενεακαὶ ἀνάγκαι αὐτοῦ, ἅπερ εἶπον καὶ εἰς τὴν Ὀλιγγα, ἐνώπιον τοῦ θείου Κανέλλου, ὅταν χαριεντιζόμενος ἀπεκάλει τὴν ἑαυτοῦ ἱστορίαν ἄ ἱστορίαν τοῦ

Ἄνδρέαν ἢ Ὀλιγγα ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ἰδική της καὶ οὐχὶ ἐμὴ. Ὁ κ. Θεόδωρος μετὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀποποίησιν αὐτοῦ τὴν δώση τὸ χειρόγραφον αὐτὸ μετέβη εἰς τὴν Γορτυνίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συναντήσας τὸν ἐξάδελφόν μας κ. Ἰωάννην τῷ ὠμίλησα καὶ αὐτοπροσώπως περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὅστις μ' εἶπεν, ὅτι σοὶ δίδω τὸν λόγον μου, ὅταν δώσῃ ὁ κ. Θεόδωρος τὸ χειρόγραφον, νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἢ ἐκτύπωσις μὲ ἰδιά μου ἔξοδα, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν παραχωρήσῃ αὐτὰ μ' εἶπε δὲ ταῦτα ἐνώπιον τῆς ἑαυτοῦ συζύγου καὶ τοῦ θείου. Τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην λαβὼν ἀμέσως τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐγρωστοποίησα τὰ διατρέξαντα πρὸς τὸν κ. Κωστάκη καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ ὀμιλήσῃ τοῦ κ. Θεοδώρου ὅταν ἐπανέλθῃ τὰ δέοντα, καί, ὅτι σκοπὸν εἶχον νὰ γράφω πρὸς ὑμᾶς περὶ τούτου. Ἀφοῦ ὁ | ἐξάδελφός μας κ. Ἰωάννης δίδει τοιαύτην ὑπόσχεσιν εἶναι περιττὸν μ' εἶπε νὰ γράψῃς εἰς ἄλλον, φροντίζω ἐγὼ νὰ δοθῇ τὸ χειρόγραφον ὡς ἐκ περισσοῦ παρήγγειλα διὰ τῆς κ. Ρ. Καγιά τὰ αὐτὰ καὶ πρὸς τὴν Ὀλιγγα. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ κ. Θεοδώρου, ὁ κ. Κωστάκης μ' εἶπεν, ὅτι «ὁ κ. Θεόδωρος καταγίνεται νὰ εὖρη κατοικίαν νὰ ἐνοικιάσῃ καὶ δὲν τῷ εἶπε τίποτε, ἀλλ' οὔτε θὰ τῷ εἰπῇ, καθότι ἡ ἱστορία αὕτη δὲν πρέπει νὰ δημοσιευθῇ ὡς ὑπάρχει, διότι ἐμπεριέχει ἐλλείψεις κ.τ.λ. — Οἰασδήποτε ἐλλείψεις καὶ ἂν ἐμπεριέχει, ἀπήντησα, δὲν δύνανται νὰ συγκριθῶσιν αὐταὶ μὲ τὰς τοῦ πεπαιδευμένου Τρικούτη — Ὁ Τρικούτης μ' εἶπεν ὁ κ. Κωστάκης, ἔγραψεν ἐπιτηδες τοιαύτας διὰ νὰ βλάψῃ τοὺς ἐναντίους. — Ὅταν λοιπὸν αἱ ἐν γνώσει παρεκτροπαὶ τοῦ ἐν Λοιδίῳ ἀνατραφέντος Σ. Τρικούτη δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριται, θὰ ὦσιν αἱ τοῦ θείου Κανέλλου! Μόνον ὅτι ὁ θεῖος κύριος Νικολάκης εἶπει, ὅτι εἶναι περιττὸν, δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ παραλείψωμεν, πᾶσα δὲ ἄλλη μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις εἶναι προφανεστάτη Ἱεροσυλία! Τῷ ἐδηργήθην τότε, ὅτι πρότινον ἐτῶν ἦτο λόγος ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ, ἂν ἡ Β. οἰκογένεια τῆς Πρωσσίας ἠδύνατο νὰ ἀναδημοσιεύσῃ τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Φρεδερίκου κατὰ τὸ σημερινὸν λεκτικὸν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, διότι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος καίτοι Γερμανὸς συνέταξεν αὐτὰ εἰς τὴν τότε γαλλικὴν γλώσσαν. Ὅλοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι («τὰ Συγγράμματα τοῦ Μ. Φρεδερίκου δέον νὰ μένωσιν ὡς ἐκεῖνος ἔγραψεν αὐτά.»)

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόλεια καὶ μιᾶς μόνον ἡμέρας εἶναι λίαν ἐπιζήμιος εἰς τε τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν γενικῶς καὶ ἰδίως εἰς ἕκαστον μέλος αὐτῆς πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φύλλον, καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἀπαξάπασαν, ἢν οἱ ψευδοῖστοριογράφοι ἐξηπάτησαν, παρακαλῶ νὰ γράψῃτε τοῦ κ. Θεοδώρου τὰ δέοντα ἵνα παραδώσῃ εἰς τὸν θεῖον ἢ εἰς ἐμὲ ἂνευ | ἀναβολῆς τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου. Ἐγὼ δὲν ἔχω, κύριε Νικόλαε, ἰδιαίτερόν τι συμφέρον, ἡμεῖς οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἔχοντες οἰκογενεῖας ἔχετε διαρκέστερον καὶ μεγαλύτερον, καὶ φροντίσατε τὰ δέοντα. Ἀρκετὰ ἠδίκηθη ἡ οἰκογένεια ἡμῶν δέκα ἔτη.

Ἀφοῦ ὁ κ. Θεόδωρος οὐ μόνον δὲν ἐφρόντισε κατὰ τὸ μακροχρόνιον διάστημα αὐτὸ νὰ τυπωθῇ ἡ ἱστορία αὕτη, καίτοι ἀενάως διετέλει ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλὰ καὶ προτίθεται νὰ ἀναβάλῃ, χάριν τῶν Μανροκορδατικῶν, ἐπ' ἄπειρον τὴν ἐκδοσιν τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀναμένων νὰ ἐκλείψωσι πρόσωπά τινα... καὶ οἱ τρισέγγονοι ἴσως τῶν Μανροκορδατιστῶν! δὲν δικαιούται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀρῆται τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου τοῦ θείου Κανέλλου, καὶ δὴ, ἀφοῦ μόνον ἕνεκα τῆς ἄνω εἰρημένης αἰτίας τῷ ἐπεμμεν αὐτὸ, ἦδη ὅταν προθύμως ἄλλος Δελιγιάννης, ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν κ. Ἰωάννης, ὑπόσχεται νὰ ἀναλάβῃ ἀμέσως τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ θείου Κανέλλου.

Ἄπορον εἶναι νὰ προτιμᾷ ὁ κ. Θεόδωρος νὰ ἐκθέτῃ αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τηλικού-

τον βαθμόν! και να ἀνέχῃται να βλέπῃ τὴν οἰκογένειαν τῶν Δελιγμαναίων τεθαμμένην ζῶσαν! Ἴνα εὐχαριστήσῃ τοὺς ἀπογόνους και ὀπαδοὺς τῶν Νεκροθαπτῶν αὐτῆς!...

Ἐνεπομόνως ἀναμένον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν σας, διαμένω.

ὁ ἐξαδελφός σας
Ἄνδρέας Α. Δελιγιάννης

Πρὸς τὸν Κύριον Νικόλαον Η. Δελιγιάννην, Πρόεδρον τῶν ἐφετῶν εἰς Πάτρας.

[Ἐπιστολή Β']

Ἄθῆναι τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1873.

Κύριε Θεόδωρε.

Ἡ ἀπροσδόκητος και πάντῃ ἀλλόκοτος ἄρνησις ὑμῶν να παραδόσῃτε τὸ ἱστορικὸν χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου μοι ἐπιβάλλει τὸ καθήκον να σᾶς πέμψω τὴν παροῦσαν.

Ἀφοῦ μετὰ τὴν ἐκ Γορτυνίας ἐπάνοδόν σας ἐπέισθην, ὅτι ἰσχυρογνωμόνως ἐπιμένετε ν' ἀρνήσῃτε τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου τούτου, ἔγραφα τὴν 27 Ἰουνίου πρὸς τὸν κ. Νικόλαον εἰς Πάτρας τὰ δέοντα, ἀκολούθως δὲ και πρὸς ἄλλους συγγενεῖς, ἵνα φροντίσωσι δι' οὕτως τρόπον ἐνέγκωσιν ὑμᾶς να παραιτηθῆτε τῆς ἀκατονομάστου ἀθαιρεσίας ταύτης. Καίτοι τρεῖς ἔκτοτε παρῆλθον μῆνες, ἐπιμένετε εἰς τὸν Ἀληπασιατικὸν τούτον σφετερισμόν!

Ἐπειδὴ ὁ θεῖος Κανέλλος σᾶς ἔπεμψε τὸ χειρόγραφον αὐτό, κατὰ μίμησιν τοῦ θείου κῆρ Νικολάκη, ὅστις εἶχε στείλει πρὸς Ὑμᾶς τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, νομίζετε, ὅτι δικαιούσθε, τούτου ἐνεκα, και δύνασθε να ἀρνήσῃτε τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου;

Ἀφοῦ ἔνδεκα (11) ἔτη ἔχετε αὐτὸ δεσμευμένον, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῷ ὑμετέρῳ κιβωτίῳ, και καθολοκληρίαν ἡμερμνήσατε καθ' ὅλον τὸ μακροχρόνιον διάστημα αὐτὸ να τυπωθῆ, — και εὐεργετήσατε οὐ μόνον ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, παντὸς γένους και πάσης ἡλικίας, ἀλλὰ και τὴν ὑπόληψιν τῶν πατέρων μας να ἐξαγάγῃτε ἐκ τοῦ τάφου, ἐν ᾧ διατηροῦσιν αὐτὴν οἷτε πολιτικοὶ και στρατιωτικοὶ ἐχθροὶ των, εἰ και εἰς τὰς ὑψηλοτέρας προήχθητε ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τῆς πολιτείας θέσεις! — καθήκον εἶχατε να παραδόσῃτε προθύμως τὸ χειρόγραφον αὐτὸ ἀθωρεῖ, ἅμα ἠκούσατε, ὅτι ἕτερος Δελιγιάννης, ὁ ἐξαδελφός ἡμῶν κ. Ἰωάννης, ὑπόσχεται να τυπώσῃ αὐτὸ και δι' ἰδίον του ἐξόδων, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν παραχωρήσῃ αὐτά.

Δύνασθε, κ. Θεόδωρε, να θυσιάσῃτε τὰ ὑμέτερα συμφέροντα ἀκολούτως ἵνα προαχθῆτε και Πρωθυπουργός· ἀλλ' οὐδαμῶς δικαιούσθε να θυσιάσῃτε τὰ συμφέροντα τῶν οἰκογενειῶν ὄλων τῶν Δελιγμαναίων! και δῆ, τὰ τιμαλφέστερα!

Ἀφοῦ ἐπαγγέλλεσθε τὸν ἠθοποιόν, και, ὅτι γνωρίζετε λίαν ἀκριβῶς τοὺς τε νόμους και τοὺς κανονισμούς, ὡς ἀπειράκις ἀπὸ τοῦ βήματος και καθεκάστην διὰ τοῦ

τύπου διασπλιζετε, πῶς κατορθώνετε νὰ ἀρνήσθε τὸ ἱστορικὸν κειμήλιον τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, τὸ ὁποῖον ὁ θεῖος Κανέλλος ἐνεμπιστεύθη εἰς Ὑμᾶς;!

Ὅταν ὁ ἡμέτερος ἐξάδελφος Χαράλαμπος ἀφῆρεσε τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ ἀγροῦρά σκευὴ τῆς θείας Θεοδωράκνας διερῶγγνύομεν ἅπαντες τὰ ἱμάτια ἡμῶν. Ἄλλ' οὗτος διὰ τῆς πράξεώς του ἐκείνης ἠδίκησε μόνον τὴν οἰκογένειαν τοῦ θείου Θεοδώρου, ἐνῶ Ὑμεῖς, ἀρνούμενοι ν' ἀποδώσῃτε τὸ εἰρημένον χειρόγραφον καὶ τὰ λοιπὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἅτινα οἱ θεῖοι, ἐπὶ καλῇ πίστι, σᾶς ἐνεμπιστεύθησαν, ἐκλαμβάνοντες Ὑμᾶς, καίτοι ἐν νεαρᾷ διατελοῦντες τότε ἡλικίᾳ, ὡς τὸν ἐαυτῶν ἀδελφόν, τὸν πατέρα ὑμῶν — ἀδικεῖτε ὅλας τὰς οἰκογενείας τῶν Δελγικανναίων, οὐδ' αὐτῆς τοῦ πατρὸς σας ἐξηρημένης· σὺν τούτοις δὲ καὶ ἄπασαν τὴν κοινωνίαν, ἀφίνοντες / αὐτὴν νὰ διατελῇ καὶ νῦν ἐν ἀγνοίᾳ πολλῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα οἱ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος κερδοσκοποὶ ἐν γνώσει παρεμόρφωσαν. Καὶ μηδενίζετε τοὺς κόπους τῶν ἀπανταχοῦ λογίων, ποιητῶν τε καὶ πεζῶν, οἵτινες συνέταξαν τὰ ἐαυτῶν πονήματα βασιζόμενοι εἰς ὅσα ἐν ταῖς μέχρι τοῦ νῦν ἱστορίαις ἀνέγνωσαν· τὰς δὲ Σκιὰς τῶν θείων ἡμῶν καταδικάζετε μετ' ἀνεκκαλήτου ἀναληθσίας, νὰ διατελῶσι καὶ εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τὸ βάρος ἀναριθμήτων σηκοφαντιῶν καὶ προσβολῶν!... Ὅπως δὲ δικαιοῦσθε τὴν Ἱεροσουλὴν ταύτην καταφεύγετε εἰς σοφίσματα πάντῃ ἀνάξια τῆς εὐφρίας ὑμῶν. Ἐκλαμβάνοντες ὅλους ἡμᾶς τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς σας ὡς μειράκια καὶ βλάκας παρουνιάζετε τὴν ἐν τῇ κατοικίᾳ σας οἰκοῦσαν ἀνεψιάν μας Ὀλιγγα ὡς πρόσκομμα!... ἀντιπράττουσαν δηλαδὴ κατὰ τῶν διακαῶν ἐπιθυμιῶν καὶ εὐχῶν τοῦ πάππου αὐτῆς! καὶ συντελοῦσαν ἵνα ἡ Σκιὰ τοῦ εὐεργέτου τούτου ὄλων ἡμῶν ἐξακολουθῇ καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ διατελῇ ὑπὸ τὸ βάρος καταχονίων προσβολῶν!... Ἐνῶ δὲ προήχθητε εἰς τὰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας, καταβιβάζετε ὑμᾶς αὐτοὺς εἰς χειροτέραν τοῦ ἐξαδέλφου μας ἐκείνου ὑπόληψιν! Καὶ δὴ, χωρὶς οὐδόλως νὰ ταράττησθε, ὅτι ἡ διαγωγὴ ὑμῶν αὕτη ἐνδέχεται νὰ περιέλθῃ εἰς γνώσιν τοῦ κοινοῦ... Καθ' ὅλον τὸν βίον σας θὰ κτίζητε ἀφ' ἐνός, καὶ θὰ κρημνίζητε ἀφ' ἑτέρου διηρηκῶς;!

Ἐπὶ Ὅθωνος συνεμαχῆσαν οἱ υἱοὶ τοῦ θείου μας Ἀναγνώστη μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐχθρῶν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἰδίως δὲ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ὄν, ὅταν ποτὲ προέκειτο νὰ γείνῃ Πρωθυπουργός, τὸ ὄργανον τοῦ Γενναίου, ὁ Αἰών, ἀπεκάλει κρονόληρον· καίτοι μέχρι τελευταίας αὐτοῦ ἀναπνοῆς ὁ θεῖος Ἀναγνώστης ὑπερείχε κατὰ τε τὸν νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν ἀπὸ πολλοῦς τῶν τότε καὶ νῦν Πρωθυπουργῶν. Ὅταν τις δὲν σέβεται τὸν γεννήσαντα αὐτόν, θὰ φεισθῇ τῶν λοιπῶν συγγενῶν!

Ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου συνεμαχῆσατε Ὑμεῖς κ. Θεόδωρε, μετὰ τῶν ἀπογόνων καὶ ὀπαδῶν τῶν πολιτικῶν νεκροθαπτῶν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἣν ἔκτοτε ποδοκτυπάτε μετ' αὐτῶν. Καὶ ἵνα ἀποκτήσῃτε νέα δικαιοῦματα ἐν τῇ ἐγνωμοσύνῃ τῶν πρώτων, ἀρνήσθε τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου, ὅπως μὴ ἀνακαλυφθῶσιν αἱ δολοφονίαι τῶν τελευταίων... ἐνῶ, καταδικάσαντες αὐτὸ νὰ μὴν ἐνδεκα (11) ἔτῃ ἐν τῷ κιβωτίῳ ὑμῶν, οὐκ ὀλίγας προσεφέρατε εἰς τοὺς νεκροθάπτας τῆς οἰκογενείας ἡμῶν ἐκδουλεύσεις, οἱ ὀπαδοὶ καὶ ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ὄφειλον νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς μόνον αὐτάς, καὶ νὰ μὴ κηρύττωσιν ὑμᾶς δολίως, ἀρχηγὸν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ὅπως σᾶς ἐνθαδρύνωσι νὰ ἐμμένητε εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ χειρογράφου. Ἄν ἦσαν εἰλικρινεῖς, διατὶ κηρύττουσι τοῦτο νῦν καὶ οὐχὶ πρότερον; Ὁ ἔχων ἀπαίτησιν νὰ ἦναι ἀρχηγός, θυσιάζει αἰδορμητῶς ἀείποτε τὰ ἐαυτοῦ συμφέροντα χάριν τῶν οἰκογενειακῶν, καὶ οὐδέποτε ἐκμεταλλεύεται τὰ τῆς οἰκογενείας, καὶ δὴ, τὰ τιμαλφέστερα! χάριν τῶν ἐαυτοῦ.

Νῶν δ' ἐλπίζων, ὅτι δὲν θὰ ἀνεχθῆτε νὰ θεατρισθῶμεν, καὶ ὅτι θὰ παραδώσητε ἄνευ περαιτέρω ἀναβολῆς τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου, διαμένου.

Ὁ ἐξάδελφος ὑμῶν
Ἄνδρέας Α. Δελιγιάννης

Πρὸς τὸν Κύριον Θεόδωρον Π. Δηλιγιάννην. Βουλευτὴν Γόρτυνος.

[Ἐπιστολή Γ']

Ἀθῆναι τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1873.

Φιλτάτη Ὀλιγγα.

Ἴνα ἦσαι ἐν γνώσει τῶν διατρεχόντων περὶ τοῦ ἱστορικοῦ χειρογράφου τοῦ πάππου σου, σοὶ πέμπω ἐσωκλειστός ἀντίγραφον τῆς ἀπὸ 27 Ἰουνίου ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν κ. Νικόλαον, καὶ τῆς ἀπὸ 22 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον. Τὸ ἀντίγραφον τῆς τελευταίας ἐπιθυμῶ ν' ἀναγνώσῃ καὶ ὁ κ. Νικόλαος.

Ἐπαναλαμβάνω, περαίνων, ὅ,τι καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν κ. Νικόλαον ἐπιστολῆς μου ἔγραφα, «ὅτι καὶ μιᾶς μόνον ἡμέρας ἀπόλεια ζημοῖ τὰ μέγιστα τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν γενικῶς καὶ ἰδίως ἕκαστον μέλος αὐτῆς, πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φίλου, σὺν τούτοις δὲ καὶ τὴν κοινωνίαν ἀπαξάπασαν, ἣν οἱ ψευδοῖστοριογράφοι ἐξηπάτησαν. Εἰμὶ δέ.

ὁ θεῖός σου
Ἄνδρέας Α. Δελιγιάννης

[στο verso:] Πρὸς τὴν Κυρίαν Ὀλιγγαν Α. Χρυσοσπάθη.
I. X.

Κατάστασις ἐκδουλεύσεων τοῦ Στρατηγοῦ
Κανέλου Δελιγιάννη.

Ὄνομα καὶ ἐπώνυμον	: Κανέλος Δελιγιάννης
Πατρίς	: Καρύναινα Πελοποννήσου
Ἡλικία	: 52
Ἔναρξις ὑπηρεσίας	: 1821
Βαθμὸς	: Στρατηγὸς
Αἰτία χορηγήσεως βαθμοῦ	: Διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του. Ἴδε διπλώματα ὑπ' ἀριθ. 482, 239, 2809 τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑπ' ἀριθ. 190 τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας ἅπαντα ὑπὸ στοιχεῖον Α.
Ἀπαίτησις Μισθῶν. φοίνικες	: Παρατηρήσεις
Περὶ Νομιμότητος αὐτῶν	: Ἀπὸ καμμίαν τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνήσεων δὲν ἔλαβον ἀτομικὸν μισθόν, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰω. Καποδίστρια, ἀλλ' οὔτε ἑκατατάχθην ἐπὶ τοῦ τελευταίου μήτε εἰς τοὺς ἀπομάχους, μήτε εἰς τοὺς ἀποστράτους, οὔτε εἰς τὸ ταξιαρχικόν.

- Καθυστερήσαντες Μισθοὶ καὶ λοιπαὶ ἀπαιτήσεις φοίνικες* : 321.893 : 23
- Περὶ Νομιμότητος αὐτῶν* : Ἡ συνοδενούσα τὴν παρούσαν ἔκθεσις λογαριασμοῦ διαφόρων ἐξόδων καὶ στρατιωτικῶν μισθῶν ἐπλήρωσα εἰς διαφόρους ἐποχὰς μὲ τὰ δικαιολογούντα ἐνδεικτικὰ ὡς πρὸς κονδήλιον, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν τότε ... ὑπὸ στοιχείων Β'.
- Ἀποδείξεις διάφοροι* : 6.* Θ. Κολοκοτρώνη 5 Δεκεμβρίου 1825
7. τοῦ ἀνωτέρου ἔγγραφου 4 Μαρτίου 1826
8. τοῦ αὐτοῦ 11 Μαρτίου 1826
9. τοῦ αὐτοῦ 17 Νοεμβρίου 1826
- Διαταγαὶ Κυβερνήσεων* : 1. τοῦ 1822 αρ. 2166 ἐκτελεστικοῦ Σῶματος ἔγγραφου.
2. ἀριθ. 2395 ὑπουργείου τοῦ πολέμου 1824
3. ἀρ. 4511 ἐκτελεστικοῦ Σῶματος 1824
4. ἀρ. 7341 ὑπουργείου τοῦ πολέμου 1825
5. ἀρ. 17784, 18127, 18249, 18404 ἐκτελεστικοῦ Σῶματος διαταγαὶ τοῦ 1826.

Ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ διάστημα τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος

Πρῶτος ὁ κινήσας τὰ ὄπλα κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας εἰμὶ ὁ ὑποφαινόμενος μετὰ τῆς οἰκογενείας μου μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν προνοχόνων πελοποννησίων πρὸς δε καὶ πρωταίτιος καὶ συνεργὸς τῆς ἐπαναστάσεως οὐ μόνον τῆς ἐπαρχίας μου Καρυνταίνης, ἀλλὰ σχεδὸν τοῦ περισσοτέρου μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀφήσας ἐγκαταλελειμένον καὶ ὑπὸ φυλακῆν τῶν ἐν Τριπολιτσᾷ κρατούντων ὀθωμανῶν τὸν ἀξιώτερον ἀδελφόν μου μετὰ τῶν λοιπῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων τοῦ ἔθνους, καὶ μετὰ ἐπιτάμηνη πολυδύεινον φυλάκισιν ἐθυσιάσθη ὑπὲρ αὐτῆς τῆς πατρίδος. Ἐτρεξα στρατιωτικῶς ἐγὼ τε καὶ οἱ δυνά μου ἀδελφοὶ εἰς τὸ ἐπταετὲς στάδιον τοῦ πολέμου, πότε μὲ χιλίους, πότε μὲ περισσοτέρους καὶ πότε μὲ ὀλιγωτέρους, ἐξόδεον πάντοτε ἐξ ἰδίων μου χωρὶς ποτὲ νὰ καταχρασθῶ τὴν ἰερότητα τοῦ δημοσίου, ἐπολεμήσαμεν τοὺς εἰς Καρυνταίαν πολιορκηθέντας Φαναρίτας καὶ Καρυνταίνους Τούρκους, καὶ μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ἐπολιορκήσαμεν τὴν Τριπολιτσάν μετὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, παρευρέθη δὲ εἰς ὅλας τὰς σημαντικὰς μάχας καὶ διεκινδύνευσα ἀπειράκις. Ἐπολέμησεν παρομοίως καὶ ὁ ἄλλος ἀδελφός μου εἰς τοῦ Λάλα διαμεινον ἀκλόνητος δι' ἰδίους ἐξόδους μέχρι τοῦ Ἰουλίου καὶ ὁ ἄλλος μου πάλιν ἀδελφός εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἀφ' οὗ δὲ κατεστράφη τὸ Λάλα, ὁ ἀδελφός μου τότε μὲ τὸ στρατιωτικόν του ἦλθε εἰς Τριπολιτσάν, καὶ διεμείναμεν ἐκεῖ πολεμοῦντες μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς καὶ οἱ τρεῖς. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' εἶτος τῆς ἐπαναστάσεώς μας ἐπιστήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐθνικὴ Διοίκησις καὶ συγχρόνως ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία, μὲ διέταξε ἀμέσως μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου κ' ὑπήγα εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Π. Πατρῶν με-

* Η στήλη ἔχει επικεφαλίδα: αὐξὼν ἀριθμὸς ἀποδείξεων κτλ.

τά και άλλων οπλαρχηγών, όπου και κατά τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἔφθασα μὲ ἐπέκει-
να τῶν 800 στρατιωτῶν καὶ πολεμήσαντες μὲ τοὺς ἐξ ἀνατολῆς ἐλθόντας 15 χιλιά-
δας τούρκους, καὶ τοὺς ἐντοπίους, περίπου τῶν 3 μηνῶν, ἐπεριορίσαμεν αὐτοὺς ἐντὸς
τοῦ φρουρίου, ἢ Κυβέρνησις ἐνταυτῷ καὶ ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία, διὰ τὰς παρελ-
θούσας θυσίας καὶ ἐκδουλεύσεις μου καὶ διὰ τὸ πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ τοὺς Νόμους
Σέβας καὶ εὐπειθειάν μου μ' ἐτίμησεν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ. Κατὰ τὰ μέσα
τοῦ Μαΐου μὲ διέταξε κ' ἀπῆλθον μετὰ τοῦ προέδρου τοῦ ἐκτελεστικοῦ εἰς τὴν Αἰτω-
λίαν κ' ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ὅπου πολεμήσας πλησίον τῆς Ἄρτας πολλάκις,
ἐχάσαμεν τὴν ὑστέραν ἐκείνην τοῦ Πέτα, ἀφήσαντες θύματα τὸ τακτικὸν καὶ πολλοὺς
τῶν συστρατιωτῶν μου. Συγχρόνως δὲ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἔλαβα τὴν ἀπενκταίαν
εἰδήσιν ὅτι εἰσεχώρησε ὁ Δράμαλης εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔως τὸ Ἄργος μὲ 32
χιλιάδες τούρκους, ἀφήσας εὐθὺς τὴν Ἀκαρνανίαν, ὅπου ὀλιγώτερος καὶ ὁ κίνδυνος,
ἔτρεξα δρομαίως εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περιπατήσας μίαν δεκαήμερον ὁδοιπο-
ρίαν ἔφθασα εἰς τὸ Ἄργος κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου (μ' ὄλον ὅπου οἱ ἀδελφοί μου
εἶχον ἐκστρατεύσει εἰς Κόρινθον καὶ Ἄργος κατὰ τοῦ Δράμαλη μ' ἐπέκεινα τῶν 500)
ἐγὼ δὲ εὐρῶν αὐτὸν περιορισμένον εἰς Κόρινθον, ἐπολιόρκησα οἴκοθεν τὸ φρούριον
Ναυπλίας ἰδίως ἐξόδοις, καὶ πολεμῶν ἀκαταπαύστως μὲ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ ἐχθρούς,
στενοχωρήσας αὐτοὺς τρεῖς σχεδὸν μῆρας ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφῶν καὶ τῆς φθορᾶς
τοῦ πολέμου, ἐμβήκαμεν εἰς συνθηκολογίαν νὰ παραδοθῶν πρὸς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸ διά-
στημα τοῦτο μ' ἔφθασεν ἡ λυπηρὰ ἀγγελία ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πολιορκεῖται στενῶς
ἀπὸ τὸν Ἰμέρ πασῶν Βριώνη καὶ Κιουταχῆ καὶ κινδυνεὺν νὰ παραδοθῆ διὰ συνθήκης,
ἀφῆσας τὸ Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἔτρεξα μὲ τὸ στρατιωτικόν μου εὐθὺς
πρὸς τὸ Μεσολόγγιον (ὅπου μεγαλῆτερος ὁ κίνδυνος) ἀφῆσας πολιορκητὴν τὸν Σταῆκον
Σταϊκόπουλον τὸ ὅποιον καὶ παρεδόθη δι' ἐφόδον πρὸς αὐτὸν μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς
μηνὸς μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου. Ἐγὼ δὲ πρὸς τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου ἔφθασα δρο-
μαίως εἰς τὸ Μεσολόγγιον μὲ 500 σχεδὸν στρατιώτας, ὅπου πολιορκηθεὶς ἐκουσίως
καὶ πολεμῶν ἡμερονυκτικῶς δύο περίπου μῆρας περιμένον ἀπὸ στιγμῆν εἰς στιγμῆν
τὸν θάνατον ἔκαμα ἐκείνην τὴν τρομερὴν μάχην καὶ Νίκην τὴν ἡμέραν τῶν Χριστου-
γένων, δι' ἧς ἐσώθη τότε τὸ Μεσολόγγιον καὶ μ' αὐτὸ ἡ Ἑλλάς, καὶ διαλυθὲν αἰσχυν-
τικῶς τὸ ὀθωμανικὸν στρατόπεδον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐφρονεύθησαν ὑπὲρ τὰς 2.000 καὶ ἐ-
πνήγησαν εἰς τὸν Ἀχελῶν, τότε ἐπέστρεψα κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1823 εἰς τὴν
πατρίδα μου. Μάρτυρες τούτων τῶν πράξεών μου αἱ ἀθάναται σκιαί τῶν ἐκεῖ ἐνδό-
ξως πεσόντων συστρατιωτῶν μου, καὶ οἱ ἀμερόληπτοι Ἕλληρες καὶ ἐκεῖ ξένοι. Κατὰ
τὸν Μάρτιον συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἄστρει Β^α ἐθνικὴ Συνέλευσις καὶ διαταχθεὶς νὰ χρη-
σιμεύσω φρουρὰ τῆς, ἐπήκουσα προθύμως καὶ ἐκπλήρωσα τὰ πρὸς αὐτὴν ἱερὰ χρέη
μου ἐξοδεύσας ἐξ ἰδίων μου, ἔτρεξα ὄλον ἐκεῖνο τὸ ἔτος μὲ τὴν Κυβέρνησιν, φρουρὰ
εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὰς ἐπαρχίας μὲ τὸν ἀντιπροέδρον ἐκτελεστικῆς
δύναμις διὰ τὴν σὺναξιν τοῦ ἑράνου, στρατολογίας, καὶ ἄλλας κατεπειγούσας ἀνάγκ-
ας τῆς πατρίδος, ἔως ὅτου παρήλθε καὶ αὐτὸ τὸ ἔτος. Κατὰ τὸ 1824 ἐδιορίσθη μετὰ
τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰς τὴν πολιορκίαν Π. Πατρῶν καὶ ὑπακούσαντες προθύμως ἀπῆλ-
θομεν πάραυτα, ὅπου ἐκπληρώσαμεν τὰ στρατιωτικὰ ἡμῶν χρέη, κατὰ τὸ 1825 εἰσε-
χώρησεν ὁ Ἰμπραὶμ πασᾶς εἰς τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας, διετάχθημεν κ' ἡμεῖς κα-
τὰ τὸν Μάιον νὰ συνεκστρατεύσωμεν μεθ' ὄλων τῶν οπλαρχηγῶν, ἐποποθετήθημεν εἰς
τὰ ἐν Λεονταρίῳ δερβένια (τοῦ ἐχθροῦ ὄντος εἰς Μεσσηνίαν) καὶ ὀχυρωθέντες ἐπε-
ριμείναμεν τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Ὁ Κολοκοτρώνης (διορισθεὶς τότε

Γεν. ἀρχηγός παρὰ τῆς Κυβερνήσεως) ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ ὑπῆγε πρὸς τὰ Σιαπάζικα ἀφήσας ἐμὲ ἀντιπρόσωπόν του. Ὁ ἐχθρὸς κατασκοπεύσας τὸ στρατόπεδόν μας καὶ βλέπων τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὰς ἰσχυρὰς θέσεις ἀπῆλθεν τὴν ἰδίαν ἡμέραν δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ ἀνέβη διὰ τῆς Σιορόκας εἰς τὴν Πολιανὴν ὅπου βλέπων αὐτὸν αἰφνίς ὁ Κολοκοτρώνης μᾶς ἐμύνησε περὶ τὸ μεσονύκτιον διὰ τὰ φθάσωμεν ἐκεῖ ἀναχωρήσαντες ἅπαντες δρομαίως ἐφθάσαμεν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς Ἄκωβαν ὅπου εὐρόντες παρατεταγμένοι τὸν ἐχθρὸν ἀρχησεν ἡ μάχη, ἀλλ' ὄντων δεκαπλασίων τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ὀχρωώθημεν μετὰ τοῦ Ἰω. Κολοκοτρώνη, τοῦ αὐδῆμιον Δημητρίου Παππαζιόνη καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν εἰς τὸν λόφον τῆς Τραμπάλας πολεμοῦντες, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ στρατιωτικοῦ ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν, ἄφρσεν ἡμᾶς μαχόμενους ἐπικινδύνως δύο ἡμερονύκτια καὶ ἀφ' οὗ ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐδόρυε χιλιάδας βόμβας καὶ κανόνια, τέλος ὑστερημένοι ὅλων τῶν ἀναγκαιῶν τοῦ πολέμου ἀνεχωρήσαμεν διὰ νυκτὸς καὶ διώκοντάς μας ὁ ἐχθρὸς μᾶς διέλυσε καὶ προπόλησας τὸ πεδίον τῆς Καρυταίνης εἰσῆλθεν ἀμαχητὶ εἰς Τριπολιτσά.

Ἐσνάξα διὰ πολλῶν ἀγώνων καὶ ἐξόδων μεθ' ἡμέρας τὸ λειποτακτικὸν στρατιωτικὸν μου καὶ ἐτοποθετήθη περὶ τῆς Τριπολιτσᾶς μὲ τοὺς λοιποὺς ὀπλαρχηγούς, καὶ μετ' ὀλίγον ἐπλησιάσαμεν εἰς τὰ Τρίκορφα, ὅπου βλέπων μας ὁ ἐχθρὸς, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς Ἀργολίδος ἐξῆλθε πανστρατιᾷ μὲ ἐπέκεινα τῶν 15 χιλιάδων κατὰ τὴν 23 Ἰουνίου καὶ συμπλοκῆς πεισματικῆς γενομένης ἐκατέρωθεν μετὰ δέκα ὥρων πεισματικὴν μάχην ἀποδειλίσαν ἅπαν τὸ στρατιωτικὸν ἐτζάκησεν ἐκ τοῦ ταμπουρίου καὶ διαλυθέντες ἐφύγαμεν εἰς τὰ ὄρη. Ἐφρονεύθησαν εἰς αὐτὴν τὴν μάχην, ὁ γενναϊκάδελφός μου Δημήτριος Παππαζιόνης, μερικοὶ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς μου καὶ ὑπὲρ τοὺς 50 τῶν στρατιωτῶν μου. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν πάλιν διὰ πολλῶν κόπων ἐσνάξα τὸ στρατιωτικὸν μου καὶ ἐτοποθετήθημεν μετὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν εἰς τὴν Ἄλωνίστραν, ἀλλ' ἀμέσως ὀρηήσας ὁ ἐχθρὸς μὲ μεγάλας δυνάμεις ἀντέστημεν γενναίως καὶ πολεμοῦντες ὀπισθοδρομήσαμεν εἰς Μαρούλιαν, ὁ ἐχθρὸς δὲ τρέχων κατόπι μας δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀνθέξωμεν οὔσαι πολλὰ ἀνώτεραί αἱ δυνάμεις του καὶ οὕτω διελύθημεν. Εἰσεχώρησε τότε εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Καρυταίνης καταδιώκων ἡμᾶς ἐλεηλάτησεν καὶ αἰχμαλώτισεν ὅλη τὴν ἐπαρχίαν, κατεπερπόλησε τὰς λαμπρὰς οἰκίας μας, ἄρπασεν σχεδὸν ὅλην τὴν κινητὴν περιουσίαν μας κατεφάνησε τὴν ξενιτωλατείαν καὶ ἰδιοκτησίας μας, ἡμεῖς δὲ διὰ πολλῶν κινδύνων διασώσαντες τὰς πολλαυαίμους οἰκογενεῖάς μας εἰσῆλθομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου εἰς Ναύπλιον διὰ τὰς ἐξασφαλήσωμεν. Περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου διετάχθημεν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀμέσως ἐτρέξαμεν πρὸς τὰ μέρη τῆς Λακωνίας, ἐγὼ μὲ ὀπομισθίους ἐκ Ναυπλίου καὶ ὁ ἀδελφός μας συνάξας τὸ στρατιωτικὸν πάλιν τῆς ἐπαρχίας μας, μὲ περιπὸν χιλίους ὅπου τότε ὁ Ἰμπραήμ ἐλεηλάτει τὴν Λακωνίαν καὶ Μονεμβασίαν καὶ κάμνοντες μετὰ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν ἀπέιρους ἀντιπερισπασμοὺς πότε κατ' εἰθεῖαν πότε ἐκ πλαγίου πολεμοῦντες μετ' αὐτοῦ, ἠγαγκάσθη κ' ἐπέστρεψεν εἰς Τριπολιτσά κ' ἐκεῖθεν διενθῆθη πρὸς τὰ φρούρια τῆς Μεσσηρίας, ἀφήσας τὸν Σουλεμὰν μπετὴν μὲ 10 χιλιάδες εἰς Τριπολιτσὰν φυλάττοντα τοὺς Μύλους εἰς Δαβειαῖς ἐτρέξαμεν ἀμέσως καὶ πολεμήσαντες μίαν καὶ δις μετ' αὐτοῦ ἀφ' οὗ ἐφρονεῦσαμεν ὑπὲρ τοὺς 300 ἄραβας χαλάσαντες τοὺς Μύλους ὀπισθοδρόμησαν εἰς Τριπολιτσάν. Ἐτρέξαμεν ὅλον ἐκεῖνο τὸ φθινοπώρον καὶ τὸν χειμῶνα κατόπι τοῦ ἐχθροῦ ὅστις ἐλεηλάτει τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἠληίδα, καὶ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, πότε ὀπισθεν καὶ πότε ἐκ πλαγίου πολεμοῦντες δι' ἀντιπερισπασμόν. Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1826 διορίσθη ἀρχηγός

τῆς πολιορκίας Τριπολιτσᾶς, ὑπῆγον προθύμως καὶ πολιορκήσας τοὺς ἐκεῖ ἐχθροὺς, τοὺς ἐπεριόρισα στενωῶς ἕως τὸν Ἀπρίλιον ὅτε ἐπέστρεψεν ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐληλατοῦσεν ἀκολύτως τὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, διετάχθη πάλιν κ' ἔτρεξα προθύμως πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐπιδρομῶν του μέχρι τέλη τοῦ 1826 ὅτε ἦλθον εἰς Ναύπλιον πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς οἰκογενείας μου. Καταπανσάντων τῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν ὅπως οὖν καὶ ἀδυνατήσαντος τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τοῦ νὰ λεηλατῆ τὰς ἐπαρχίας ἐμείναμεν κ' ἐκεῖ εἰς τὰς ἐστίαις μας ἤσυχοι μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυβερνήτου.

Ἐφῆρθημεν πρὸς αὐτὸν μὲ τὴν ἀπαιτημένην εὐπειθειαν, χωρὶς ποτὲ νὰ προσκρούσωμεν εἰς τὰ καθεστῶτα, ἀλλ' αὐτὸς περικυκλωμένος ἀπὸ τοὺς κόλακας, ἔδειξε πρὸς ἡμᾶς δυσαρέσκειαν καὶ μετεχειρίσθη ἐναντίον μας ἀπειροῦς περιφρονήσεις καὶ κατατρεγμοὺς. Τὰ ὑποφέραμεν ὅλα γενικῶς διὰ τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης τῆς πατρίδος μας. Ἴσως γνωρίζεις κ' αὐτὸς ἀπὸ τὴν πείραν τὰ λάθη του. Ἀνηγορεύθη τέλος πάντων κυρίαρχος Ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος ὁ πρίγγηφ Λεοπόλδος. Ἐχώρηκεν κ' ἡμεῖς διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ πρὸ αἰῶνων πεπτοκότους θρόνου τῆς πατρίδος μας, καὶ διὰ νὰ φανερώσω τὰ αἰσθήματα καὶ εὐχὰς μου μ' ἐκεῖνας τοῦ ἔθνους, μετὰ καὶ ἄλλων εὐφρονοῦντων ἐκάμαμεν μίαν ἀναφορὰν συγχαρητικὴν πρὸς τὴν Α. Βασιλ. Ὑψηλότητα προσφέροντες τὸ Σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην μας παρακαλοῦντες τον διὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ταχίστην ἀφίξίν του. Τοῦτο μαθὼν ὁ Κυβερνήτης διὰ ποίους λόγους ἄγνωσθ, μ' ἤρπασεν ἀμέσως καὶ μ' ἔρηξεν εἰς τὴν φυλακὴν ἀναιτίως ὡς κακοῦργον κ' ἔμεινα φυλακισμένος ὑπὲρ τὸν ἕνα χρόνον. Ἀκολούθησεν ὁ θάνατός του, καὶ φοβηθεὶς μὴ πάθω ἀκριτῶς παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καθὼς καὶ πρότερον ἀνεχώρησα ἐκ Ναυπλίου κ' ὑπῆγον εἰς τὴν εἰς Λαγκάδια οἰκίαν μου νὰ ἤσυχάσω, ἀλλ' αἰφνης μ' ἐπολιόρκησεν ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης μὲ 100 στρατιώτας καὶ βλέπον τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς μου ἐξῆλθον τῆς οἰκίας μου μετὰ τὸ ἐσπέρας, μ' ἐτονφέκησαν νὰ μὲ θανατώσουν, ἀλλ' ἀπέτυχαν κ' ἐπλήρωσαν μόνον ἕνα οἰκεῖον μου. Διασωθεὶς τέλος τοῦ κινδύνου ἔτρεξα δι' ἄστυον ὅπου οἱ φιλόφρονοι Γάλλοι ν' ἀσφαλίσω τὴν ζωὴν μου, περίπου τῶν χιλίων μὲ καταδύσκον κατὰ τόπους εἴκοσι ἡμερονύκτια, πεζὸν καὶ ἀνυπόδητον εἰς τὰ ὄρη, δάση καὶ πεδιάδας, καὶ κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἀφ' οὗ ἀπέρρασα ἀρκετῶν ἐπαρχιῶν τόπους, μὲ συνέλλαβεν ὁ Γιαννάκης Κριτσιάλης ἀρχάδιος, καὶ ἄλλοι τινὲς πλησίον τῆς Καλαμάτας, πληγρόσαντες μὲ τὰ τουφέκια ὅπου ἔριπτον νὰ μὲ θανατώσουν ἐμὲ, ἕνα ἀνθρώπων μου, ἄρπασαν ἐμοῦ καὶ τῶν συντρόφων μου τὰ ὅπλα καὶ τὰ χρήματα, καὶ τέλος μᾶς ἔφεραν ὡς κακοῦργους δεμένους εἰς τὴν Καρύταιναν, ἔνθεν μᾶς ἔλαβεν ὁ υἱὸς τοῦ Κολοκοτρώνη Γενναῖος, καὶ τοὺς μὲν συντρόφους μου κατέκλιψεν εἰς φυλακὴν, ἐμὲ δὲ ἔφερεν εἰς Ἄργος, ὅπου ὁ Ἀὔγουστινος καὶ ὁ πατέρας του, καὶ μ' ἐκράτησαν ὑπὸ φυλακὴν ἕως τὸν Μάρτιον ὅτε ἀναχώρησεν ὁ Ἀὔγουστινος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τότε ἐλυτρώθη κ' ἐγὼ ἀπὸ τὰς φυλακὰς καὶ καταδρομὰς αἱ ὅποια μ' ἐπροξένησαν ἀπειροῦς ζημίας.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 26 Ἀπριλίου 1833

Ὁ Στρατηγὸς Κανέλλος Δηλιγιάννης.

Οἰκιακὴ κατάστασις

Ἡ Οἰκογένειά μας μία τῶν πρωτίστων τοῦ ἔθνους εἰς Λαγκάδια τῆς Πελοποννήσου εἶναι πασίγνωστος εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τόσο διὰ τὴν κατάστασιν καθὼς καὶ διὰ τὴν ὅποιαν καὶ ἀπὸ τὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἔχαιρε τιμὴ ὑπόληψιν καὶ πίστιν. Τὰ πάντα κατεφρόνησε καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον, μόνην τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους ἐπεθύμησε. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Φαναρίου τὸ χωρίον μας Μακρούσια κατοικοῦμενον ἀπὸ 48 οἰκογενεῖας ὀθωμανικὰς καλιεργοῦντας τὴν γῆν, μᾶς ἔκανσαν 27 ὀσπήτια τῶν σέμπριων μας ἓνα πύργον καὶ μίαν ἀποθήκην, ἐχάσαμεν 3613 βατσέλια γεννήματα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ 1820, ἐκ τοῦ εἰς τὰ ἀλώνια τοῦ 1821 καὶ τὰ πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς εἰς σπόρους καὶ δάνεια δοθέντα καθὼς εἰς χρήματα καὶ βοϊδῶν τιμὰ γρ. 14144. Ὁ αἰγύπτιος Ἰμπραήμ ἀπεργῶν μὲ τὰ στρατεύματά του ἐληελῆται καὶ ἄρπαξε δύο χρόνων εἰσοδήματα τοῦ εἰρημένου χωρίου. Κατὰ τὸ 1825 ὁ αὐτὸς ἔκανε εἰς Λαγκάδια Καρταίνης τὰς νεοκτηθείσας οἰκίας μας μὲ τὰ διάφορα εἰς αὐτὰ πράγματά μας, καθὼς ἔκασεν εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν καὶ τὰ παλαιώτερα ὀσπήτιά μας μετ' ἐνὸς πύργου καὶ τὰ εἰς αὐτὰ πράγματά μας, κατὰ τὸ 1826. Ὁ αὐτὸς ἔκασεν τὸν πύργον τοῦ χωρίου μας Κόκλα εἰς Καρύταιναν μὲ 5 σεμπρόσπητά μας ἀρπάσας καὶ τὰ γεννήματά μας ἀπὸ τὰ ἀλώνια, τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ εἰς τὸν πύργον τοῦ χωρίου μας Τζιζπολη, λαβὼν καὶ 80 πινάκια σίτον, καθὼς καὶ εἰς τὸ χωρίον Κερβίκον ὅπου ἦσαν καὶ 150 πινάκια σίτος ἐναποτεθημένος εἰς τὰς ἀποθήκας, ἔκασεν τοὺς δύο μύλους μας μετὰ μᾶς νεροτριβοῦς εἰς τὸ Ρεκοῦνη Καρταίνης, καὶ ἤρπασεν ὅτι ἤρπεν εἰς αὐτὰ καιῖσας κατὰ τὰ 1827 καὶ τὸν εἰς τὸ χωρίον Ἀναζύρι πύργον μας μ' ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ καὶ 5 σεμπρόσπητά μας καὶ τὸν ἐναποτεθημένον εἰς τὴν ἀποθήκην 160 πινάκια σίτον, ἀρπάσας καὶ 80 βοϊδογελάδια ἀπὸ εἰρημένα χωρία Σιριάμνο καὶ Κερβικονγαλονιᾶν διαβαίων ἐκεῖθεν ἀπὸ τὰ 1825 ἕως τὰ 1827 ἔπαθε μωρίας ζημίας ἢ Οἰκογένειά μας εἰς τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς, ἐκατατρέχθη ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἰω. Καποδίστρια καὶ σήμερον πᾶσχει τὰ πάνδευνα πωλοῦσα ἐκ τῶν ἰδιοκτησιῶν της διὰ ν' ἀπαντᾷ τὰς ἀναποφεύκτους ἀνάγκας της, διάφορα πράγματα, εἰς ἀσημικὰ καὶ εἰς χρήματα ἐπῆραν οἱ Τούρκοι εἰς τοὺς 1821 ἀπὸ τὸ ἐν Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιον τοῦ μαζαρίτου ἀδελφοῦ μας Θεοδωράκη ὅταν τὸν ἐφνλάκωσεν ὁ Καϊμακάμης, τὸ εἰς Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιόν του τὸ ἔκασεν καὶ κατεκορήμνησεν ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς εἰς τὰ 1828, εἰς πράγματα ὅπου ἄφησεν ἢ νύμφη μου Θεοδωράκινα εἰς τὸ ἐν Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιόν της εἰς τὰ 1825 ὅταν εἰσῆλθεν εἰς Τριπολιτσᾷ ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς εἰς τὸ ἴδιον αὐτὸ ὀσπήτιον πράγματα διάφορα ὅπου εἶχεν ὁ ἀδελφός μας κύριος Ἀναγνώστης εἰς τὰ 1825, διάφορα πράγματα τοῦ ἀδελφοῦ μας Πανάγον ὅπου ἄφησεν εἰς τὸ ἐν Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιον τοῦ δραγονμάνου εἰς τὰ 1825 κατοικῶν ἐκεῖ, εἰς διάφορα πράγματα τοῦ ἀδελφοῦ μου Κωνσταντάκη κατοικῶν εἰς Τριπολιτσᾷ, στὰ 1825, εἰς διάφορα πράγματα ἰδικὰ μου κατοικῶν εἰς Τριπολιτσᾷ τὸ 1825, ὅταν εἰσῆλθεν ἐκεῖ ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἀρπάσας καὶ μέρος τῶν πραγμάτων μας συγχρόνως τότε εἰς Σπάθαρι κατατρέχων μας, ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἰω. Καποδίστριου ἐζημιώθημεν ἐκ τῶν καταδρομῶν του. Ὅλα ταῦτα συμποσούμενα ὑπὲρ τὰς γρ. 780.000 ἑπτακόσιαις ὀγδοήκοντα χιλιάδες.

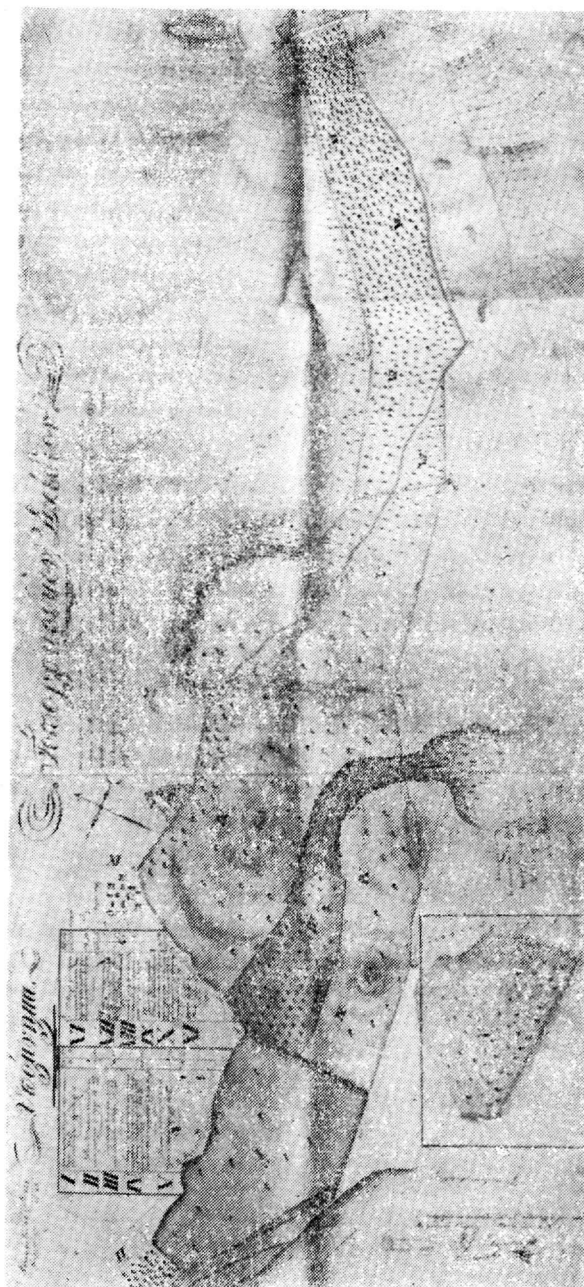

Περίληψη εισερχομένων και εξερχομένων Διατάξεων Ε.Φ.Α. 1, 2, 2.

Είδος Διατάξεων	Αριθμός Διατάξεων	Ποσό (Εισόδημα)	Ποσό (Εξόδημα)	Ποσό (Σύνολο)
Εισοδήματα	1	1000	0	1000
Εξοδήματα	1	0	1000	1000
Σύνολο	2	1000	1000	0

Ε.Φ.Α. 1, 2, 2

Κατάσταση εκδουλεύσεων Κανέλλου Δεληγιάννη. Ε.Φ.Α. 1, 2, 2.

Τοπογραφικό σχέδιο κτημάτων Καυέλλου Δελιγιάννη στο χωριό Αναζήρι Γορτυνίας.
Ιστορικό Αρχείο Ε.Γ.Ε.

Παρατηρήσεις

ἀριθμός τῶν συνοδευόντων τὴν παροῦσαν
ἔκθεσιν ἐγγράφων

ὑπὸ στοιχεῖον	A	ἔγγραφα	4
—	B	—	19
Ἀριθμὸν	1	—	1
	2		1
	3		1
	4		1
	5		4
	6		1
	7		3
	8		1
	9		1

ὁμοῦ τριάκοντα ἑπτὰ ἔγγραφα 37

[*Επιστολή Κανέλλου Δεληγιάννη προς Αμβρόσιο Φραντζή*]

Κύριε Προποσύγγελε Φραντζῆ.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἰου τόμου τῆς ἱστορίας σας σελὶς 461 λέγετε ὅτι ὅσοι τῶν τοῦ ἀγῶνος ὑπάρχον ἐτι ἐν τοῖς ζῶσι καὶ γνωρίζουν ὅτι προσεβάλατε τὰ δίκαια τινας ἢ περιωρίσατε τὰς θυσίας ἄλλων κτλ. ἐν ἀγνοίᾳ ὁποίας δήποτε τάξεως καὶ ἂν ὧσι ἢ βαθμοῦ ἐπιθυμεῖτε νὰ σᾶς κοινοποιήσῃ τὰς ἐλλείψεις σας διὰ νὰ τὰς διορθώσητε εἰς ἕνα τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων τόμων τοῦ Συγγράμματός σας κτλ., κτλ. "Ὡν ἐκ τῶν ζώντων ἐκείνων ἀρχηγῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οἵτινες ἔλαβον μέρος ἐνεργητικῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνάρεξως αὐτοῦ μέχρι τοῦ τέλους, καὶ ἦσαν αὐτονορογοὶ πολλῶν περιστατικῶν, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὴν ἱστορίαν σας, ἔκτρινα ἀναγκαῖον χάρις τῆς ἀληθείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς κάμω τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις μου, ὅπως ὀδηγούμενοι ἐξ αὐτῶν προσέξῃτε μὴν ὑποπέσητε καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους τῆς ἱστορίας σας τόμους εἰς ὅσας ἀπάτας καὶ εἰς τὸν ἰου τόμον ὑποπέσατε εἴτε ἐξ ἀγνοίας, εἴτε καὶ ἐκ ψευδῶν παραμορφωμένων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἴσως σᾶς ἔδωκαν τινες ἐπὶ σκοπῷ νὰ δοξάσῃ καὶ ἀπαθανατίσῃ τὰ ὀνόματά των διὰ τοῦ Συγγράμματός σας. Ἡ ἱστορία δὲν γράφεται τόσον διὰ τὴν παροῦσαν γενεάν ὅσον διὰ τὰς ἐπερχομένας, ἐκ τῶν συγχρόνων ὅσοι δὲν παρενρέθησαν ἢ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν, καὶ ἂν ἀπατηθῶσι πρὸς καιρὸν ἀπὸ νενοθευμένα καὶ δόλια συγγράμματα, εἶναι ὁμως εὐκόλον νὰ μάθωσι μετ' ὀλίγον τὴν ἀλήθειαν ὡς ζῶντες εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν σώζεται ἐτι ἡ ἐνδοξος αὐτῆ τῶν Ἑλλήνων μερίς, ἥτις ἀρχισε γενναίως, ἠκολούθησε μὲ καρτερία, ἐπέφερεν εἰς πέρας τὸ μέγα ἔργον τῆς ἐπανάστασεως, καὶ δυνάμενοι ἐπομένως παρ' αὐτῆς ταύτης νὰ πληροφορηθῶσι τὰς πράξεις της, ἀλλ' αἱ ἐπερχόμενοι γενεαὶ δὲν ἔχουν ἄλλον δάσκαλον ἢ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξ αὐτῆς θὰ πληροφορηθῶσι τὰ γεγονότα, ἐξ αὐτῆς θὰ μάθωσι τὰς

ἐνδόξους ἢ ἐπιληψίμους πράξεις τῶν προγόνων των. "Όταν ἡ ἱστορία ψεύδεται, ὅταν παριστᾷ τὰ πράγματα παραμορφωμένα, αἱ ἐπερχόμενοι γενεαὶ θέλουν εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀπάτην αἰωνίως, καὶ ὁ συρόμενος εἰς τοιαύτας ἀπάτας καὶ τοιαῦτα λάθη ἱστοριογράφος εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ἔνοχος καὶ ἀξιόμιμπος καθόσον τὸ κακὸν τὸ ὅποιον ἤθελεν ἐπιφέρει διὰ τῶν τοιούτων συγγραμμάτων εἶναι ἀδιόρθωτον. Παρατηρεῖτε, Κύριε Πρωτοσύγγελε, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου τὸ ὅποιον ἀναλάβατε εἶναι πολλοῦ λόγον ἄξιον, καὶ ἀπαιτεῖ μεγίστην ἐκ μέρους ὑμῶν προσοχήν" ὡς ἄνθρωπος ὑπόκεισθε εἰς λάθη, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα λάθη εἶναι ἴσως ἀκόμη καιρὸς νὰ διορθώσητε ἀνοίγοντες τὰς σελίδας τῶν ἐπομένων τόμων τοῦ Συγγράμματός σας εἰς ὅσους ἀνθρώπους ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀκριβῶς γνωρίζοντας τὰ διατρέξαντα, ἤθελον σᾶς καθυποβάλλει παρατηρήσεις, ὡς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τοῦτο τοὺς προσεκαλέσατε δεικνύοντες οὕτω αὐθορμητῶς ἀξιεπαῖνον ὄντως ἀμεροληψίαν. Αἱ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας κάτοθεν σᾶς κάμω, καὶ τὰς ὁποίας σᾶς παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσητε ἀκολούθως ὁμοῦ μὲ τὴν παρούσαν εἰς τὸν ἐπόμενον τόμον τῆς ἱστορίας σας κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν σας εἶναι ἀληθεῖς εἰλικρινεῖς καὶ γεγραμμένοι ἀπαθῶς καὶ ἀμερολήπτως. Προτίθεμαι δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου νὰ προσβάλλω καὶ πᾶν ὅ,τι ἤθελεν παρατηρήσει καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους τοῦ Συγγράμματός σας τόμους μὴ ἀληθῆς καὶ παραμορφωμένον διὰ νὰ μὴν ἔχω τὴν τύψιν τοῦ συνειδότης ἀνερχόμενος νὰ βλέπω ζῶν ἔτι ψεῦδη καὶ πράγματα ἀνύπαρκτα διακηρυττόμενα καὶ σινιστώμενα εἰς τὸ κοινὸν ἐν ᾧ δύναιμι νὰ τὰ ἀναιρέσω.

Εἰς τὸ Κεφάλαιον Ε Σελὶς 40 λέγετε ὅτι ὁ παρὰ τῶν Κλεπτῶν γενόμενος συρραχὴς ἀφανισμὸς κατὰ τῶν ὀθωμανῶν κτλ., ἠῦξησε τὸν φθόνον καὶ τὴν κακίαν τῶν ὀθωμανῶν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἑξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως τῶν Κλεπτῶν ὥστε ἔγραψεν ὁ Ὅσσυμᾶν πασσᾶς εἰς τὸν Σουλτάνον | κατ' αὐτῶν, καὶ διετάχθη ὁ Πατριάρχης καὶ ἐξέδωκε κατὰ διαταγὴν τῆς Πόρτας συνοδικὸν διὰ τὴν καταστροφὴν των, τὸ ὅποιον οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προσεπτότες τῆς Πελοποννήσου δὲν ἐκοινοποίησαν εἰς κανένα, ἀλλὰ μάλιστα παρεκίνησαν τοὺς λαοὺς νὰ μὴ τολμήσῃ κανεὶς νὰ τοὺς κρύβῃ, ἀλλὰ νὰ ἀναγγεῖλωσι καὶ τὴν διαμονὴν των κτλ. Δι' ὅλα ταῦτα ἡ κακῶς σᾶς ἐληροφόρησαν, ἢ δὲ γνωρίζετε παντελῶς τὰ διατρέξαντα. Ἴδου τὸ ἱστορικὸν τοῦ πράγματος: οἱ τότε κλέπται Κολοκοτρωναῖοι, Γεῶργος, Μίλιος, Πετμεζάδες καὶ τινες ἄλλοι, ποτὲ κανένα τοῦρκον οὐδ' ἐφόνευσαν, ἀλλ' οὐδὲ ἔβλαψαν κατὰ τι, τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἂν ὑμεῖς νομίζετε τοῦναντίον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρητε ῥητῶς ἓνα ὀθωμανόν, πότε, πῶς, εἰς ποῖον μέρος ἐγίνωσαν, ἠχμαλώτησαν, ἐφόνευσαν, ἢ κατεδίωξαν. Τῶν Κλεπτῶν αἱ πράξεις ὅλα ἐγίνοντο ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων, αὐτοὺς καὶ κατεδίωκον καὶ ἐγύμνονον καὶ ἐφόνευσον πολλάκις, ἢ αἰχμαλωτίζοντες τοὺς ἀπελευθέρωσαν ἐπομένως διὰ λύτρων, αὐτῶν ἐτυρόλουν τὰς οἰκίας, ἀφήρπαζον καὶ παρεβίαζον τὰς συζύγους τὰς ἀδελφὰς καὶ θυγατέρας. Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω ἀναφῆρω τινα τοιαῦτα περιστατικὰ τὰ ὁποῖα ἐνθυμοῦμαι, καὶ τὰ ὁποῖα γινόμενα ἐπὶ οἰκογενειῶν προκρίτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατέστησαν ἔτι μᾶλλον γνωστά: τοιαῦτα δύνανται νὰ βεβαιώσωσιν ὅσοι ἐκ τῶν πελοποννησίων ζῶντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπάρχουσιν ἀκόμη. Ὁ Κωνσταντῆς Κολοκοτρώνης ἀφήρπασε τὴν νεοτέραν θυγατέρα τοῦ προεστῶτος Ῥελάντζα ἀπὸ Νεμνίτζαν κομώπολιν τῆς ἐπαρχίας Καρυταίνης, ὁ Γιάννης Κολοκοτρώνης ἐφόνευσε δύο προκρίτους Στεμνιζώτας εἰς τὸν ποταμὸν τοῦ Ἀτσιχόλου, καὶ ὁ ἴδιος ἀφήρπασε τὴν Νύμφην τοῦ Δημητράκη Κυπαρισσιώτη καὶ δέσας ταύτην ἀπὸ τοὺς μαστοὺς τὴν ἔσυρε τόσας ὥρας δρόμον, ἕως οὗ ἔλαβεν οὕτω ὀδυνηρὸν θάνατον οἱ ἴδιοι οὗτοι ἠχμαλώτισαν εἰς Σαπολίβαδα τὸν Πρωτοσύγγελον τῶν Γαρ-

γαλιάνων εξερχόμενον ἐκ Τριπόλεως, τὸν ὅποιον ἐλευθέρωσαν ἐπομένως διὰ λύτρων 50.000 γρόσιων, τὸν Γεωργάκην Ἀντωνόπουλον παστιάτην ἠχμαλώτισαν ἐπίσης καὶ ἐργμώσαν λαβόντες παρ' αὐτοῦ 20.000 γρόσια, αἱ τοιαῦται ληστρικά τινὰ πράξεις, κατέθλιψαν τοσοῦτον τοὺς χριστιανούς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὥστε ἀπὸ τὰ παρόνα καὶ τὰς κατακραυγὰς αὐτῶν παρεκινήθη ὁ Ὄσσυμάν-πασσᾶς νὰ προκαλέσῃ τὰ αὐστηρὰ τῆς Πόρτας μέσα πρὸς παντελῆ τῶν Κλεπτῶν καταστροφήν.

Γνωρίζω ἐκ τοῦ πλησίον ὅτι ὁ πατήρ μου Ἰωάννης Δηλιγιάννης πληροφορηθεὶς ὅτι ἐξεδόθη τὸ φερμάνιον ἐπὶ τούτῳ καὶ τὸ Συνοδικόν, ἔστειλε πρὸς τοὺς Κολοκοτρωναίους Παρασκευᾶν τινα ἀπὸ Πυργάκη καὶ ἕτερον Παναγιώτην Ἀλωνιστιότην διὰ νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου προτρέπων αὐτούς, νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ζάκυνθον, ὅπου πρὸ καιροῦ εἶχον ὑπάγει καὶ οἱ συνάδελφοί των Ἀναγνωσταρᾶς, Πετμεζαῖοι, Γιαννάκης Τασκούλιας, Σαματέλος, καὶ ἄλλοι διὰ νὰ μὴν ἀφανισθῶσιν καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ Πελοπόννησος ὑποσχόμενος αὐτοῖς νὰ τοὺς ἐμβάξῃ 12.000 γρόσια τὸν χρόνον πρὸς ἐξοικονόμησιν των, ἀλλ' οὗτοι εἰς ἀπάντησιν εἶπον πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους ὅτι ἀπὸ τοιούτους φοβερισμοὺς δὲν ἐξιδάσκοντο, καὶ ὅτι προκρίνουν νὰ μείνουν τὰ κόκκαλά των εἰς τὸν Μωριάν παρὰ νὰ ἀναχωρήσωσι κτλ. Ἡ ἀκριτος αὐτῆ ἐπιμονή των δὲν κατόρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ κοπῆ ἡ Πελοπόννησος, νὰ χυθῶσι τόσα αἵματα Χριστιανῶν ἀθῶων, νὰ αἰχμαλωτισθῶσι τῶν περισσοτέρων αἱ οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας ἐξηγόρασαν ἐπομένως διὰ λύτρων ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς οἱ προεστῶτες, νὰ ἀπολεσθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐκτὸς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ὅστις μόνις ἐδνήθη νὰ διασωθῇ εἰς Ζάκυνθον τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν συμβῆσα εἰς τοὺς συντρόφους του καταστροφήν.

Εἰς τὴν Σελίδα 43 λέγετε ὅτι ἠφανίσθησαν τότε πλέον τῶν 600 Κλεπτῶν, τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβὲς καθότι ποτὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς καμίαν ἐποχὴν δὲν ἔφθασεν ὁ ἀριθμὸς σώματος τινος Κλεπτῶν εἰς 100, μόνις δ' οἱ ἀφανισθέντες ἐσυσωματοῦντο ἕως 40-50 ἢ καὶ 60. Εἰς τὴν Σελ. 95. 2 Σχόλιον ὅπου λέγετε ὅτι λανθασμένως ἀναφέρει ὁ Κόριος Φιλίμων ὅτι εἰς τὴν ἐν Βοστίτζη μυστικοσυνέλευσιν ἦτον καὶ ὁ Α. Φωτήλας καὶ λοιποὶ εὐρίσκεσθε εἰς ἀπάτην | καθότι γνωρίζω ὅτι καὶ αὐτοὶ ὄλοι, καὶ καταπρόσκλησιν τοῦ Ζαΐμου, Σ. Χαραλάμπους, Α. Λόντου καὶ λοιπῶν παρενέβη εἰς τὴν μυστικὴν ταύτην σύνοδον καὶ ὁ ἀδελφός μου Πανάγιος Δηλιγιάννης ἀπεσταλμένος παρ' ἡμῶν διὰ νὰ γείνη σκέψις καὶ ἀπόφασις περὶ τοῦ πρακτέου. Εἰς τὴν Σελ. 103. 2. Σχόλιον λέγετε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ γνωρίζοντες ὅτι 50-100 ληστὰι ἔκαμον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των τόσα κατὰ τῶν ἐχθρῶν προέβλεπον πόσα ἤθελον γείνει ὅταν τὸ ἔθνος ὀλόκληρον λάβῃ τὰ ὄπλα κτλ., καὶ εἶχον εἰδοποιήσει εἰς τοὺς πελοποννησίους ὅτι ἡ 25 Μαρτίου ἦτον πανταχοῦ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως· καμίαι τοιαῦτη εἰδοποιήσις δὲν ἐγένετο ἐκ μέρους τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ οὐδ' ἦτον ἀνάγκη νὰ γείνη καθότι εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπῆρχον ἄνθρωποι πολλοὶ ἐκ τῶν προκρίτων κατηχημένοι ἐντελῶς τὰ μυστήρια τῆς ἐταιρίας, καὶ ἐγνώριζον καλῆτερα τούτου πότε ἔμελλε καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκθῶραγῃ ἡ ἐπανάστασις· ἐνταῦθα ἔρχομαι νὰ σᾶς κάμω τινὰς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν εἰς Πελοπόννησον μετάβασιν τοῦ Κολοκοτρώνη περὶ ἧς ὁμιλεῖτε κατ' ἔκτασιν εἰς τὴν ἱστορίαν σας. Ὁ Κολοκοτρώνης (τοῦ ὁποίου δὲν θέλω νὰ προσβάλω τὸ φιλότιμον) ἀνεχώρησεν ἐκ Ζακύνθου φηγὰς κρυφίως μὲ ἕνα μόνον ψυχογιόν του καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὸν Φεβρουάριον παρὰ τῷ ἡγεμόνι αὐτῆς Κυρίῳ Π. Μαυρομαγάλῃ. Ἡ Ὄθωμανικὴ ἐξουσία πληροφορηθεῖσα τὴν ἐκεῖσε ἀφίξιν του τὸν ἐξήτησε ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα ὅστις τὸν ἔστειλεν εἰς τὴν Σκαρδαμοῦλαν εἰς τὸν Μούρτζινον, καὶ ἐστάθη ἐκεῖ κρυμμένος μέχρι τῆς 22 Μαρτίου, ὅτε μεταβάς ὁ Γέ-

ρων *Μαυρομυχάλης* με τοὺς λοιποὺς *καπεταναίους* τῆς *Μάνης* εἰς *Καλάμας* ἔφερον καὶ αὐτὸν ἐκεῖ. Οὐδ' οἱ *τουρκοὶ*, οὐδ' οἱ Ἕλληνες ἦσαν τόσον ἀνόητοι ὥστε νὰ πιστεῦσωσιν, ὡς λέγετε, ὅτι ἦλθεν ὁ *Κολοκοτρώνης* καὶ *Νικητάς* με 100.000 στρατευμάτων, καθότι βεβαίως τὰ στρατεύματα δὲν ἦσαν *σαλιάρκοι* διὰ τὰ μαζεύσουν μεσὰ εἰς τοὺς *σάκκους*, καὶ ἔπειτα ποίας ἐγγυήσεις ἠδύνατο αὐτοὶ νὰ δώσουν τότε εἰς τὸν λαόν, καὶ τίς ἠθελε πεισθῆ εἰς τὰ συνθήματα καὶ διακηρύξεις των, ἐν ᾧ εὐρίσκοντο ἔτι ἐντυπωμένα εἰς τὴν μνήμην των τὰ κατὰ ὅσα προῆλθον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς *Πελοποννήσου* ἐκ τῆς *παρελθούσης* αὐτοῦ διαγωγῆς. Τὸ ὄνομα τοῦ *Παπαφλέσσα* τὸν ὁποῖον ἀναφέρετε ὡς ἀναφανέντα ἐποφελῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τοῦ *Κολοκοτρώνη*, κατέστη ἐπομένως ἔνδοξον καὶ σημαντικὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ τότε τίς ἐδύνατο νὰ δώσῃ πίστιν εἰς λόγους ἀγνώστον καὶ ἀσημάντων *καλογήρον* κατὰ πρῶτον εἰς τὴν *σηνήν* *παρουσιαζόμενον*. Εἰς τὴν *Σελ. 108* ἀναφέρετε ἐπιστολὴν μου τινὰ πρὸς τοὺς *Κυρίους Κ.* ἐπίσκοπον *Μορεμβασίας*, *Π.* *Μαυρομυχάλην*, *Α.* *Παπατζώνην*, *Α.* *Γρηγοριάδην* καὶ ἄλλους προκρίτους τοῦ ἔθνους, δι' ἧς προέτρεπον αὐτοὺς νὰ ἀναβάλωσι δια τινὰς ἡμέρας πᾶν κίνημα πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἕως οὗ ἐτοιμασθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα. Δὲν ἀνοῦμαι ὅτι ἔγραψα ἐπιστολὴν τοιαύτην, ἀλλ' ἰδοὺ οἱ λόγοι οἱ ὑπαγορευσάντες με, λόγοι τοὺς ὁποίους δὲν ἐγνωρίζατε βεβαίως διὰ τὰ τοὺς καταχωρήσῃτε εἰς τὸ οἰκείον μέρος. Καθόσον ἀφορᾷ ἐμὲ ὡς πρὸς τὰ μέρη εἰς τὰ ὅποια ἔμελλεν ἐγὼ αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ μου νὰ ὀδηγήσωμεν στρατιωτικῶς τὴν ἐπανάστασιν, εἶχον ἤδη ἐτοιμάσει ὅλα τὰ ἀναγκασιῶντα διὰ τὰ πρῶτα κινήματα, εὐρίσκοντο ὅθεν ἕως τότε ἔτοιμα εἰς τὴν οἰκίαν μου 80.000 δεκάρια φουσέγια, 10.000 τουφεκόπετρα, 5.000 ζευγάρια *τσαρούγια* καὶ ὑπὲρ τὰς 5.000 *κοιλὰ σιτάρι* ἀγορασμένο ἀπὸ Ὀθωμανοῦς ἐκ τούτου ἐκ τῆς *ιδιοκτησίας* τῆς οἰκογενείας μου, καὶ ἐκείνον τὸ ὁποῖον εὐρίσκειτο, καὶ τὸ ὁποῖον ἐδύνατο νὰ χρησιμοποιῆσθῆ ὡς καὶ ἐχρησίμευσεν τροφὴν τῶν στρατευμάτων. ὁ Ἰερόθεος τῶν ἠγουμένων τοῦ *Μεγάλου Σπηλαίου* καὶ ὁ *Νικητάς Φλέσσας* καὶ *Εὐμορφόπουλος* ἰδόντες τὰς ἐτοιμασίας αὐτὰς ἰδίους ὀφθαλμοῖς δύνανται νὰ τὸ ὁμολογήσωσιν· εἶχομεν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡμεῖς ἐτοιμασίας πρὸς πόλεμον περισσοτέρας παρὰ πάντα ἄλλον. Ἄλλ' αἱ αἰτίαι αἵτινες με παρεκίνησαν νὰ γράψω πολλάκις καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν *Καλαβρῶτων* καὶ εἰς τὸν *Π.* *Μαυρομυχάλην*, καὶ εἰς τοὺς προκρίτους τῆς *Μεσσηνίας* ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ βιάσωμεν τὸ πρᾶγμα ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ *Μαρτίου* ἦσαν τὰ ἐξῆς, *1ον* καθότι κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔγραψα τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴν μου, οἱ ὀθωμανοὶ εἶχον συλλάβει ὑποψίας τινὰς περὶ τῆς ἐπαναστάσεώς μας, εἶχεν ἐρεθισθῆ ἢ περιέργειά των, καὶ εἶχε μάλιστα στείλει εἰς διάφορα μέρη *κατασκόπους* πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ πράγματος. ἢ τοιαύτη στάσις τῶν πραγμάτων ἐφαίνετο παντάπασιν πρόσφορος πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐπανάστασις ἔπρεπε νὰ γείνη αἰφνιδίως καὶ διὰ τὰ προξενήση οὕτω περισσότερον τρόπον εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς καὶ διὰ τὰ ἦναι ἐλευθέρη εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς κινήματα, ἔπρεπεν ἐπομένως νὰ ἀναβληθῆ ἕως οὗ καθησυχάσωμεν τὰς ὑπονοίας τῶν ὀθωμανῶν διὰ τῶν ἐν *Τριπόλει* εὐρισκομένων προκρίτων τῆς *Πελοποννήσου*· αἱ ὑπόνοιαι δὲ τῶν ὀθωμανῶν ἐγεννήθησαν κυρίως ἐκ τοῦ ἀκρίτου καὶ ἀπροφυλάκτου τρόπου τοῦ *Φλέσσα* διαβαίνοντος ἐν τῷ μέσῳ τῆς *Πελοποννήσου* καὶ διασπειρόντος πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς τυχεύτας ἀκρίτους λόγους ἐπαναστατικούς, καθ' ἣν ἐποχὴν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ἐν *Βοστίτζη* *ρωσικιστικῆς* ἐπιπέσεως ἐστάλη πρὸς ἐμὲ παρὰ τοῦ *Κ. Κ. Α. Ζαῖμη* καὶ *Σ. Χαραλάμπους* ὅπως συνεννοηθῶμεν εἰς τὰ τῆς ἐπαναστάσεως. *2ον* Διότι ὁπότεν συνέλαβον οἱ ὀθωμανοὶ τὰς τοιαύτας ὑπονοίας ἔστειλαν νὰ καταδαφίσωσι τοὺς ἐν *Δημητριάδι* *πυριτομύλους*, οἵτινες ἦσαν

τὰ μέγιστα πρὸς τὸν σκοπὸν μας ἀναγκαῖοι, καὶ τοὺς ὁποίους ἐπίτηδες εἴχομεν οἰκοδομήσει πρὸ τινος καιροῦ μετὰ τοῦ Κυρίου Ἀθανασίου Ἀντωνοπούλου προεστῶτος τῆς Δημητζίανης καὶ τῶν ἀδελφῶν Σηληιοτοπούλων, ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀναβληθῇ πᾶν κίνημα ἐπαναστατικὸν διὰ τὰ διασώσωμεν τοὺς μύλους διὰ θραδιοεργῶν, ὡς τοῦτο ἐγένετο τῷ ὄντι, καὶ προετοιμάσαμε ἐν αὐτοῖς ἰκανὴ ποσότητα πυρίτιδος δι' ἄπασαν τὴν Πελοπόννησον πρὶν ἢ ἐκδόραγῇ ἡ ἐπανάστασις. 3ον Λιὰ νὰ ἐμπορῶσωμεν καὶ ἐλευθερώσωμεν ἅπασας τοὺς προεστῶτας καὶ ἀρχιερεῖς ἀπὸ τὴν Τριπολιτζὰν καθότι οὗτοι ἦσαν αἱ κεφαλὰὶ τοῦ ἔθνους, καὶ οἱ μέλλοντες νὰ συντείνωσι τὰ μέγιστα εἰς τὸν γενικὸν σκοπὸν, εἴχομεν στείλει ἐπὶ τούτῳ ἀνθρώπους οἵτινες νὰ προσπαθῶσιν νὰ τοὺς ἀρπάσωσι διὰ νυκτὸς ἀπὸ τὸ Σαράγη, ἐπειδὴ δὲν τοὺς εἶχον ῥίφει ἀκόμη εἰς τὰς φυλακάς. Αὐθασιμένως ἢ ἀπὸ ἄγνοιαν γράφετε εἰς τὴν Σελίδα 146. ὅτι ὁ Σολιώτης καὶ Πετμεζάδες ἐφόνευσαν Ὀθωμανοὺς εἰς τὰς 14 καὶ 16 Μαρτίου, ὅτι ἡ ἀποστασία ἐπροωφορήθη τὴν 20 Μαρτίου εἰς Καλάβρυτα καὶ Π. Πάτρας καὶ εἰς τὰς 23 εἰς Καλαμάταν· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια εἰς τὰς 18 ἐφόνευσαν κατὰ πρῶτην φορὰν τοὺς Γυντοχαρατζάδες Τσιπογλαίους 6 τὸν ἀριθμὸν εἰς τὰς Λαπάτας τῶν Καλαβρυτῶν οἱ κάτοικοι αὐτῶν· εἰς τὰς 19 ἐφόνευσαν οἱ κάτοικοι τοῦ Σωποτοῦ τοὺς Μουκαπληνταῖδες Ἀσήμ-αγα καὶ Δερβής-αγα καὶ δύο Σημημένδες τῶν· εἰς τὰς 19 συνελήφθησαν κατὰ διαταγὴν ἐμοῦ οἱ Σπαήδες, Κεχαγιάδες, Τασιλταρέσι καὶ ὅσοι ἄλλοι Τούρκοι εὐρέθησαν εἰς τὰ χωρία Ἀκοβας καὶ βουνῶν καὶ ἐλθόντες δέσμοι ἀφωπλισμένοι εἰς Λαγκάδια ὅπου ἐκατοίκουν 48 τὸν ἀριθμὸν ἐφονεύθησαν κατὰ διαταγὴν μου. Ἀφωπλίσας δὲ συγχρόνως καὶ τοὺς κατοίκους Ὀθωμανοὺς τῶν Λαγκαδιῶν 40 σχεδὸν οἰκογενεῖας παρέδωκα ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς εἰς τοὺς Λαγκαδινοὺς δέσαντας τοὺς μετὰ σιδήρα διὰ νὰ τοὺς φυλάττουν, εἰς δὲ τὴν Καλαμάτα δὲν ἔπεσε διὰ πολὺν καιρὸν οὐδὲ πιστόλιον. Εἰς τὸ Κεφ. 7. Σελ. 324. 323. 337. λέγετε ὅτι ὁ Φλέσσας λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τὸν Μανρομιχάλην καὶ τοὺς καπεταναίους τῆς Μάνης κατετάραττε συνεχῶς τὸν ἐγκέφαλον τῶν πάντων, ὅτι ἡ 25 Μαρτίου ἦτον τυχὸν ἡ ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὅτι τὰ αὐτὰ διεφημίζοντο καὶ ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην, Νικητᾶν, Ἀναγνωσταρᾶν καὶ λοιποὺς. Ἡ ἱστορία δὲν γράφεται μετὰ ταῦτα φράσεις γενικὰς καὶ μετὰ περιστάτικὰ μυθώδη. Ὅχι μόνον ὁ Μανρομιχάλης δὲν ἐντάμωσε ποῦτωπε μετὰ τὸν Φλέσσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην, ἀλλὰ μάλιστα καὶ εἶχε στείλει ἀνθρώπους διὰ νὰ τὸν συλλάβουν, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι συλληφθῆ ἂν ὁ Πρωτοσύγγελος Παγώνης δὲν τὸν εἰδοποιούσε μυστικῶς· ἔπειτα τίνες εἰσὶν αὐτοί· οἱ πάντες; μετὰ τοῖς εἶχον συνεντεύξεις καὶ ἀλληλογραφίας; διὰ νὰ διαφημίσωσιν, ὅσα λέγετε, ὁ Καλανδρῶνης, Νικητᾶς καὶ Ἀναγνωσταρᾶς τοῖς ἔβλεπον αὐτοὶ ἐν ᾧ ἦσαν πεφοβισμένοι καὶ περιορισμένοι εἰς μέρη ἀπόκέντρα ὅπου τοὺς ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι κρυμμένους ἕως οὗ ἐκδόραγῇ ἐντελῶς ἡ ἐπανάστασις, ἔπειτα ποῖαν ἐπιδόρῳν ἐδύνατο νὰ ἔχωσιν εἰς τοὺς λοιποὺς αἱ προτροπαὶ τῶν ἐν ᾧ ἡ παρελθούσα στάσις τῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξαλειφθῇ δι' ἄλλων πράξεων ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων, βεβαίως καὶ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἂν ἐρωτῶντο περὶ τούτου ἡδη, ὅσῃν καὶ ἂν ἤθελα ἔχει φιλαντίαν, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἤθελον ὁμολογῆσαι ὅτι δὲν εἶχον τότε δύναμιν οὔτε διὰ νὰ κινήσωσι οὐδὲν διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Διοργανισάτες, Κύριε Πρωτοσύγγελε, τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ οἱ κατὰ πρῶτον τὴν σημαίαν αὐτῆς ὑψώσαντες δὲν εἶναι οἱ ἐπὶ τούτου συνιστώμενοι εἰς τὸ κοινὸν διὰ τῆς ἱστορίας σας, ἀλλ' εἶναι οἱ προῤῃχοντες καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς τῆς Πελοποννήσου εἶναι οἱ Μανρομιχάλοι ὁ Ζαήμης ὁ Σ. Χαρολάμπης, ὁ Κανακῶνης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Παπαλέξης, ὁ Παπατζόνης, ὁ Ἰω. Πεῤῥούκας, οἱ Δεληγιαν-

ναῖοι εἶναι οἱ ἀρχιερεῖς Π. Πατρῶν, Βρισθένης, Μεθώνης, Χριστιανουπόλεως, οἱ πρόκριτοι Φωτιάς, Θεοχαρόπουλος Παπαδιαμαντόπουλος, Βιλαέτης, Παλαμίδης, Πονηρόπουλος, Καραμάνος, Κονδάκης, Ἀρβάλης· ἂν τις μεταξὺ τούτων παρατηρεῖ καὶ τὸ ὄνομα τῆς Οἰκογενείας μου δὲν θέλει ποτὲ τὸ ἀποδώσει εἰς τὴν φιλανθίαν μου, καθότι ὁμιλῶν ἱστορικῶς ἀναγκάζομαι καὶ ἀκονσίως νὰ τὸ ἀναφέρω. Αἱ πρώται κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν σφαίραι τῶν πυροβόλων ἐδύφθησαν παρὰ τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου, αὐτῶν πρώτων τὸ αἷμα ἐδέχθη τῆς Ἑλλάδος ἢ γῆ, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης, Νικήτας καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὰ βῆθη τῶν βράχων κεκοιμημένοι. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐφάνη εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ ἀφοῦ ἡ ὀψὲς εἶχεν ἤδη γίνεαι, καὶ διάφοροι συγκρούσεις μετὰ τῶν ἐχθρῶν εἶχον λάβει ἤδη χώραν κατὰ πρώτην φορὰν ἐνεφανίσθη μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὴν κατὰ τὴν Καρύταιναν γενεμένην μάχην εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εὐδοκίμησε διόλου, καθότι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ προέκυψεν ἡ τότε συμβάσα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀποτυχία, ὡς ἐπομένως θέλω τὸ ἐκθέσει. Εἰς τὸ 2ον τμήμα, Κεφάλαιον Β. Σελὶς 62. 63. ἀναφέρετε περὶ τῆς εἰς Τρίπολιν ἀφίξεως τοῦ Κυρίου Παπαδόηγοπούλου, ὅτι ἦτον συναγμένοι τινες τῶν προεστώτων καὶ ὅτι ἔλαβε συνέντευξιν μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀνήγγειλεν ὅσα μετὰ τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ ἐξηγήθη, καὶ ὅτι αὐτοὶ τοῦ εἶπον ὅσα οἱ ψευδαπόστολοι διέσπειραν περὶ ἐναποταμιεύσεως χρημάτων καὶ λοιπῶν εἰς τῶν τότε παρευρισκομένων εἰς τὴν Τρίπολιν εἰμῆν καὶ ἐγὼ, καὶ γνωρίζω ἐπομένως κάλλιστα τὸ περιστατικόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐξηγήθημεν μετὰ τοῦ Κυρίου Παπαδόηγοπούλου κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1820 περὶ τῶν εἰρημένων ψευδοσπερμολογιῶν, ἀλλ' οὐχὶ ποτὲ καὶ ὅτι ἐπιστεύσαμεν τὰ τοιαῦτα, τὸν παρεκαλέσαμεν νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν εἰς τὴν Ῥωσίαν μετάβασίν του δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν τῷ ἐδώκαμεν καὶ ὁδοιπορικὰ ἔξοδα· τοῦ ἐδώκαμεν ὅμως τρεῖς ἐπιστολάς μίαν πρὸς τὸν Καποδίστριαν, μίαν πρὸς τὸν Ῥοδοφονίικην, καὶ μίαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, οὐχὶ ὅμως ποτὲ χαρτὶ ἄγραφον, ὡς λέγετε, μὲ τὰς ὑπογραφάς μας (καθότι δὲν εἴμεθα εἰς τόσον βαθμὸν ἀνόητοι) ἐγράψαμεν εἰς αὐτοὺς τὰ οὕτως τότε διατρέξαντα, τὸ αἰσθητὸν τὸ ἰδικὸν μας, καὶ τῶν Πελοποννησίων τὴν κατάστασιν, καὶ τοὺς ἐλέγομεν ἐπὶ τέλους νὰ προσπαθῆσωσι, εἰ δυνατόν, νὰ λάβωσι καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἀυτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ μᾶς εἰδοποιήσωσι ἂν ἦναι καιρὸς καὶ συμφέρον νὰ κινήσωμεν αὐτὴν τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἂν ἦτον ἐπιζόμενον νὰ λάβωμεν τὴν ἐπιζομένην πρὸς τὸν σκοπὸν μας πλαγίαν ὑπεράσπισιν του κτλ., κτλ. Ἐπαρακαλέσαμεν ὡσαύτως καὶ τὸν Κύριον Παπαδόηγόπουλον νὰ ὁμιλήσῃ μὲ αὐτούς, καὶ μὲ τὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβην τῆς Ῥωσσίας Στροβανόφ, καὶ μὲ ὅποιον τρόπον γνωρίζον καταλληλότερον νὰ λάβωσιν, ὡς εἴρηται, τὴν γνώμην τοῦ Ἀυτοκράτορος, καὶ ἕως ὁ ἴδιος νὰ ἐπιστρέψῃ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ οὐσιωδῶς περὶ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ νὰ μᾶς γράψῃ διὰ νὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὰ περὶ τοῦ πρακτέου μέτρα· ὁ Κύριος Παπαδόηγόπουλος ἐπέστρεψεν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον εἰς Τρίπολιν ὅπου μᾶς εἶπεν ὅσα εἶδεν καὶ ἤκουσεν, ὅτι δηλ. ὁ Καποδίστριας τὸν εἶπεν νὰ μὴ τοιμήσῃ νὰ ἀναφέρῃ τίποτε πρὸς τὸν Ἀυτοκράτορα, καθότι μίττε εἶδῃσιν τοιαύτην εἶχεν, οὔτε καιρὸς ἦτον νὰ ἀκουσθῇ τοιοῦτον ἐπικίνδυνον ἐπιχείρημα εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι καμμίαν ὑπεράσπισιν δὲν θέλομεν λάβει ποτὲ ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν, καὶ ὅτι/οὐτ' αὐτὸς ὁ ἴδιος δύναται νὰ μᾶς δώσῃ συνδρομὴν καμμίαν καὶ ἄλλα τοιαῦτα· τὸν δὲ Ῥοδοφονίικην δὲν ἐντάμωσε διόλου, ὅσα ὅμως ὁ Ὑψηλάντης καὶ Στροβανόφ τὸν εἶπον ἦσαν διαφορετικά, ὅτι δηλ. πρέπει νὰ ἐτοιμάσετε ὅλα τὰ ἀναγκαῖα καὶ ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ τραβήξῃ εἰς μάκρος τὸ πρᾶγμα ἕως τὸν Ἀπρίλιον 3 Μαΐου, καὶ ὅταν κινηθῇ μὲ φρόνησιν, καὶ κάμωμεν μικρὰς τινας προόδους τότε θέλομε ἔχει καὶ τὴν ὑπερά-

σπισιν τῆς Ῥωσσίας καὶ ἄλλας τῆς Εὐρώπης συνδρομάς. Εἰς τὰς ἐν Τριπόλει δύο συνεντεύξεις τῶν προεστώτων μετὰ τοῦ Κυρίου Παπαδόηγοπούλου δὲν ἦσαν μίτη ὁ Σωτήριος Νοταρᾶς μίτη ὁ Ζαφειρόπουλος, ὡς γράφετε, ἀλλ' ἦσαν ἀντ' αὐτῶν ὁ Δ. Παπατζόνης καὶ ὁ Τάσος Σαριγιάνης, τοὺς ὁποίους ὑμεῖς δὲν ἀναφέρετε. Εἶναι γελοῖον νὰ λέγετε εἰς τὰς αὐτὰς Σελίδας 338-337 ὅτι ὁ Νικηταρᾶς ἐσυναξε 250 ὄπλοφόρους καὶ 200 ζῶα καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Μάνην καὶ ἐπῆρε πολεμοεφόδια κτλ., καὶ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ 300 Μανιάτας καὶ ὁ Νικηταρᾶς 850 καὶ ἐξεστράτευσαν κτλ. Ἡ εἰς Μάνην τοῦ Νικηταρᾶ μεταβάσις εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτος, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτον ἀδύνατον νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν οὐδὲ 25 στρατιῶται ἐκ τῶν χωρίων τῶν ὁμοίων σημειοῖτε. Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ἐκ τῶν χωρίων τούτων τῆς ἐπαρχίας Λεονταρίου μόλις εὐγῆκαν 500 στρατιῶται τοὺς ὁποίους εἶχον ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των ἐξ ἧ ἑπτὰ ὄπλαρχηγοὶ ἀπὸ 80-100 ἕκαστος· οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἦσαν Φλέσσας, Ἀναγνωσταρᾶς, Κεφάλας, Κουλόχερας, Τριμεναῖοι, Κραμποβίται καὶ ὁ Νικήτας. Ὅσον δὲ περὶ τοῦ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ 300 Μανιάτας καὶ μετέβη εἰς Καρύταιναν κτλ., καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ δὲν ἀγροεῖτε ὅτι οἱ Μανιάται εἶχον τοὺς ὄπλαρχηγούς των καὶ αὐτοὶ ἠκολοῦθον πάντοτε. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰμὴ τὸν Γέρο Μῆτρον ψυχρογόν τον καὶ τὸν Καβαδῖαν, ὕστεροίτοι δὲ καὶ χρηματικῶν μέσων, καὶ ὁ Δ. Παπατζόνης τὸν ἔδωκεν 100 ῥομυιᾶδες δι' ἔξοδα του καθῶς καὶ ἓνα ἵππον, τὸ δὲ εἰρημένον τμήμα τῶν 300 Μανιατῶν μετέβαινε τότε εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὠφελήθη ἐκ τῆς εὐκαιρίας ταύτης διὰ νὰ ὑπάγῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν Καρύταιναν. Εἰς τὸ Τμήμα ΣΤ. Σελὶς 140-144 ὁμιλεῖτε περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κορώνης καὶ περὶ τῆς τελευταίας ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἀποπειραθείσης ἐφόδου ἀλλ' εἴθετε λαθασμένως καθόσον ἀφορᾷ τοὺς ἀρχηγούς τῆς πολιορκίας ταύτης, καθότι οὗτοι δὲν ἦσαν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους σημειοῖτε ἀλλ' ὁ Κωντσκαλόγερος ἐκ τοῦ Νησίου καὶ ὁ Ἀντώνιος Μανρομαγάλης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μανιατῶν· τὸ δὲ σῶμα Κορωναίων εἶχεν ἰδίους ἀρχηγούς μόνον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐκ τοῦ Νησίου ἐξερχομένων στρατιωτῶν, οἱ στρατιῶται δὲ οὗτοι ποτὲ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 100. Εἶναι ψευδὲς ὅτι οἱ Κύριοι Γ. Δαρειώτης καὶ λογιώτατος ἀδελφός τοῦ Ἀνδρόυσης ἐξεστράτευσαν τότε, ὡς γράφετε, ἕκαστος ἐπὶ κεφαλῆς 250 κτλ. ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλω δυσσερεστήσει τοὺς Κυρίους Γ. Δαρειώτην καὶ λογιώτατον λέγων μίαν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἐλπίζω οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δύνανται νὰ ἀρνηθῶσι. οἱ Κύριοι οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἀρχηγοὶ στρατιωτικῶν σωμάτων, ἴσως ὑπῆγον τότε εἰς Κορώνην διὰ νὰ ἐμφυχώσωσι καὶ παρακινήσωσι τοὺς κατοίκους εἰς πόλεμον. Δὲν ἔχον ἐπίσης ἀκριβείαν ὅσα λέγετε περὶ τῆς κατὰ τὸν φεβρουάριον τοῦ 1823 γενομένης ἐπὶ τοῦ φρουρίου Κορώνης ἐφόδου. Γνωρίζω ὅτι ἦσαν πολλὰ καὶ διάφορα τὰ αἷτια τῆς εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην ἀποτυχίας, ἧτις δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἀποδοθῇ ὀλοτελῶς εἰς τὸν Θ. Γρίβαν καὶ Κορωναίους, ἀλλὰ δὲν παρεκτρέπεται ἀφίνων εἰς τὸν Θ. Γρίβαν καὶ Κορωναίους νὰ ἀπολογηθῶσι ἐὰν νομιζῶσιν ὅτι προσβάλλονται διὰ τῆς ἱστορίας σας. Ὅσα περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν 80 ἱππέων Ὀθωμανῶν Λεονταρίων ὅτι δηλ. ἤκουσαν ἐκεῖ οὗτοι ὅτι ἔφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ Νικηταρᾶς μετὰ 10.000 στρατεύματα καὶ πτοηθέντες ἀνεχώρησαν κτλ., εἶναι καθαρὰ πλάσματα τῆς φαντασίας ἐκείνων οἵτινες σὰς νὰ ἐδιηγήθησαν διὰ νὰ μεγαλύνουσι μετὰ αὐτὰ τὰς ἐκστρατείας των, καὶ ὡσὰν νὰ ἦτον οἱ Λεονταρίται Τοῦρκοι ἀπὸ τὰς Ἰνδίας ἢ Ἀμερικὴν, αὐτοὶ ἦσαν Πελοποννήσιοι καὶ ἐγνώριζαν καὶ τὸν Νικηταρᾶν καὶ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἐπιτόχην των, καθῶς καὶ πόσα στρατεύματα ἦτον δυνατὸν νὰ συσσωματωθῶσιν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐρ-

χομαι ἤδη εἰς τὰς Σελίδας 417-456 ὅπου ἐξιστορεῖτε τὰ περὶ τῆς εἰς Τρίπολιν μεταβάσεως τῶν Φαναριτῶν καὶ λοιπῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν 26-27 / Μαρτίου, καὶ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενομένας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν συγκρούσεις, καὶ εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν φαίνεται ὅτι ἡ πηγὴ ἀφ' ἧς ἠρτλήσατε ὄσας ἐκτίθενται εἰς τὴν ἱστορίαν σας πληροφoρίας δὲν εἶναι καθαρὰ. Ἴδου πῶς ἔχει ἡ ἀλήθεια τῶν διατρεξάντων εἰς τὰ ὅποια λαβῶν ὁ ἴδιος μέρος ἐνεργητικὸν κρατῶ ἀκόμη ζωνηρῶς ἐντυπωμένas εἰς τὴν μνήμην μου. Εἰς τὰς 26 Μαρτίου ἀνεχώρησαν οἱ Φαναριῖται Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τὴν Ἀρτίτζαν πατρίδα τους ὄντες ὠπλισμένοι νέοι τε καὶ γέροντες ὑπὲρ τὰς 2.000 περίπου, ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γυναικοπαίδων των ἔμειναν τὸ ἐσπέρας εἰς τὴν Σουλτίναν ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος ἦτον διορισμένος παρ' ἐμοῦ ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου, πρὸς αὐτὸν εἶχον στείλει ἐγὼ πρὸς τριῶν ἡμερῶν πολεμοφῶδια ἱκανὰ καὶ 100 τάλληρα, διὰ τὰ οἰκονομῆσαι τσαρούχια διὰ τοὺς στρατιώτας, καὶ τὸν εἶχον διατάξει νὰ παρατηρῇ τὰ κινήματα τῶν Φαναριωτῶν, καὶ νὰ μὲ εἰδοποιῇ δι' ἡμέρας περὶ τούτων, ὅπως ἂν κινήθῳσι δι' ὅποιονδήποτε μέρος, νὰ τοὺς παρακολοθησῶ καὶ προφθάσω καὶ ἐγὼ μὲ τὸ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὄδηγίαν μου σῶμα διὰ τὰ τοὺς κτυπήσωμεν συγχρόνως. Ὁ Τσανέτος λοιπὸν Χριστόπουλος μὲ εἰδοποίησεν ὅτι κατὰ τὰς 26 οἱ Φαναριῖται Ὀθωμανοὶ ἀνεχώρησαν λαβόντες τὸν δρόμον τῆς Τριπολιτζᾶς· εἰς τὰς 24 εἶχον στείλει τὸν ἀδελφόν μου Δημήτριον Δηλιγιάννην εἰς τὸν Ἀλφειὸν μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὄδηγίαν του Ἀκωβίτας καὶ Παραμερισίους ἕως 600 τὸν ἀριθμὸν στρατιώτας διὰ τὰ παρατηρῆ μετὰ προσοχῆς τὰ κινήματα τῶν Λαλαίων οὔτινες ἐτοιμάζοντο μὲ τὰς οἰκογενεῖas των νὰ ἀπερῶσωσιν εἰς Τριπολιτζᾶν. Ἄμα μὲ ἦλθεν ἡ εἰδησις τοῦ κινήματος τῶν Φαναριτῶν ἔγραφα πρὸς αὐτὸν ἄμέσως νὰ προφθάσῃ μ' ὄλους ὅσους εἶχε στρατιώτας εἰς Λαγκάδια τὴν πατρίδα μου· ἐσύναξα συγχρόνως καὶ ἐκ τῶν πλησιοχώρων χωριῶν καὶ ἐκ τῆς πατρίδος μου ἱκανοὺς στρατιώτας καὶ ἅμα ἠταμώθημ με τὸν ἀδελφόν μου ἀνεχώρησα μετ' αὐτῶν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἐσπέρας εἰς Ζαγορίστη καὶ Στεμνίτζαν ἐπὶ σκοπῶ τοῦ νὰ τρεξῶμεν ὅλην τὴν νύκτα διὰ τὰ καταλάβωμεν τὴν λαγκάδα καὶ κτυπήσωμεν τοὺς ἐχθροὺς ἐκεῖθεν ἐπωφελέστερον. Οἱ Ὀθωμανοὶ τὴν 27 τὸ πρωτὶ ἀνέλαβον τὴν διὰ Τριπολιτζᾶν πορείαν των, τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχον στείσει καὶ οἱ 300 Μανιάται, παρὰ τῶν ὁποίων ἐσυννοδεύετο, ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρετε, ὁ Κολοκοτρῶνης εἰς τὰ χωρία τοῦ κάμπον Καρυνταίνης, καὶ λαβόντες ἐκεῖ τὴν εἰδησιν τοῦ ὅτι ἀπερῶσιν οἱ Φαναριῖται διὰ Τριπολιτζᾶν ἔτρεξαν ἀμέσως τὸ πρωτὶ καὶ ἐτοποθέτησαν κατὰ συμβουλήν τοῦ Θ. Κολοκοτρῶνης εἰς τὴν θέσιν λεγομένην Ἁγίος Ἀθανάσιος, θέσιν ἀκατάλληλον διὰ τὰ κτυπήσωσι τόσον ἐχθρὸν ὀθωμανῶν, ὁ δὲ Κολοκοτρῶνης ἀνέβη ἄνωθεν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐπὶ κορυφῆς τιρος διὰ τὰ θεωρῆ τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν, καὶ εἰδοποιῇ περὶ τούτων τὰ μέλλοντα νὰ ἔμβουν εἰς σύγκρουσιν στρατιωτικὰ σώματα ἢ κορυφῆ αὐτῆ ἦτον πολλὰ κατὰλληλος πρὸς τοῦτο καὶ ἐξασφαλισμένη ἀπὸ πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς. Ἄμα ἐπλησίασεν ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Ὀθωμανῶν ἐκτυπήθη γενναίως ἀπὸ τοὺς Μανιάτας, καὶ μετὰ τριῶν ὡρῶν σύγκρουσιν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀφ' οὗ ἐπληρώθη ὁ ὀπλαρχηγὸς αὐτῶν Βοηδῆς, ἠραγκάστησαν οἱ Μανιάται νὰ παραίτησωσι τὴν θέσιν ἐκείνην ὡς ἀκατάλληλον διὰ τὸ ἄνισον τῆς δυνάμεως, καὶ νὰ ὠχρωθῶσιν εἰς ἄλλην καταλληλοτέραν Κομμένην Τσαμίον λεγομένην· εἶναι ψευδὲς ὅτι ἐτελείωσαν, ὡς λέγετε, τὰ πολεμοφῶδιά των. Εὐρόντες τότε οἱ τοῦρκοι τὸν δρόμον ὁπωσοῦν ἐλευθερον ἐπροχώρησαν εἰς τὴν θέσιν ταύτην διὰ τὰ ἀπεράσωσι τὴν γέφυραν, ἀλ' ἤθρον ἐκεῖ τὴν ἀνθίστασιν δυνατωτέραν. Κατ' ἐκεῖνας τὰς στιγμὰς ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ὁ Ἥλιος Μαν-

ρομιάλης ἐπὶ κεφαλῆς ἐτέρων 300 Μανιατῶν καὶ 200 χωρικῶν ἐκ τοῦ Κάμπου τῆς Καρυνταίνης· βλέποντες τότε οἱ ἐχθροὶ ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ ἀπεράσωσι τὸν ποταμὸν ἡσύχως, ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἀπεράσωσι πολεμοῦντες. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἔφθασαν ἐκ τῆς Ἑλιοδώρας καὶ οἱ Κύριοι Γεώργιος καὶ Δημήτριος Κολιοπούλοι μετὰ τῶν προκρίτων τῶν χωρίων τῆς Ἑλιοδώρας ἕως 150 τὸν ἀριθμὸν, καθὼς καὶ ὁ Τσανέτος Χρηστόπουλος μὲ 300 σχεδὸν Φαναρίτας, καὶ ἔδωκαν βοήθειαν εἰς τοὺς Μανιάτας· μὲ ὅλα ταῦτα ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον κινδύνου οἱ Τοῦρκοι ἀπέρασαν τὸν ποταμὸν καὶ πρὶν τῆς ἐσπέρας εἰσῆλθον εἰς τὸ Παλαιοφρουρίον τῆς Καρυνταίνης ὅπου εὐρίσκοντο ὠχρομένοι καὶ οἱ αὐτόχθονες τῆς Καρυνταίνης Ὁθωμανοὶ μετὰ τοῦ βοεβὸνδα, Καδδὴ καὶ Πελοῦπαση των, ἕως 150 τὸν ἀριθμὸν. Ἐφρονεύθησαν εἰς τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν ἕως 30 Τοῦρκοι, ἐπνήρησαν εἰς τὸν ποταμὸν ἕως 20 γυναικες καὶ παιδιὰ αὐτῶν, πληροφορηθέντες δι' ἡμεῖς ταῦτα κατέβημεν τὸ πρωὶ τῶν 28 εἰς τὴν Καρύνταναν ὅπου ἠπταμώθημεν μετὰ τῶν Μανιατῶν καὶ Καλανδρώνη, ἔφθασεν ἐκεῖ συγχρόνως καὶ ὁ Παπατζόνης ἀρχηγὸς τοῦ Μεσσηνιακοῦ [φθορᾶ] | μετὰ τοῦ Φλέσσα τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ τῶν Πετροβαίων τοῦ Κεφάλαι καὶ τῶν λοιπῶν καπετανίσκων ἐπὶ κεφαλῆς 2.000 σχεδὸν στρατιωτῶν, ὥστε ὅλα ὁμοῦ τὰ συναχθέντα στρατεύματα ἐσυμμοσούντο ἔπερ τὰς 5.000 στρατεύματα. Συνσκεφθέντες λοιπὸν μεταξύ μας ὅλοι οἱ ὄπλαρχηγοὶ περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἠθέλαμεν δινηθῆναι νὰ παραλάβωμεν τὴν ἐνδεχομένην ἐκ Τριπολιτζᾶς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, κοινῇ γνώμῃ ἀπεφασίσασμεν ὁ μὲν Ἀναγνωσταρᾶς νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰ διάφορα σώματα 1500 στρατιώτας καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν Σαλεσίον, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ἀλέξανδρος μὲ 1000 τὴν θέσιν τῆς Λαγκάδας διὰ νὰ ἐμποδίσωσιν ἀμφότεροι ἐκεῖθεν κάθε κίνημα ἐχθρικόν· ἀπεφασίσθη προσέτι τὰ τῶν ἐχθρῶν λάφυρα νὰ μοιρασθῶσιν εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν ἐν νὰ διανεμηθῆναι εἰς τοὺς στρατιώτας, τὸ δὲ ἕτερον νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἔθνος, καὶ προσετέρισθησαν ὁ Δημήτριος Παπατζόνης Ἡλίας Μανρομιάλης καὶ ἐγὼ νὰ διαπραγματευθῶμεν μετὰ τῶν πολιορκουμένων τὰ τῆς παραδόσεώς των. Ἡ διαπραγματεύσις ἤρχισε τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον, ἀλλ' οἱ πολιορκουόμενοι περιμένοντες τὴν ἐκ Τριπολιτζᾶς βοήθειαν ἀνέβαλλον τὴν παραδόσιν των διὰ τὴν αὔριον (μὲ ὄλον ὅτι ἦσαν τὰ μέγιστα στενοχωρημένοι ἀπὸ τὴν πείναν καὶ δίψαν) 30 Μαρτίου διὰ πολλῶν φράσεων. Κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῶν 30 Μαρτίου ἐξεκίνησαν ἐκ Τριπολιτζᾶς 2.500 πεζοὶ καὶ 1000 ἵππεῖς Ὁθωμανοὶ καὶ οὐχὶ 600 μόνον ἵππεῖς, ὡς λανθασμένως γράφετε, καὶ πρὸ τῆς μεσημβρίας ἔφθασαν εἰς τὰ χωρία Καντρέβα, Ἀλίκια καὶ Σάλεισι τοῦ Λεονταρίου ὁποῦ ἔκωνσαν τὰς οἰκίας τῶν κατοίκων ὄλων. Ἡμεῖς δ' ἰδόντες τὰς πυρκαϊὰς καὶ νομίσαντες ὅτι ἐρχεται ὁ Κυριακούλης Μανρομιάλης ἀπὸ Μεσαρᾶν ὅπου ἐπεριμένετο, ὑπεχρεώσαμεν τὸν Θ. Κολοζοτρόνην νὰ ἀπέλθῃ εἰς ἐν λοφίδιον ἄντικρυ τοῦ χωρίου Φλορίτσα νὰ θεωρήσῃ διὰ τοῦ τηλεσκοπίου ἂν ἦναι Ἕλληνες οἱ ἐρχόμενοι ἢ Ὁθωμανοί, ἅμα λοιπὸν ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ἐγνώρισεν ὅτι εἶναι Τοῦρκοι ἐξόρῳφεν κάτω μίαν σημαίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὡς σημεῖον, καὶ φθάσας ἐν ἀκαρεὶ εἰς τὸ στρατόπεδον ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν πάραντα. Εἰς μάτην ἐπροσπαθήσαμεν ὅλοι οἱ ὄπλαρχηγοὶ νὰ τὸν πείσωμεν νὰ μείνῃ μεθ' ἡμῶν, καὶ νὰ ὀχυρωθῶμεν ἄντικρυ τοῦ φρουρίου Ἁγίου Ἡλίου ἐν θέσιν πολλὰ δυνατὴν διὰ νὰ μὴ διαλυθῆ ἄλλως τὸ στρατόπεδον· οὗτος δὲν ἠθέλησε παντελῶς νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς προτροπὰς μας, ἀλλ' ἐν οἱπῇ ὀφθαλμοῦ ἐγενεῖν ἄφαντος ἐκ τοῦ στρατοπέδου δόσας οὕτως ἀφορμὴν λειποταξίας εἰς τοὺς στρατιώτας. Ὁ Δημήτριος Παπατζόνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας ἦσαν τότε εἰς τὴν πόλιν τῆς Καρυνταίνης ἐντὸς τριῶν οἰκιῶν κλεισμένοι μὲ 100 περίπου στρατιώτας καὶ ἐπολέμουν μὲ τοὺς ἐκ τῶν φρουρίων ἐξεληθόντας Ταναρίτας Ὁ-

θωμανούς μὴ γνωρίζοντας παντελῶς ὅτι ἐπλησίασαν οἱ ἐχθροὶ οἱ ἐκ Τριπολιτζᾶς ἐρχόμενοι. Βλέπων τὸν προφανῆ αὐτὸν κίνδυνον, μ' ὄλον ὅτι πρωτόπαιρος τότε περὶ τὰ τοιαῦτα ἔτρεξα μὲ 500 σχεδὸν στρατιώτας πρὸς βοήθειάν των καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τοὺς σώσω, ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐξερχόμεθα μετ' αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ ἐκ Τριπόλεως Ὀθωμανοὶ τῶν ὁποίων ἐν ἀπόσπασμα κατέλαβε τὰ ὀπίσθιά μας πρὸς τὸ μέρος τὸ καλούμενον Παλιοριᾶς. Ἡ διάβασίς μας τότε κατέστη τὰ πλείστα ἐπίπονος καὶ κινδυνώδης ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐχθρικών πυρῶν εὐρισκόμενοι ἔπρεπε νὰ ἀποσποθῶμεν πολεμοῦντες, οἱ στρατιῶται μας ἄπειροι ἀκόμη τοῦ πολέμου ἔτρεχον φεύγοντες ἐν ἀταξία, καὶ ἐγκαταλίποντες ἐμέ, τὸν ἀδελφόν μου, τὸν Α. Παπατζόνη, καὶ τὸν Παπαφλέσσα μὲ μόνον ὀλίγους ἐνόπλους καὶ πιστοὺς ὑπηρέτας μεθ' ὧν πολεμοῦντες ἀπεσπρόμεθα παρακολουθούμενοι ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν ἕως τοῦ Χαρατζάκι τὴν βρῆσιν ὅπου μᾶς κατέλαβε τὸ σκότος καὶ μόλις ἠδυνήθημεν δι' αὐτοῦ νὰ διασωθῶμεν, ἀφ' οὗ παρητήσαμεν τοὺς ἵππους μας. Ἴδου τὰ εἰς τὴν σύγκρουσιν ἐκείνην διατρέξαντα, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης τὸν ὁποῖον παριστᾶτε ὡς ἥρωα τῆς μάχης ταύτης ἦτον ἤδη φθασμένος εἰς Ἀτσίχολον ὅταν ἡμεῖς κατεπολεμούμεθα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς χωρὶς ὄχι μόνον τὸν παραμικρὸν κίνδυνον νὰ δοκιμάσῃ, ἀλλ' οὐδὲ κἂν νὰ τὸν πλησιάσωσιν οἱ Ὀθωμανοὶ παντάπασιν· ὁ δὲ Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐπέβρασε διὰ νικτὸς εἰς τὴν Στεμνίτζαν, καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς περιπλέον Μανιάται Φαναρίται Μεσσήριοι ἀπέρασαν εἰς τὸ ἀπέναντι τοῦ ποταμοῦ καὶ μέρος ἐπισθοδρόμησαν ἀκινδύνως φθάσαντες διὰ νικτὸς εἰς τὰ Σιαμετάζικα ὅπου ἐτοποθετήθησαν. Ὁ δὲ Νικηταρᾶς ὑπῆγεν εἰς τὸ Καλογεροβούνι διὰ νὰ κτηνήσῃ τοὺς δύο ἀπὸ Καρύταιναν διαβαίνοντας εἰς Τριπολιτζάν Τούρκους, τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀνέπαρκτον καὶ οὐδ' ἠκούσθη, οὐδ' ἔλαβε ποτὲ χώραν εἰμὴ εἰς τιων μόνον κεφαλῶν τὴν φαντασίαν. Ἐνταῦθα κρίνω ἀναγκαῖον νὰ σὲ κάμω τινὰς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας σας εἰς ὃ λέγετε ὅτι ὑπῆγον οἱ Διλιγιανέοι εἰς τὴν πατρίδα των Λαγκάδια, ἐσύναξαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν καὶ ἔτρεξαν νὰ σωθῶσι εἰς τὴν μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Δὲν θέλω νὰ ἀποδώσω ὡς πρὸς τὴν περίστασιν ταύτην τὰ παρ' ὑμῶν ψευδῶς καὶ δολίως οὕτως εἰπεῖν χαρακτηριζόμενα περιστατικά εἰς κακὴν θέλησιν ἢ πίστιν, ἐπιθυμῶ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀποδώσω ὅσα γράφετε μᾶλλον εἰς τὰς ὁποίας σᾶς ἔδωκαν ἐσφαλμένας καὶ δολίας πληροφορίας· ἂν προεθέμεθα τὸν σκοπὸν νὰ ἀσφαλίσωμεν τὴν κινητὴν μας περιουσίαν ἐδυνάμεθα νὰ λάβωμεν περὶ τοῦτον τὴν φροντίδα ἐν καιρῷ πρὶν ἢ ἐκδόραγῃ ἢ ἐπανάστασις τῆς ὁποίας τὸν διοργανισμὸν οὐχὶ μόνον ἐγνωρίζαμεν ἀλλὰ καὶ προετοιμάζαμεν πρὸ χρόνων. Δὲν λέγω ὅτι ἐπράξαμεν καλῶς παραμελήσαντες τὰ τῆς διασώσεως τῆς κινητῆς καταστάσεώς μας καθότι ἂν αὐτὴ διεσώζετο, ἠθέλαμεν εἶσθαι πλούσιοι τὴν σήμερον, πλουσιότεροι ἴσως ὄλον τῶν πελοποννησίων· ὅ,τι ἐγένετο καλὸν ἢ κακὸν ἐκθέττω μόνον καὶ θέλω νὰ ἀναγέσω ἐν ψεῦδος τὸ ὁποῖον πρὸς τοῖς ἄλλοις παρεισέφρασεν εἰς τὸ Σύγγραμμα σας. Ἴδου ἢ ἔχθεσις τῶν περιστατικῶν τῆς προσφρηγῆς τῶν οικογενειῶν μας εἰς Μέγα Σπήλαιον, προφανῶς ἥτις ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐπινοήσετε ὅτι σκοπὸν εἶχε τὴν διάσωσιν τοῦ πλοῦτον μας. Ἀφ' οὗ διεσώθημεν ὡς ἄνωτέρω εἶρηται ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς Κασοταίνης ἐφθάσαμεν ἐγὼ ὁ Παπαφλέσσας ὁ Κεφάλας καὶ ἄλλοι ὑποδέεστεροι ὀπλαρχηγοὶ περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Δημητζάναν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀθανασίου Ἀντωνοπούλου γαμβροῦ μου, ἐκεῖ τὴν νύκτα συσκεφθέντες ἀπεφασίσαμεν συμφώνως ὁ μὲν Παπαφλέσσας μετὰ τοῦ Κεφάλου νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Στεμνίτζαν καὶ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη Νικολάκην καὶ λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν ἐκείνου τοῦ μέρους καὶ συσσωματωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ συγκριτωθῶσιν στρατόπεδον

εις τὴν Βλαχοκερασίαν, ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ τοῦ Παπατζόνη νὰ ἀπέλθω-
 μεν εἰς Λαγκάδια νὰ συνπακοσθῶμεν μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς Βοστυτζάνους καὶ
 Πατραίους ὀπλαρχηγούς (μὴ γνωρίζοντες ὅτι συγχρόνως διελύθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν
 πολιορκίαν τῶν Π. Πατρῶν ὡς ἐκ τῆς ἐκείσεν ἀφίξεως τοῦ Ἰσοῦφ-πασσᾶ) καὶ νὰ
 προμηθευθῶμεν δι' αὐτῶν εἰ δυνατόν 150 Ῥουμελιώτας ὡς μᾶλλον τότε ἐμπειροπο-
 λέμους διὰ νὰ τοὺς ἔχωμεν ὡς ἐκτελεστικὴν δύναμιν καὶ ἐμψύχωσιν τῶν ἰδικῶν μας.
 Τὴν ἐπιούσαν λοιπὸν διεχωρίσθημεν, καὶ φθάσαντες ἡμεῖς πρὸς τὰ ἐξημερῶματα τὴν
 ἐπαύριον εἰς τὴν οἰκίαν μας δὲν εὔρομεν παρὰ δύο μόνους ἀνθρώπους, καθότι τὴν προ-
 λαβοῦσαν εἶχον φθάσει οἱ ἀπὸ Καρῦταιναν διασκορπισθέντες καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὰς
 οἰκογενεῖάς μας τὴν λειποταξίαν τοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ τὸν κίνδυνον εἰς ὃν ἡμεῖς
 εὐρισκόμεθα, λέγοντες ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν φοβηθέντες λοιπὸν ἅπαντες οἱ τῆς οἰ-
 κογενείας μας ἐτρόπησαν εἰς φυγὴν διὰ νυκτὸς ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιά, πρὸς τὸ
 μέρος τῶν Καλαβρύτων ὅπως διασωθῶσι, χωρὶς οὐδὲ ζῶα νὰ ἔχωσι, οὐδὲ νὰ δυνηθῶσι
 ἐνδύματα ἄλλα παρ' ὅσα ἔφεραν νὰ λάβωσι μεθ' αὐτῶν, πολλῶ μᾶλλον νὰ φέρωσι καὶ
 ἅσπασιν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐτρέξαμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς κατόπι ἀμέσως
 πεζοὶ καὶ μόλις πρὸς τὴν μεσημβρίαν τοὺς ἐφθάσαμεν ἔξωθεν τοῦ Σωποτοῦ χωρίου
 τῶν Καλαβρύτων ἐξ ὥρας ἀπέχοντος τῆς πατρίδος μας, εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμὸν εὐρέ-
 θημεν ἀπρηδυσμένοι καὶ ἡμεῖς καὶ ἅπαντες οἱ συγγενεῖς μας, ὥστε τὸ ἐσπέρας ἠναγ-
 κάσθημεν νὰ ἀλατῶμεν τοὺς πόδας μας πληρωθέντας ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ ἀδια-
 κόπου ὁδοπορίας. Τὴν νύκτα ἐκείνην μᾶς ἔφθασεν ἡ εἰδησις ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Λαγ-
 καδίων καὶ ἄλλων πλησιοχώρων μερῶν κυριευθέντες ἀπὸ φόβον καὶ ἀπελπισίαν ἠτοί-
 μαζαν νὰ στείλωσι τοὺς προκρίτους των μετὰ τῶν λαγκαδιῶν τούρκων, τοὺς ὁποίους
 εἶχον πρότερον ἀφωπλισμένους καὶ φυλακισμένους εἰς Τριπολιτζάν διὰ νὰ προσκινή-
 σωσι βλέποντες τὸν κίνδυνον τὸν ἀπειλοῦντα διὰ τοιοῦτου ὀλεθρίου παραδείγματος
 τὴν ἐπαρχίαν Καρυταίνης καὶ τὴν Πελοπόννησον ὅλην, τὴν μὲν οἰκογενεῖάν μας ἐπέμ-
 ψαμεν ἐκ Σωποτοῦ εἰς Μέγα Σπήλαιον διὰ νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀσφάλειαν, ἡμεῖς δὲ ἐπιστρέ-
 ψαμεν πάραυτα δρομαίως καίτοι πεζοὶ μετὰ τοῦ Παπατζόνη καὶ συνάξαντες καθ' ὁδὸν
 ἔως 100 στρατιώτας ἐφθάσαμεν τὴν 1ην Ἀπριλλίου Π.Μ. εἰς Λαγκάδια ὅπου εὔρο-
 μεν ἐτοιμοὺς τοὺς Τοῦρκους καὶ ἱκανοὺς προκρίτους τῶν πέριξ χωρίων νὰ ἀναχωρή-
 σωσι διὰ Τρίπολιν. Ἀμέσως τότε διέταξα νὰ φονευθῶσιν ὅλοι οἱ Τοῦρκοι ἄνδρες γυ-
 ναῖκες καὶ παιδιά ἀνεξαιρέτως ὑπὲρ τὰς 250 ψυχάς, ἐπυρπόλησα εὐθὺς καὶ τὸ Ντσα-
 μὴ τους καὶ μερικὰς οἰκίας των, καὶ οὕτως ἀφήρεσα ἐκ τῶν κατοίκων τὰ μέσα ἐκεῖνα
 τοῦ νὰ προσκινήσωσι, καὶ τοὺς ἠνάγκασα νὰ κινηθῶσι ἐκ νέου εἰς τὸν πόλεμον ὅπως
 ἢ νικήσωμεν ἢ ἀπωλεσθῶμεν ἅπαντες· τὰ μέτρα ταῦτα ἦσαν τῶ ὄντι αὐστηρὰ καὶ
 σκληρὰ καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν ἤθελαν θεωρηθῆ καὶ ἀπάνθρωπα, ἀλλ' εἰς πε-
 ρίστασιν καθ' ἣν ἐπρόκειτο λόγος περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει
 τῆς πατρίδος ἦσαν ἀναγκαῖα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐγένετο ἀμέσως, καὶ οὐχὶ μόνον οἱ χω-
 ρικοὶ ἀπέβαλον πλέον πᾶσαν περὶ ὑποταγῆς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἰδέαν, ἀλλὰ καὶ
 ἔλαβον μετὰ περισσοτέρας προθυμίας τὰ ὄπλα καὶ ἔτρεξαν εἰς τὸ στρατόπεδον. Προ-
 σήψαν πολλοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας μομφὴν διὰ τὰς τοιαύτας συμβάσας πρὸς τὰς Ὀθω-
 μανικὰς οἰκογενεῖας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν σφαγὰς, ἀλλ' αἱ σφαγαὶ αὐταὶ ὅσον ἀπο-
 τρόπαιαι εἰς πάντα ἄλλον καιρὸν ἤθελαν φανῆ, ἦσαν τότε ὅμως ἀναγκαῖαι, πρῶτον
 διὰ νὰ ἀφαιρέσωσι ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα τοὺς ὀδηγούς καὶ τοὺς προδότας
 τοὺς ὁποίους ἤθελον εὔρει εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ὀθω-
 μανῶν, ὡς τοῦτο συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἀράβων· δεύτερον νὰ ἀφαιρέσωσιν

ἀπὸ τοὺς ἔλληνας πᾶσαν ἐλπίδα συνδιαλλαγῆς μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐφ' οὗ ἐφρονεῦθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐσυνάξαμεν τοὺς στρατιώτας ὅλης τῆς Ἀκωβας καὶ Πέραν Μεριᾶς τοὺς ὁποίους παρέλαβεν ὁ ἀδελφός μου Δημήτριος ἕως 700 τὸν ἀριθμὸν καὶ κατέβη εἰς τὸν Ἀλφειὸν ποταμὸν καταλαβὼν τὴν προτέραν του θέσιν εἰς ἣν ὠχυρώθη παρατηρῶν τὰ κινήματα τῶν Λαλαίων· ἐγὼ δὲ συνάξας ἕως 500 ἄλλους ἀπὸ τὰς πέριξ κομοπόλεις καὶ Λαγκάδια ὑπήγγον μετὰ τοῦ Παπατζῶνη εἰς Βυτήραν τὴν 5 Ἀπριλλίου διὰ νὰ συνάξω καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν βουνῶν καὶ συστήσομεν τὸ στρατόπεδον εἰς τὴν Ἀλωνίσταιναν. Ἔως ἐδῶ παύω τὰς παρατηρήσεις μου διότι καὶ ὁ πρῶτος τῆς ἱστορίας σας τόμος παύει τοῦ νὰ μὲ δίδῃ ὕλην· κρίνω ἐν τοσοῦτῳ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς προσθέσω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσητε ὅτι ὅλα ὅσα ἄλλα περιέχονται εἰς τὸν τόμον αὐτὸν χωρὶς νὰ ἀνάγονται εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις μου παραδέχομαι ὡς ἀληθῆ καὶ γεροντά· οὐχί· ὑπάρχουσιν ἐτι πολλὰ μέρη ἀπέχοντα πολλὴν ἀκριβείας, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐπιχείρησα τὴν ἀναίρεσιν εἰμὴ ἐκείνων ἅπαντα εἴτε ἐκ τοῦ πλησίον μὲ ἐγγιζούσων εἴτε ἀπτικεινται προφανῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὡς πρὸς τὰ λοιπά, ἀπόκειται εἰς ἄλλους νὰ πράξωσιν ὅτι ἐγὼ πράττω σήμερον.

Τὴν 30 Ἰαννοῦα. 1840. Ἀθήναι.

ὁ πολίτης
Κανέλλος Δηλιγιάννης.

[Απάντηση Κανέλλου Δηλιγιάννη στα Απομνημονεύματα
του Φωτάκου]

[...] νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἐπανάστασις εἰς ὅλην τὴν χέρσον Ἑλλάδα, καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη ὅπου ὑπῆρχον χριστιανοὶ νὰ γενικευθῆ ὁ ἀγὼν. Ἄμα λοιπὸν ἔφθασεν εἰς τὰ Τρικόρφα, ὁμίλησε μὲ τὴν γερονσίαν, καὶ μ' ὅλους τοὺς ἐγκριτοτέρους τῆς Πελοποννήσου οὔτινες διέμενον εἰς τὴν Ζαράκοβαν μετὰ τῆς γερονσίας, καὶ μὲ ἡμᾶς, καὶ ἐμείναμεν σύμφωνοι δι' αὐτὸν τὸν σωτήριον σκοπὸν. Καὶ ἰδοποιήσαμεν τοὺς μπεήδες ἀλβανοὺς καὶ αὐτοὶ ἔστειλλαν ἔξω τὸν Κορτοχαμπύμπην ὑπασπιστὴν τους, καὶ ὁμίλησαν ἰδίως μὲ τὸν Χρηστάκην Ἀρτῆς καὶ ἐμείναν σύμφωνοι, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐξῆλθον οἱ δύο ὄπλαρχηγοί, ὁ Ἐλμάζ Μήσιος, καὶ ὁ Βελὴ Γιαήσης (καθότι ὁ μὲν Ἀλιόπτης εἶχε φονευθῆ, κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἰς μίαν μάχην, ὁ δὲ Ἀχμετ Τέμος ἀπέθανεν ἀπὸ δυσεντερίαν) καὶ ὁμίλησαν μὲ τὸν Χρηστάκην, καὶ ἐμείναν καθ' ὅλα σύμφωνοι μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ συμφωνήσῃ καὶ αὐτὸς μὲ ἡμᾶς, νὰ ἐξέλθουν διὰ συνθήκης μὲ τὴν τιμὴν τους ἀνεπιφύεαστοι, ἀλλὰ νὰ τοῖς δωθῆ προθεσμία νὰ ἀπαιτήσουν τοὺς μισθοὺς των ἀπὸ τὰ χαρέμια τοῦ Χουρσίτ πασιά, νὰ τοὺς λάβουν, καὶ νὰ ἐξέλθουν ὄπλησμένοι καὶ ἀσφαλεῖς. Τοῦτο μαθὼν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, καὶ γνωρίζον τὸν Κορτοχαμπύμπην ὡς ἐπάρξαντα ἕνα καιρὸν:* συλησὴν τον, κατώρθωσε μ' αὐτοὺς μυστικὰς τινὰς συνθήκας, διὰ νὰ τοὺς σώσῃ δῆθεν ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς προύχοντας, οἱ ὅποιοι εἶχομεν σκοπὸν νὰ τοὺς ἐπιβουλευθῶμεν καὶ νὰ τοὺς δολοφονήσομεν, καὶ αὐτοὶ ὡς τούτοιοι τὸ ἐπίστευσαν, καὶ ἐμεσολάβησαν πολλοὶ δισταγμοὶ μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτῶν (καὶ κατωτέρω ὀηθήσεται).

* στὸ χφ. ὑπάρχει σημάδι ἐνδεικτικὸ προσθήκης, ἡ οποία ὅμως τελικῶς δὲν ἐγίνετο ἀπὸ τὸν συντάκτη του κειμένου.

Λέγει επίσης ο κύριος Φωτάκος ότι διὰ τὰ πιάσουν οἱ Ἕλληνες τὸ χωρίον Μαθησαγρά ἔσκαψαν γράνας κτλ.: καὶ ὅτι τὸ βράδι ὑπῆρξαν ὀλονοκτῆς στρατιώται με ξυνάρια καὶ φανάρια καὶ ἔκαμαν γύρω τοῦ χωρίου γράνα διὰ πόλεμον, καὶ ἄφησαν ἐκεῖ τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην μετὰ τὸ σῶμα του, καὶ οἱ ἄλλοι ἐτραβήχθησαν κτλ.: κτλ.: Φρονὸν φαίνεται ὁ κύριος Φωτάκος, καὶ οἱ ἔντιμοι σύμβουλοί του, ὅτι γράφοντες μ' αὐτὸν τὸν δόλιον καὶ σκεπαστὸν τρόπον, περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἐπικινδύνου ἐκείνης θέσεως τοῦ Μαθησαγρά, ὅτι κερδίζουσιν δύο σωτηρίους σκοποὺς δι' ἑαυτοὺς. αὐὸν ὅτι καλύπτουν τὴν ἀναδρῖαν καὶ αἰσχύνην τοῦ Κολοκοτρώνη / τοῦ Νηκίητα, τοῦ Κολνόπουλον καὶ τοῦ διαβοήτου Γιαννάκη Κολοκοτρώνη, ἢ Τασκούλια, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροτεῖναμεν ἅπαντες οἱ ὀπλαρχηγοί, καὶ τοὺς ὑποχρεώσαμεν νὰ ὑπάγουν νὰ καθέξουν τὸν Μαθησαγρά καὶ ὡς ἐκ τῆς δειλίας των δὲν ἐτόλμησεν οὐδεὶς νὰ ἀποφασίσῃ νὰ ὑπάγῃ. καὶ βῶν νὰ μὴν δοθῇ τόση βαρῦτης εἰς τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην ὅτι εἶχε τόσην τόλμην καὶ θάρρος, καὶ οἰκιοθελῶς ἀπεφάσισεν ἀτρομήτως ὅτι πηγέει αὐτὸς μετὰ τὸ σῶμα του, καὶ δὲν θέλει συνδρομὴν καμμίαν, καθὼς καὶ ὑπῆγε τὴν ἐσπέραν ἐκεῖνην καὶ τὸ καθῆξε καὶ ἔκαμαν ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα τάφρους, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐδέχθη τὴν ἀπελπιστικὴν ἐκείνην μάχην τῶν Τούρκων, ἐπίσης καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν, καὶ ἔμεινε ἀκλόνητος, καὶ ὅτι ἡ ἐπιμονὴ καὶ καρτερία του, ἀπέληξε τοὺς Τούρκους, καὶ ἐζήτησαν συμβιβασμὸν νὰ παραδοθῶν ἅπαντες μετὰ συνθήκην, ἀλλ' ἀπλῶς λέγει, ὅτι, οἱ στρατιῶται ἄφησαν ἐκεῖ τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην, ὡς ἂν ἀσημάντων καὶ παρακατιὰ εἰς τὰς σημειώσεις του λέγει ὅτι κατὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας, ἔπιασαν οἱ Καρτινοὶ τὴν θέσιν τοῦ Μαθησαγρά καὶ δὲν ἀναφέρει ὅτι τὴν καθῆξεν ὁ Δελιγιάννης. Ἐλησμόνησε φαίνεται ὁ κῆρ Φωτάκος νὰ γράψῃ ὅτι τὸν διέταξεν ὁ ἀρχιστράτηγος, καὶ τὸν ὑποχρέωσε καὶ ὑπῆγε.

Παρακαλῶ λοιπὸν τὸν κῆρ Φωτάκον, νὰ θυσιάσῃ ὀλίγας ἀπὸ τὰς πολυτίμους στιγμαῖς τῆς ἱστοριογραφικῆς του ἀσχολίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστοριμένα με λεπτομέρειαν ὅλα τὰ διατρέξαντα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, διὰ τὰ ἴδη ὅσα συνέβησαν δι' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, καὶ νὰ πεισθῇ ὅτι οἱ πάτρωνές του τὸν ἀνέμωξαν δωρεὰν εἰς τὰ μοχθηρὰ πάθη των καὶ δὲν ἔγραψεν οὐδεμίαν ἀλήθειαν.

Ἴδον καὶ ὅσα γράφει περὶ τῆς διαπραγματεύσεως τῶν τούρκων μετὰ τοὺς πολυνοκοῦντας Ἕλληνας διὰ τὰ παραδοθῶν μετὰ συνθήκην, εἰς τὸν Ὑψηλάντην Κολοκοτρώνη ὡς τοὺς κολωσοὺς τοῦ στρατοπέδου καὶ κατόπιν ἀναφέρει τὸν Πετροπέτην, τὸν Ἀναγνωσταράν, καὶ τελευταίους, ἐμέ, καὶ τὸν Γιατράκον, οἵτινες εἶχομεν εἰς χεῖρας μας τὰ σώματα τῆς Πελοποννήσου. Ὁ κῆρ Φωτάκος ἔως αὐτὴν ἐποχὴν μετὰ ἐθεώρει ὡς ἔφορον καὶ φροντιστὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου, πῶς ἤδη εὐαρεστήθη νὰ με δώσῃ αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν τιμὴν, καὶ τὴν ιδιότητα ὡς ὀπλαρχηγοῦ! Εἶναι ἀπωρίας ἄξιον! Ἐπώρσεν ὁ θεὸς τὴν καρδίαν αὐτῶν τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων ἕνεκα τοῦ πάθους καὶ τῆς κακεντρέχειας των, καὶ δὲν ἐσλο/γίσθησαν ὅτι εἴμεθα ἀκόμη ζῶντες, καὶ ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ διαφεύσωμεν τὰς τοιαύτας συκοφαντείας καὶ τοὺς παραλογισμοὺς των. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἠπομνημονεύματά μου διὰ τὰ μάθη ὅσα συνέβησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καὶ ὅτι ὁ παρ' αὐτοῦ πανηγυριζόμενος ἀρχιστράτηγος ἐπιβουλεύθη προδοτικῶς καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν πατρίδα, καὶ κατέστρεψε, καὶ τοὺς πρωταθλητὰς καὶ προσητάτους ἀρχηγούς τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, τὸν Παπαλέξην καὶ τὸν Θεοδοράκην Δελιγιάννην, ἔσωσε καὶ τοὺς ἀδελφούς του τοὺς ἀλβανοὺς μπέηδες, καὶ τοὺς ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀρβαντιάν, διὰ τοὺς μέλλοντας σκοποὺς του.

Λέγει επίσης ότι δὲν ἔγινεν οὐδεμία συνθήκη μὲ τοὺς ἐντοπίους τούρκους, ἀλλὰ μόνον μὲ τοὺς ἄλβανούς ἔκαμεν ὁ Κολοκοτρώνης συνθήκην, ἐν γνώσει τοῦ Κανέλλου Λελεγιάνη, τοῦ Πλαπούτα, καὶ τοῦ Ὑψηλάντη, διότι οἱ ἄλβανοὶ εἰς αὐτοὺς ἐμπιστεύοντο, καὶ ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν συνθήκην ὑπεχρέωνετο ὁ Κολοκοτρώνης νὰ δώσῃ ἐνέχειρα τὸν ἀνεψιὸν του Χρηστάκη, καὶ ἄλλους, καὶ ὁ Κανέλλος Λελεγιάνης τὸν ἀδελφόν του τὸν Νικολάκη Λελεγιάνη, καὶ νὰ τοὺς συνοδεύσῃ ὁ Πλαπούτας νὰ ἀπέλθουν, κτλ. κτλ. Ψεῖδεται ἀναισχύντως ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ σύμβουλοί του, καὶ κατὰ τοῦτο, καθὼς καὶ δι' ὅλα τὰ ἀντικείμενα ὅσα ἔως ἐδῶ ἔγραψαν, καθότι, ὅχι ὅτι δὲν ἠκολούθησε τὸ τοιοῦτον, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἐπέρασε ποτὲ ἀπὸ τὴν ιδέαν μου, νὰ συγκατατεθῶ νὰ προδώσω ἐγὼ τὴν πατρίδα μου, νὰ σώσω τοὺς καταστροφεῖς αὐτῆς ἄλβανούς, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅλοι οἱ ἐκεῖ συναγμένοι πρόκριτοι καὶ ἀρχηγοὶ τῆς Πελοποννήσου, μίτη μὲ τὸν Ὑψηλάντη ἀντάμωσα ποτὲ νὰ ὀμιλήσω διὰ κανὲν ἀντικείμενον καθότι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε γίνῃ ἐκεῖνη ἡ καταχθόνιος συνωμοσία νὰ δολοφονήσουν τοὺς ὄσους ἦτον συναγμένοι εἰς τὴν Ζαράκοβαν προκρίτους καὶ γερουσιαστὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ κατόπιν τοῦτων ἅπαντας ἡμᾶς, διὰ τοὺς ἐθνοκτόνους σκοπούς των, καὶ ἐσώθημεν ὡς ἐκ θαύματος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅσα ἀναφέρει ὅτι προέκριναν ἔως ὅτου ἐξῆλθον οἱ ἄλβανοί, καὶ τοὺς διέσωσεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Μπετινάκη, εἶναι ὅλα παραμορφωμένα ἀνοῦσια ληρήματα τὸν μεντόρων τοῦ κυρίου Φωτάκου, κομπορόημοσύναις, καὶ πλάσματα τῆς ἱστορικῆς του ἀρχαιοσύνης, καὶ εἶναι ἀνεπίδεκτα πάσης ἀνασκευῆς.

Λέγει τελευταῖον ὅτι, ἀπ' οὗ ὁ Κανέλλος Λελεγιάνης δὲν ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του ἡρέμη, ἀπὸ τότε ἐπίσθη ἡ ἔχθρα μὲ τὸν Πλαπούταν. Ποῖαν λοιπὸν λογικὴν ἀπάντησιν νὰ κάμῃ τις εἰς τοιοῦτα ὄργανα τῆς σκκοφαντίας καὶ τῆς κακεντροχίας; Ἐὰν ἐγὼ εἶχα συνθήκην προφορικὴν, ἢ γραπτὴν μὲ τοὺς ἄλβανούς, οὐδέποτε ἤθελε φανῶ ἄπιστος, καὶ ἐπιβόλος, ἀλλ' ἤθελε τὴν διατηρήσω ὑπὲρ πάντα ἄλλον. Ἐγὼ μάλιστα πρὸ τριῶν ἡμερῶν, ὅταν ἔμαθον τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ συντροφίας ὁποῦ ὑπεχρέωσα τοὺς μπέηδες, διὰ νὰ ἀναβάλλουν διὰ τινὰς ἡμέρας τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ Παπαλέξη καὶ τοῦ Θεοδοράκη, οἵτινες ἐκινδύνεον εἰς θάνατον νὰ μὴν εἶγον ζῶντες αὐτοὶ οἱ δύο ἐνδοχοὶ κολωσοί, καὶ τοὺς γίνουν πρόσκωμα εἰς τοὺς προμελετημένους ἀντεθνικὸς σκοπούς των, (καθότι αὐτοὶ ἦτον οἱ ἀξιότεροι πάντων) ὑπῆγον καὶ ἠντάμωσα καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς μπέηδες, καὶ τοὺς εἶπον ὅτι ὁ μὲν Παπαλέξης ἀπέθανεν ἐκεῖνη τὴν στιγμὴν, ὁ δὲ Θεοδοράκης κινδυνεύει καθὼς ἐμάθομεν, καί, ἂν ἀποθάνῃ καὶ αὐτός, θὰ τοὺς πληρώσετε μὲ ποταμοὺς ἄλβανικῶν αἱμάτων. Καὶ κατεταράχθησαν, ἐκοιτάχθησαν μεταξύ των, καὶ εἶπε τουρκιστὶ ὁ Ἑλμάς πέης. Μᾶς ἠπάτησαν οἱ ἄπιστοι, καὶ θὰ χαθῶμεν. Ἀπάντησεν ὁ Βελί πεις, λέγον. Ἐκεῖνοι ὁποῦ ἦτον αἴτιοι νὰ καταστραφῶμεν, ἄς τὸ εἶרון ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἐστειλλαν εὐθὺς καὶ τὸν εὐγάλλαμεν, καὶ φθάσας εἰς τὴν πύλην τῶν Καλαβρύτων, ἐξέπνευσεν, καὶ μᾶς ἤφεραν τὸν νεκρόν του. Λιὰ τὰς λοιπὰς λεπτομερείας ὅσας ἀναφέρει, περὶ συνθηκολογιῶν μεταξὺ ἑλλήνων καὶ τούρκων, καὶ ὅσα συνέβησαν τὴν ἀποφράδα καὶ τρομερὰν ἐκεῖνην ἡμέραν τὴν 23 Σεπτεμβρίου εἶναι ὅλα παραποιημένα, καὶ δὲν ἔχωσιν οὐδεμίαν ἀληθείαν. Καί, ἐὰν δὲν δευσαρεστήται ὁ κύριος Φωτάκος, ἄς ἀναγνώσῃ καὶ τὰ ἐδικὰ μου ἀπομνημονεύματα, καθότι καὶ εἰς θέσιν εἴμην, καὶ εἰς περιοπὴν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ Φωτάκου, καὶ εἰς ὠρυμωτάτην ἡλικίαν, καὶ δῖναμη νὰ φρονῶ, ὅτι γνωρίζω καλλήτερα καὶ ἀπὸ αὐτῶν, καὶ ἀπὸ πάντα ἄλλον, τὰ συμβεβηκότα τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης.

Λιὰ δὲ τοὺς ὑπὲρ 300 ἄλβανούς ὁποῦ γράφει ὅτι ἐγκλείσθησαν εἰς τὰ κονάκια τοῦ

σαραγίον, και ὑπῆγεν ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοὺς σώσῃ, και δὲν ἐνεπιστεύθησαν, και ὅτι τοὺς ἔκασαν μέσα ὄλους κτλ. αὐτὸ εἶναι ὄλως διόλου ἀνοῦσιον ψεύδος, καθότι μήτε ὑπῆρξε τοῦτο, μήτε ἠκούσθη, και πρῶτην ἤδη φορὰν παρονσιάζεται πρὸς δόξαν τοῦ ἀρχιστρατήγου.

Ἰδὼν και ὅσα ἀναφέρει, ὅτι, ὑπῆγεν ὁ κὺρ Φωτάκος εἰς τοῦ Δημητρώα Δελιγιάννη τὸ σπήτη, και δὲν τὸν ἐπεριποιήθησαν ἐπαξίως τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του, και ὅτι ὁ Δελιγιάννης ἐξύβρισε τὸν Κολοκοτρώνη, και ὁ Φωτάκος ὑπῆγε και τοῦ τὸ ἀνήγκειλλε, και | τοῦ ἐπῆρε τὰ συχαρίκια, αὐτοὶ δὲ τοῦ ἀπήνησαν ὅτι τώρα ὅπου ἐπήραμεν τὴν Τριπολιτσὰν ἄς λέγουν ὅτι θέλουν, και, ὅτι ἔχουν δίκαιον παιδί μου! διότι βλέπουν τοὺς τοῦρκους σκοτομένους, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν μαζὺ τὴν ἐξουσίαν, και τώρα τὴν ἐπῆρε τὸ ἔθνος, και, ὅτι ἂν ἐγελάσθησαν και ἔκαμαν τὴν ἐπανάστασιν, ἤλιπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς τοῦρκους, και γίνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλο-γίσθησαν! Ἰδὼν ὅσα ὁ Κολοκοτρώνης εἶπεν εἰς τὸν ἐξ ἀπορήτων και ὑπασπηστήν του ὅτι ἡμεῖς ἐγελασθήκαμεν νὰ ἐκάμαμεν τὴν ἐπανάστασιν μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ κληρονομήσωμεν τοὺς τοῦρκους, και εἰς τὴν ἄλλην σελίδα λέγει πάλιν ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, ἀλήθευσεν ἐκεῖνο ὅπου προεμάρτυσεν ὁ ἀρχηγός του, ὅτι οἱ πρόκριτοὶ μετενόησαν διὰ τὸ κίνημα, ἐπειδὴ, ἀντὶ αὐτῶν, ἐφάνησαν οἱ καπεταναῖοι μὲ τὸν Δ. Ὑψηλάντην δυνατώτεροι, και ἔλαβον τὴν ἐπιροσὴν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου, και ὅτι ἡμεῖς ἐσκέφθημεν νὰ μὴν ἀφήσωμεν τὸν Κολοκοτρώνη νὰ πάρῃ τὸ φροῦριον τῶν Πατρῶν, ἐπειδὴ ἂν ἤθελεν ὑπάγῃ, εἰθὺς τοῦ τὸ παρέδιδον οἱ τοῦρκοι, και ὅτι εἶχε και γράμματα ἀπὸ τοὺς φίλους του τοὺς πέηδες ἀλβανούς ἐκ Τριπολιτσᾶς, πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις ἀλβανούς, ὅτι, ἅμα φθάσει ἐκεῖ ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοῦ παραδώσουν τὸ φροῦριον κτλ. κτλ.

Ἀπαντῶ εἰς τὸν περιουόστατον κύριον Φωτάκον, ὅτι ὄλα αὐτὰ αἱ φαντασμαγορία τῆς παραδώσεως τῶν Πατρῶν, εἶναι ἔκτοτε χαλκευμένα ἀπὸ τὴν ὑψηλαντοκλεπτικὴν και τυχωδιωκτικὴν μερίδα και ἤδη ἀπανθισμένη ἀπὸ τὴν Χαλιμὰν τοῦ ἀπονενομημένου Σπηλειάδη, και παραπέμπω αὐτὸν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὅποια ἔχω μὲ λεπτομέριαν τὰ συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, και τὰ αἷτια τῆς εἰκονικῆς ἐκείνης ἐκστρατίας τοῦ ἀρχιστρατήγου και συντροφίας, και ἐλπίζω ὅτι θέλει πεισθῆ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, και κρίνω περιττὴν πάσαν ἄλλην ἀνασκεβὴν.

Ὅσον δὲ ὅτι ἐγελάσθημεν και ἐκάμαμεν τὴν ἐπανάστασιν, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀντικαταστήσωμεν ἡμεῖς τοὺς τοῦρκους, και ἔπειτα μετημελήθουμεν διὰ τὸ κίνημα, ἐπειδὴ ἀντὶ ἡμῶν, ἐφάνησαν οἱ καπεταναῖοι μὲ τὸν Ὑψηλάντην δυνατώτεροι και ἔλαβον τὴν ἐπιρροσὴν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου κτλ. ἀπαντῶ εἰς τὸν κύριον Φωτάκον ὅτι ἡμεῖς οἱ πρόκριτοι, ἐκάμωμεν τρεῖς ἐπανάστασεις. Μίαν οἱ πρόγονοί μας, ἀπατηθέντες ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν, μίαν κατὰ τὰ 1808 και 1809 ἐπῆ | και ἐπεκαλέσθημεν τὴν συνδρομὴν και προστασίαν τοῦ δυνατοῦ ἐκείνου αὐτοκράτορος τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, και ἔνεκα περιστατικῶν ἀπροσδοκῶτων ἀπετύχουμεν, και ἔκτοτε ἦτον ἐγκραχαγαμένη εἰς τὰς καρδίας μας, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὸν προαιώνιον ζυγόν. και ἅμα εὔρωμεν ἀρομδιαν τὴν περίστασιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Ἰδανικῆς ἐκείνης ἐταιρίας τῶν φιλικῶν, τὴν ἐγκολπώθημεν, και μὲ τὸ ἐπιχειρημα αὐτὸ, τὴν ἐνεργήσαμεν, τὴν διοργανώσαμεν διὰ τρομερῶν και ἀνηκέστων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν κινδύνων και ἀπελπισίας, μὲ τὴν προφανῆ καταστροφὴν μας, και τὴν ἐκινήσαμεν ἐν γνώσει ἀνορθομήτως παρθένον και ἀγνήν, ἄνευ οὐδὲ συμφερόντων καθότι ἡμεῖς εἶχομεν κολωσαίαν κατάστασιν χωρηματικὴν και κτηματικὴν, ἐχαιρόμεθα τὴν ἀγάπην και ἐμπιστοσύνην

ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν πελοποννησίων διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς παντοτεινὰς ἐνεργεσίας μας, καὶ οὐδέποτε ἐφρατάσθημεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τοὺς τούρκους καθὼς ἐμπαθῶς καὶ αἰσχυρῶς μᾶς συκοφαντοῦν οἱ ἀγνώμονες καὶ ἀπελπισμένοι οὗτοι τυχοδιώκται, τῶν ὁποίων τὴν ζωὴν διεσώσαμεν πολλάκις ἀπὸ τοὺς τούρκους, μὲ κίνδυνον τῆς ἐδικῆς μας. καὶ ταῦτα γράφοντες, φρονοῦν ὅτι καλύπτουν ἐπίβουλον ἀγνωμοσύνην τους. Ἄλλ' οὐδέποτε πάλιν ἐφραταζόμεθα ὅτι, ἐλθόντες αὐτοὶ οἱ ἀπονεροημένοι νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ἄνευ οὐδενὸς βοηθικοῦ μέσου διὰ τὴν πατρίδα, ἀφ' οὗ ἡμεῖς τὰ εἶχομεν ὅλα προετοιμασμένα, ὅτι ἤθελε συλλάβουν τοιαύτην στυγεράν ἰδέαν νὰ μᾶς δολοφονήσουν. Ἐκινήσαμεν λέγω αὐτὸν τὸν κολωσαῖον μοχλόν, πότε! ἐπὶ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης συμμαχίας ὄλων τῶν τυράννων τῆς γῆς, καὶ ἡ θεία πρόνοια ηὐδόκησε, καὶ ἐπροχωροῦσε μὲ γιγαντιαία βήματα. Συνήχθησαν καὶ ὄλοι οἱ διασκορπισθέντες ἔλληες ἐνεκα τῶν καταπιέσεων καὶ καταδιώξεων τῆς τουρκικῆς καταδυναστείας, καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ μὲ ἀδελφικὴν ἔνωση καὶ συμφωνίαν ἐτρέξαμεν εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον. Ἄλλὰ κατὰ θεῖαν παραχώρησιν καὶ κακὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἀφ' οὗ ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς Πελοποννήσου ὁ κουφόνος καὶ ἄθλιος ἐκεῖνος Ἐψηλάντης, μὲ ἐν μέρος κακούργων δολοφόνων καὶ τυχοδιώκτων, εὐρόντες καὶ τοὺς λεγόμενους κλέπτας, Κολοκοτρώνην Ἀναγνωσταρὰν Φλεσαίους Νικήτα Κολιόπουλον, καὶ ἄλλους τοιοῦτους, ἢ πρώτη τους φροντίς ἐστάθη ἡ συνομισία πῶς νὰ καταστρέψουν τοὺς νοήμονας προκρίτους, τοὺς ὁποίους ὑπόπτεβον προσκώματα τῶν κακούργων σκοπῶν τους, νὰ καταστήσουν τὴν Πελοπόννησον μίαν μολδοβλαχιζὴν ὀσποδαρίαν. Καὶ φθάσαντες ἀπὸ τὸ Ἄστρος εἰς τὰ Βέρβενα ἐκατόρθωσαν τὴν στυγεράν ἐκείνην συνομισίαν νὰ μᾶς δολοφονήσουν, καὶ ἡ θεία πρόνοια μᾶς διέσωσε ἀπὸ τὰς ἀδελφοκτόνους χεῖρας των. Μετὰ τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ἔφθασαν κατὰ θεῖαν παραχώρησιν, καὶ τὰ ἄλλα δύο μακιαβελικά ὄργανα, ὁ Μανροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης, καὶ πλήθος φαναριώτων τυχοδιώκτων ἀπάτριδων καὶ ἀπελπισμένων, καὶ ἅπαντες αὐτοὶ, ὡς ἐκ συνεννοήσεως καὶ προθέσεως νὰ δολοφονήσουν ἡμᾶς, ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια μᾶς διέσωσεν ἀπὸ τὰς ἐπιβούλους καὶ δολοφόνους χεῖρας των.

Τὸ νὰ ἐπαναλάβω ὅλας αὐτὰς τὰς θλιβερὰς ἀναμνήσεις, ἐπιλήφει με διηγούμενον ὁ χρόνος, καὶ παραμπέμπω τὸν κῆρ Φωτάκον εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεῦματά μου, καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ τὰ ἀναγνώσῃ καὶ φρονῶ ὅτι θὰ αἰσθανθῇ εἰς ποῖον χάος παραλογισμῶν / τὸν ἔριψαν οἱ ὀδηγήσαντες αὐτὸν νὰ συγγράφῃ τοιαύτην ἀνοῦσιον καὶ ἐμπαθῆ ἱστορίαν, διὰ νὰ καλῆνον τὰς αἰσχυρολογίας των.

Ἴδον καὶ ὅσα ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ σαράγγη ὑπήγον οἱ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι καὶ τὸ κατέλαβον, καὶ ὅτι ἐκεῖ, ἦταν τὰ πολυτιμώτερα πράγματα τοῦ πασιά, καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγάδων καὶ ἐπισήμων τούρκων, καὶ ὅτι διὰ συνεργίας αὐτῶν, ἔβαλλαν φωτιάν, καὶ ἔκαψαν τὸ σαράγγη, καὶ οὕτως αὐτοὶ ἐπῆραν τὰ λάφυρα κτλ. κτλ. Ἀναιδεστέρα συκοφαντεία, καὶ αἰσχυρότερα παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας, φρονῶ ὅτι, ἀπὸ αὐτὴν δὲν γίνεται μεγαλητέρα, καὶ θεωρεῖται ἀσέβεια, νὰ προσπαθοῦν αὐτὰ τὰ ἀπονεροημένα ὄργανα τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος νὰ προστρέψουν μῶμον εἰς τὸν ἀκυλῆδωτον χαρακτήρα προσώπων ἐγνωσμένων καὶ σεβαστῶν. Ἀδόπτῃς τὸν γεγονότων εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν, ὁμολογῶ ἐν συνειδήσει, τὰ γεγονότα, καθὼς ἠκολούθησαν. Ἄμα ἔγινεν ἡ ἔφοδος, καὶ εἰσῆλθον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, συνήχθημεν ἅπαντες οἱ ὄπλαρχηγοὶ καὶ πρόκριτοι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, καὶ ὁμοφώνως ἀπεφασίσαμεν νὰ στελλόμεν μίαν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων, καὶ ἐρηψάσαμεν, τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ἀναγνώστην Δελγιάννην, τὸν Κρεβατάν, τὸν Κανακόρην, τὸν Νικόλαον

Τσανέτον, και τὸν Βαροβάτην ἐκ Βυτίνας, και φρουρὰν αὐτῆς τὸν Π. Γιατράκον μὲ στρατιωτάς νὰ καταλάβουν τὸ σαράγη, νὰ τὸ φυλάξουν ἀπὸ τὴν συρροὴν τὸν στρατευμάτων, νὰ φυλάξουν τὰ χαρῆμα τὸν πασιάδων, τὸν καημακάμην τὸν κιαχαγιάμπην, τὸν μινιὰ ἐμείνην και ὄλους τοὺς ἀδελφούς, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ἔπειτα εἰς ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων, και λίτρα ἀπὸ τοὺς βεζυράδες. Καὶ ἅμα ἔφθασαν ἐκεῖ τὸ κατέλαβον, και ἔμειναν εἰς τὸ ἔξω σαράγη (σελαμιλίκια) και ἐσύναξαν τοὺς ἄνω εἰρημένους και τοὺς ἐφύλαττον, εἰς δὲ τὴν θύραν τὸν χαρμίον (γυναικονίτην) ἔθεσαν φρουρὰν δυνατὴν, νὰ τὰ σώσῃ ἀπὸ τὴν λεηλασίαν. Ὁ ἀρχιστράτηγος κατεγίνετο τότε διὰ νὰ σώσῃ τοὺς ἀδελφούς του ἀλβανούς, και ἔμενε μὲ αὐτοὺς τὴν νύκταν ἐκείνην εἰς τὸ χωρίον Μπετενάκη, και τὴν πρωΐαν, ἀφ' οὗ τοὺς ἐξέγαλλεν συνοδευμένους μὲ τὸν Κολυόπουλον και ἄλλους, ἦλθε μέσα πρὸς Ἰμεσημβριάν. Ὅλοι οἱ Ἕλληρες γνωρίζουν ὅτι ἡμεῖς οἱ προύχοντες και πρόκριτοι εἴχομεν εἰς χεῖρας μας πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς πολλοὺς ἐπισήμους Τούρκους. Ὁ Ζαΐμης, ὁ Σ. Χαρολάμπης εἴχον τὸν βοεβόδαν Ἄγραουτ ἀγρὰν, τὸν Ἄλαη μπέτη και ἄλλους ἐπίσημους τούρκους αἰχμαλώτους εἰς τὰ Καλάβροτα. Ὁ Μανρομγάλης εἴχε τὸν βοεβόδα Σουλεημὰν ἀγρὰν Ἄγραουτογλι. ἓνα μπέτη κορωναιῶν και ἄλλους ἐπισήμους τούρκους, ἐδὼ εἶσαν 42 οἰκογένειαι τούρκους Λαγκαδινοὺς και τόσους ἄλλους ἐπισήμους σπαιοῖδες και ἀγάδες ὑπὲρ τοὺς 350 ὁ ἀρχιερεὺς Μοθόνης, ὁ Γηρηγοριάδης, ὁ Πονηρόπουλος εἴχον ὄλους τοὺς Ἄγραδινοὺς ἀγάδες και μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, ὁ Κυριακούλης και ὁ Γιατράκος εἴχον τὸν Κιαμουζ πέην, τὸν μουκατελεσι ἐφένδην και ἄλλους, ὁ Κορβεβιάτς τὸν Κακίους ἐφένδην τὸν υἱὸν τοῦ Μεχμέτ πασὰ ἡμεῖς μετὰ τοῦ Παπατσώνη εἴχομεν τὰ χαρῆμα τοῦ Χουρσίτ πασὰ ὑπὲρ τὰς 70 γυναῖκας τὸν δευτέρ κιαχαγιάν, τὸν Σιακὴρ πέην και ἄλλους ἐπισήμους ἀγάδες, τοὺς ἐπισήμους ἀδελφούς, τὸν καημακάμην, τὸν κιαχαγιὰ πέην τὸν μινιὰ ἐμείνην και τόσους ἄλλους, και τοὺς εἴχομεν ἀδελφούς, (κατὰ τὴν φράσιν τοῦ στρατάρχου τοῦ Φωτάκου) ἢ ἂν ἐστοχαζόμεθα νὰ τοὺς σώσωμεν διὰ κερδοσκοπίαν ἢ διὰ ἄλλα αἰτία, ποῖος ἠδύνατο νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ τότε; Ἐὰν ἠθέλαμεν δὲν τοὺς μετακομιζάμεν ὄλους αὐτοὺς εἰς τὰς ἐπαρχίας μας νὰ τοὺς διασώσωμεν δι' ἴδιον συμφέρον καθὼς ἔσωσεν ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἀλβανούς, και τοὺς ἔστειλλεν εἰς τὴν Ῥούμελην και κατέσφαξαν και ἠχμαλώτισαν τόσους χριστιανούς. Δὲν τοὺς διεφιλάτομεν και ἡμεῖς (ἐὰν εἴχομεν ἰδιοτελεῖς σκοποὺς) καθὼς ἐφύλαξεν ὁ Κολοκοτρώνης και οἱ υἱοὶ του τοὺς σιεχνησίπηδες ἕως τοὺς 1824 και τότε ἔστειλλεν τὸν Σημηὶ ἐφένδην (ἦδη Σημηὶ πασιὰ) εἰς τὴν Αἴγυπτον, και αὐτὸς ἐπαρακίνησε και ἐμψύχωσε τὸν Μεχμέτ ἀλῆ πασιὰν, και ἔστειλλε τὸν υἱὸν του τὸν Ἡμπραῆμ πασιὰν εἰς τὴν Πελοπόννησον μαζὶ μὲ αὐτὸν και 64.000 στρατὸν και μὲ τόσους στόλους, και κατέστρεψεν ὅλην τὴν Πελοπόννησον και τὸ Μισολόγγι, και ἐφωονέθησαν ὑπὲρ τὰς 10.000 χιλιάδες ἄνδρες, και ὑπὲρ τὰς 50.000 γυναικώπαιδα ἐπῆρην αἰχμαλώτους; Καὶ αὐτοὶ ἐκάθοντο εἰς τὸ Παλιοφρούριον τῆς Καρύταινας ἀνυπόπτως και κατεβασάνιζον και κατεπέεζον ἀπανθρώπως και τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καρύταινας, και τὰς πέρονξ αὐτῆς, και οὐδέποτε ἐπλησίασεν ὁ Ἡμπραῆμ πασιὰς ἢ τὰ στρατεύματά του ἐκεῖ χάριν τῶν σιεχνησίπηδων ἀλλ' ἀπεροῦσαν μακρόθεν, και ἀπὸ ἐκεῖ και ἀπὸ τοῦ Παλούμπα, τοῦ Κολυόπουλου, και ἐλεηλάτων ἀκαταπαύστως τὴν λοιπὴν ἐπαρχίαν, και ὅλην τὴν Πελοπόννησον; και ἔπειτα ἐπώλησαν και τοὺς ἀδελφούς του και ἐπῆραν 150.000 γρόσια. Δὲν ἐβαστούσαμεν και ἡμεῖς τοὺς ἐπισημοτέρους μπέηδες και ἀγάδες νὰ τοὺς πωλήσωμεν καθὼς ἐβάσταξαν αὐτοὶ | τὰ ἐθνικὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου διὰ τῆς αἰσχροτέρας αὐθαιρεσίας, και δὲν τὰ παρέδιδον εἰς τὴν νόμιμον κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους και τοὺς δύο πασιάδαις,

τὸν Ἀλῆ πασιὰν καὶ τὸν πρῶτον μονχαφούζην καὶ διεπραγματεύθησαν μετὰ τὸν ὑποναύαρχον γάλον Δεργγὴ νὰ λάβουν μίαν μεγάλην ποσότητα χρημάτων, νὰ τοὺς δώσουν, καὶ ἔστειλλαν τὸν Κουβαράν νὰ τὰ παραλάβῃ εἰς τὸ Βούρηση, καὶ ἐπρόλαβεν ὁ τότε νεοδιορισθῆς φρούραρχος, καὶ ἐφυλάκησεν αὐτόν, καὶ ἀπεμάκρυνεν καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο ὅπερ εἶχε τὰ χρήματα νὰ παραλάβῃ τοὺς πασιάδες. "Ὅλοι οἱ πελοποννήσιοι γνωρίζουν ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως κατέσφαξα ἀνιλεῶς ὑπὲρ τοὺς 350 τούρκους λαγκαδινοὺς καὶ ἄλλους, καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ὑπὲρ τοὺς 500 τούρκους, τοὺς Τρᾶσιταίους καὶ ἄλλους ἔξωθεν τῶν Μαγουλιάνων. Τὰ χαρῆμα τῶν βεζυράδων, τοὺς ἄνω εἰρημένους, καημακάμην καὶ λοιποὺς τοὺς παρέδωκα εἰς κατ' ἀπόφασιν ὄλων τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν εἰς τὸν Πετρόμπεην, τὸν δὲ Μουσταφάμπεην, δευτέρῃ κιαχαγιά, Σακιοῦ μπέη καὶ λοιποὺς εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς νεοσυστηθείσης κυβερνήσεως, καὶ οὐδέποτε συνέλαβον ἰδέαν συμφερόντων, παρὰ μόνον τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Ἐὰν εἶχον τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τὸν ἀπονενοημένον αὐτὸν συγκοφάντων μας, τὸν λεγόντων ὅτι εἶχομεν ἀδελφούς τοὺς τούρκους ἔπρεπε καὶ νὰ συλομισθῶ νὰ φυλάξω ἓν μέρος ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων, διὰ νὰ τοὺς ἔχω διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἂν ποτὲ ἤθελε πέσουν αἰχμάλωτοι αἱ οἰκογένειαι μας (αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἐν τῷ μέσῳ ὄλων τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου) νὰ τοὺς ἀνταλλάξω, ἢ ὅλους ἢ ἓν μέρος ἐξ αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδέποτε συνελλάβομεν τοιαύτην ἰδέαν, οὐδ' ἠβελήσαμεν νὰ τὰς ἐξασφαλίσωμεν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν (καθὼς ἄλλοι ἠκολούθησαν) ἀλλ' ἀπεφασίσαμεν νὰ καταστραφῶμεν ὅλοι μαζὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος. | Τὰ χαρῆμα τῶν βεζυράδων βλέποντα τὴν ἀπεληψίαν αὐτὴν, καὶ ὅτι ἔμειναν αἰχμάλωτοι, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐπῆραν ἐπάνω τους ὄσους πολιτίμους λίθους μαργαρίτας καὶ ἄλλα πράγματα εἶχον, νὰ τὰ διαφυλάξουν, ἀπὸ δὲ τὰ ἐκλεκτότερα ἄλλα πράγματα ὅσα τοὺς ἄφησαν οἱ ἄλβανοί, ἔδωσαν τρία κἂν τέσσερα φορτία, ἔκαμαν ἀπόφασιν καὶ ἔβαλλαν πῦρ εἰς αὐτὸ τὸ πολυτελέστατον παλάτη καὶ τὸ κατεπυρόλησαν, κινούμεναι ὡς γυναῖκες αὐται ἀπὸ φανατισμόν, νὰ μὴν μείνῃ τοιοῦτου παλάτη, καὶ πολύτιμα ἐπιπλα εἰς τὰς χεῖρας τῶν γκαιοῦροιδων (ἀπίστων) καὶ ἔθεσαν τὸ πῦρ μέσα εἰς τοὺς γυναικονοίτας, καὶ αὐταὶ ἐξῆλθον καὶ ἐστέκοντο εἰς τὴν αὐλήν." Ἀμα ἐκόρωσεν ἡ πυρκαϊά, τὴν ἴδεν ἡ ἐπιτροπὴ, καὶ μᾶς ἰδοποίησε, καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἐτρέξαμεν, ἐγὼ, οἱ ἀδελφοί μου Δημητράκης καὶ Νικολάκης, καὶ ὁ Α. Παπατσώνης μετὰ ἐπέκεινα τῶν δυσχιλιῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ σώσωμεν ἓν μέρος ἐξ αὐτοῦ. Τὰ χαρῆμα μένοντα εἰς τὴν αἰσχάτην ἀμνηχανίαν ἰστάμενα ἔξωθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀκρατῆτων στρατιωτῶν, καὶ διαβαῖνον ἐγὼ ἐκείθεν, ἀφ' οὗ μετὰ ἐγνώρησαν, ἐπεκαλέσθησα τὴν συνδρομὴν μου νὰ τὰς σώσω καὶ ἀμέσως τὰ ἐπῆρα μ' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω ἀξιωματικούς, καὶ τὰς εἰσήγαγον εἰς τὸ περιτειχισμένον κήπον τοῦ σαραγίου καὶ ἔθεσα γύρωθεν φρουράν, καὶ ἔμεινα ὄλην τὴν νύκταν ἐκεῖ μετὰ τοῦ Παπατσώνη καὶ τὰ διεσώσαμεν καὶ τὴν ἐπαύριον συνταχθέντες ἅπαντες, τὰ ἐπαραδώσαμεν ἀνέπαφα εἰς τὸν Πετρόμπεην καὶ τὰ διεφύλαξεν μεχρὸς τοῦ ἐνστατήθῃ ἡ ἐθνικὴ κυβένησις, καὶ τὰ παρέδωκε. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἐκεῖνη, τὴν ὅποιαν ἀναιδῶς συκοφαντοῦν οἱ σύμβουλοι τοῦ Φωτάκου, ὄχι μόνον ὅτι δὲν ἦτον ἄνθρωποι διὰ λαφυραγωγίαν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἑαυτὸν τους νὰ διασώσουν εἰς τοιαύτην φρικταίαν περιστάσιν δὲν ἠδύναντο. Παραπέμπτω λοιπὸν τὸν κύριον Φωτάκου εἰς τὰ ἀπομνημονεῖματά μου, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ καθέκαστα τῆς περιστάσεως ἐκεῖνης, καθότι (ἀτιχῶς διὰ τὴν πατρίδα) δὲν εὐρέθη τὴν νύκταν ἐκεῖνην μέσα, διὰ νὰ φωτίσῃ τὰς ἐπερχομένας γενναίας, ἐπειδὴ καὶ κατεγίνετο μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου νὰ ἐξασφαλίσουν τοὺς ἄλβανούς.

"Οτι δὲ ἀπὸ τὰ ἐναπολειφθέντα λάφυρα τοῦ σαραγιῶ, ἔκαμαν τέσσαρα μερίδια καὶ ἐπῆρεν ἓνα ὁ Μανρωμιχάλης καὶ Ἄποστόλης, ἓνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, καὶ ὁ Τσανέτος, καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς κτλ. οὐδέποτε συνέβη τοῦτο, ἢ ἠκούσθη, καὶ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸ ἀνοῦσιον φέδος τοῦ Φωτάκου, γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Πάνος καὶ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἦτον πηγεμένοι πρότερον εἰς τὴν Βοστίτσαν μὲ τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετὰ ἕξ ἡμέρας ἦλθαν εἰς Τριπολιτσάν, καὶ ἐλαφρυαγόρουν μερικὸν ἀδυνάτους στρατιώτας καὶ τοὺς πολίτας.

"Ὅσα δὲ ἀναφέρει εἰς τὴν σελ(ίδα) 134 περὶ ἀλβανῶν καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἶναι ἀνοῦσια ληρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα φρονεῖ ὅτι θὰ συστήσῃ καὶ θὰ βαρύνῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου του, τὰ ὁποῖα εἶναι μηδενὸς λόγον ἄξια.

Ἀνέγνωσα καὶ ὅσα ἀναφέρει ἀπὸ τὴν σελ(ίδα) 135 ἕως 146 καὶ ἴδον τὰ περὶ τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὰ Μαγούλιανα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ Λαγκάδια, πρὸς παρηγορίαν δῆθεν τῆς οἰκογενείας τῶν Δελιγιανναίων, καὶ τῆς χήρας τοῦ εἰς τὴν φυλακὴν ἀποθανόντος ἀδελφοῦ των Θεοδωράκη, καὶ ὅτι ἅμα τὸν εἶδομεν, ἐκρύφθημεν, καὶ δὲν ἐπαρουσιάσθημεν εἰς αὐτόν, κτλ. Εἶναι ἀληθινὸν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα μας Λαγκάδια διὰ δύο λόγους. α^{ον} νὰ δεῖξῃ πλαστὴν οἰκειότητα, νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν κόσμον ὅτι, δὲν ἦτον ἐνοχος εἰς τὴν ἐπιβουλὴν ἐκείνην, (ὡς ὅπισθεν τὴν ἐξέθεσα) τοῦ θανάτου τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς τοῦ Θεοδωράκη μὲ τοὺς μπέηδες ἀλβανούς, καὶ β^{ον} νὰ μὴν πιστεύσουν ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι, ὅτι εἴμεθα συγχυσμένοι, δυσαρεστημένοι καὶ διηρημένοι, διὰ νὰ κατορθώσῃ μετὰ τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τῆς λοιπῆς συντροφίας του, τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν νὰ ἐξασφαλίσουν τοὺς προμελετημένους σκοποὺς των.

Τὸ ὅτι ἡμεῖς ἐκρύφθημεν καὶ δὲν ἐπαρουσιάσθημεν εἰς αὐτόν εἶναι γελοιοδέστατον εἰς τὴν φύσιν του, καθότι ἀπὸ ποίαν αἰτίαν ἤθελε νὰ τὸν φοβηθῶμεν. Εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἐγὼ εὐρέθην εἰς ταῖς Ἀκωβες μετὰ τοῦ Νικολάκη, ὁ Δημητράκης καὶ ὁ Πανάγιος εἶχον ἀπέλθῃ εἰς τὴν Πέρα Μεριάν, ὁ Ἀναγνώστης ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Βυτίαν, ὁ Ἀνάστος καὶ ὁ Κωνσταντάκης εὐρίσκοντο ἐκεῖ ἀσθενεῖς, ἐκ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης ἐπιδημίας, καὶ τὴν ἀπουσίαν μας αὐτὴν τὴν μετεχειρίσθη ἐπιχείρημα παραπόνων, νὰ δικαιολογῇ τοὺς ἐπιβόλους σκοποὺς του.

"Ὅσα δὲ ἀναφέρει ἕως τέλους τῆς σελ(ίδας) 146 εἶναι ψεῦδη ἀνοῦσια, κομποῦρη-μοσύνη ἀνάλατη, ὅλα παραμορφωμένα μὲ τὸν αὐτὸν ἐκείνον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον δαφροστολίζει τὸν μοναδικὸν αὐτὸν ἄνδρα, τὸν ἀρχιστρατήγόν του. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστορημένα τὰ τότε διατρέξαντα μ' ὅλην τὴν ἀλήθειαν γυμνὴν καὶ ἂν ἀγαπᾷ ἅς τὰ ἀναγνώσῃ, διὰ νὰ γνωρίσῃ εἰς πόσον βαθμῶν παραλογισμῶν, συκοφαντιῶν, καὶ ἐρεσχελιῶν τὸν ἔριψαν οἱ μέντορες του, διὰ σκοποὺς ἐδικοὺς τους, καὶ ἀπέχω ἀπὸ πάσαν ἄλλην παρατήρησιν.

"Ἰδον καὶ ὅσα ἀναφέρει περὶ τῶν ἀθλίων καὶ ἀνοήτων ἐκείνων προκηρῶσεων τοῦ Ὑψηλάντη, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῶν περικλιόντων αὐτὸν κολάκων τυχοδιόκτων καὶ τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος, διὰ νὰ σχηματίσουν τὴν ἐθνικὴν πρώτην ἐκείνην συνέλευσιν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐτῆς νὰ βάλλουν εἰς πλήρη ἐνέργειαν τοὺς ἐθνοκτόνους σκοποὺς τους, νὰ δολοφονήσουν 15 ἢ 20 ἐκ τῶν προκριτοτέρων τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὰ μυστικοσυμβούλεια τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο ἀκαταπαύτως εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ὑψηλάντη μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, Ἀναγνωσταρά, Φλέσια, Κολυόπουλου, Βασίλη Πετιμεζῆ, Νηκίτζα, Κεφάλα καὶ συντροφίας, νὰ εἴδον τὸν ἀρμόδιον καιρὸν καὶ τρόπον νὰ κατορθώσουν αὐτὴν τὴν μυστράν ἀδελφοκτονίαν. "Ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια των γνωρίζωμεν κα-

τὰ γράμμα, καὶ διὰ τὰ ἀποφύγουν, οἱ νοήμονες καὶ φρόνιμοι πρόκριτοι Πελοποννήσιοι τὴν χύσιν τοῦ ἀδελφικοῦ αἵματος, ὑπεχώρησαν φρονίμως καὶ ἀπαθῶς, καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν Πιάδαν ἀποτήτως καὶ συνεκρότησαν τὴν τῷ ὄντι ἐκείνην ἐθνικὴν συνέλευσιν, καὶ ἔριψαν τὸν ἀκρογωναῖον λίθον τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας, καὶ δὲν ἐπτοίθησαν ἀπὸ τὰς ἀνοήτους ἀπειλλὰς αὐτῶν τῶν ἀπονενομημένων τυχοδιωκτῶν καὶ κενοδόξων, καὶ ἐτελείωσαν τὴν συνέλευσιν ἐπιτυχῶς, καὶ ἐσχημάτησαν τὰς τμηματικὰς ἀρχάς, καὶ τὸ βουλευτικὸν καὶ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν ἄνω εἰρημένων καὶ δὲν ἠδυνήθη οὐδ' εἰς ἐξ αὐτῶν τῶν ἀπονενομημένων τὰ λάβη μέρος, ἢ θέσιν εἰς αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὰ σπλάγγνα τοῦ ἔθνους, καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας, ἀφ' οὗ ἔθεσαν τὰ πάντα ἐν τάξει ἀτρομήτως, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κόρινθον ἡ κυβέρνησις συσσωματωμένη, διὰ τὴν παράδωσιν τοῦ φρουρίου καὶ τὸ παρέλαβε.

Παραπέμπω λοιπὸν τὸν κῆρ Φωτάκον, καὶ πάντα ἄλλον, εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου, νὰ ἰδῇ τὰ διατρέξαντα εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διὰ τὴν αἴσταν ἀποπεράτωσιν πάντων αὐτῶν, διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐννόητον τῆς ἐφόδου τοῦ Ναυπλίου, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ γεγονότα. Καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ ἀποφανθῇ, εἰς τί συνίστατο ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ καὶ δύναμις τῶν δύο κολωσῶν τοῦ δράματός του; καὶ ποῖον σκοπὸν ἐκατόρθωσαν μετὰ τὰ τασαύ/τα στρατηγήματα καὶ σχέδιά τους; Τὸ γελοιότερον δὲ πάντων εἶναι τὸ γράμμα ὅπου γράφει ὁ μοναδικὸς ἐλευθερωτῆς τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἀντιπροσώπου του τοῦ διαβοήτου Κωσταντῆ Ἀλεξανδρόπουλου στεμνησιώτου γενικοῦ πληρεξουσίου του ὅτι τὸν ἐδιώρησε εἰς τὴν κοινὴν πελοποννησιακὴν καὶ τῶν νήσων, βουλὴν καὶ γερονσίαν νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἴδιόν του πρόσωπον, καὶ νὰ προεδρεύῃ ὡς ἄλλος αὐτός, κτλ., κτλ., (μοναδικὸν ἄκροσμα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου) καὶ ὅτι νὰ τοῦ στείλλῃ καὶ ἓνα βρακὴ. Καὶ μετὰ τοῦτο θέλει νὰ ὑποδείξῃ ὁ κῆρ Φωτάκος τὴν στοίχην ἀπάθειαν καὶ ἀκτημοσύνην τοῦ ἀρχιστρατήγου του, ὅτι δῆθεν ἀπῆχεν ἀπὸ πᾶσαν ἀρπαγὴν καὶ αἰσχροκέρδιαν δὲν εἶχε νὰ κάμῃ οὐδ' ἐν βρακῇ. Ὁ κῆρ Φωτάκος ἐγνωρίζε τὸ σύστημα τοῦ Κολοκοτρώνη ὅπου αὐτὸς ἦτον συνειθισμένος πατροπαράδῳτως ὅπου ποτὲ δὲν ἐπλήρωνε κἀνὲν πρᾶγμα ἀφ' ὅσα ἔπερε, ἀλλ' οὐδὲ καὶ τὸν μαριμπέρην ὁ ὁποῖος τὸν ἐξυρόφησε, οὐδὲ τὰ καρφοπέταλα τῶν ἀλόγων του, οὐδὲ οὐδὲ οὐδέ. Εἰς τὴν Ζάκυνθον ὅπου διέμενε τόσα ἔτη, δὲν εἶχε τίποτε, καὶ μόλις ἐπορίζετο τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Ὅταν εὐγῆκεν εἰς τὴν Καλαμάταν δὲν εἶχε ἓνα λεπτόν, καὶ τὸν ἐφοδίασεν ὁ Παπασιώνης μετὰ ἵππων καὶ μετὰ ἔξοδα, ἐπίσης καὶ οἱ Μανρομιχάλοι. Εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος κἀνὲν ἐμπόριον δὲν ἴδμεν νὰ κάμῃ διὰ τὰ κερδήση ποσότητες. Αὐτὰ τὰ παλάτια τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ νόος του τρία εἰς τὰς Ἀθήνας, δύο εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ἄλλα, αὐτὰς τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας ὅπου ἔχει εἰς τὸν Κιουλοῦ Ταπεύ, εἰς τὴν Δαλαμανάραν, εἰς τὸν Βάλτον καὶ Ἄργος, εἰς τὴν Κόρινθον, τοὺς Μύλους εἰς τὴν Μεσσηνίαν, καὶ τόσα ἄλλα κινήτα, πολυτίμους λίθους μαργαρίτας χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κωλοσαίαν κατάστασιν, πόθεν τὰ ἀπέκτησε; Ἐπιθυμοῦσα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ μέντορές του (ἂν γνωρίζουν) νὰ μᾶς εἴπουν, ποῦ εἶναι ἡ κτηματικὴ καὶ χρηματικὴ κωλοσαία κατάστασις, τῶν ἀρχηγῶν καὶ αὐτοσυργῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως; τῶν Δελιμανναίων; τοῦ Ζαῖμη; τοῦ Λόντου; τοῦ Φωτήλα; τοῦ Παπαλέξη, τοῦ Θεοχαροπούλου; τοῦ Λόντου πατράϊου, τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου, τῶν Συσύνων, τῶν Βιλαέτων, τῶν Ἀχόλων, τοῦ Γρηγοριάδη, τῶν Κανελαίων, τῶν Ζαριφαίων, τῶν Παπατσώνων, τῶν Καλαμαριωτῶν, τοῦ Πονηροπούλου, τοῦ Χρηστακοπούλου, τοῦ Ταμπακοπούλου, τοῦ Παλαμύδη, τοῦ Βάρβογλη, τοῦ Κρεβατά, τῶν Μελετοπούλων καὶ τόσων ἄλλων εὐκαταστάτων, οἵτινες ἀφ' οὗ ἐθυσίασαν τὰς

κολωσαίας καταστάσεις των εθνομήτως εις τὸν ἀγῶνα, σήμερον ὑστεροῦνται τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων τοῦ ζῆν, καταχρεομένοι καὶ ὑποβλεπόμενοι, καὶ δὲν ἔχουν μικρὰν τινὰ καλύβην νὰ κατοικήσουν, κατήντησαν οἱ ἄθλιοι ἔνεκα τῆς μηρησιακίας καὶ τοῦ ἰωβόλου πάθους των, ἄξιοι οἴκτου!

Ἔσα δὲ ἀναφέρει περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου Κορίνθου κτλ., εἶναι πανομοιότυπα καὶ πανομοιόμορφα μεταπλασμένα καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα ἔγραψαν φεῖδη ἕως αὐτὴν τὴν ἐπωχῆν, τὰ ὅποια κατανοῦν μηδενὸς λόγου ἄξια, καὶ ἀνεπίδεκτα λογικῆς ἀπαρτήσεως.

Ἀνέγνωσα καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ κυρίου Φωτάκου καὶ συντροφίας, μὲ προσοχὴν, καὶ ἶδον τὰ ἐν αὐτῷ ἐνδιαλαμβανόμενα, (τὰ ὅποια εἶναι ἔτι μᾶλλον τετορο/νευμένα, καὶ μὲ περισσοτέραν ἀγχίνοιαν), εἰς τὰ ὅποια διαπραγματέβεται περὶ τοῦ διωρισμοῦ τοῦ στρατάρχου, ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ παρὰ τῆς νεοσυστηθείσης τότε κυβερνήσεως διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ τὰ συμβεβηκότα εἰς τὴν ξεροκικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν του. Δὲν εἶχον οὔτε τὴν διάθεσιν οὔτε τὴν πρόθεσιν νὰ ἀναπτύξω αὐτὰς τὰς ψευδολογίας καὶ τὰς κομποῤῥημοσύνας τῶν μεντόρων τοῦ κυρίου Φωτάκου, ἀλλ' ἐπεὶδὴ αὐτὰ ἐτυπώθησαν καὶ διενεμήθησαν εἰς διάφορα μέρει, καὶ ἐπειδὴ οὐδείς ἐξ αὐτῶν ὅσοι τὰ ἔλαβαν γνωρίζει τὰ καθέκαστα, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν συμβεβηκότα, ἰδίως δὲ αἱ ἐπερχόμενα γενναῖαι πειθαυὸν νὰ τὰ πιστεύσουν ὅλα, ἢ μέρος ἐξ αὐτῶν, ὡς γραφέντα ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴν καὶ ἐξ ἀποῤῥήτων τοῦ ἄλλου Ναπολέοντος τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, ἔκρινα καθήκον μου νὰ ἀνασκεβάσω ὅλας αὐτὰς τὰς ψευδολογίας, καὶ τὰς παραμορφώσεις, ὡς ὑπάρξας ἐνεργὸς αὐτοῦργος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἀγῶνος, καὶ αὐτόπτης καὶ μέτοχος ὄλων τῶν συμβεβηκότων τῆς Πελοποννήσου, καὶ μέρος τῆς Στεραῖας Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἀναπαύσω τὴν συνειδήσιν μου, νὰ μὴν μολυνθῆ καὶ ἡ ἀθάνατος ἱστορία τοιοῦτον ἐνδόξου ἔθνους. Καὶ λέγει ὅτι ὁ στρατάρχης Κολοκοτρώνης, ἀπ' οὗ ἐδιορίσθη πολιορκητὴς τῶν Πατρῶν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ἀφήσας ἐκεῖ τοὺς πολιτικοὺς ὅσοι ἦλθον ἀπὸ τὴν Πιάδα, καὶ ἄλλους ὅσοι ἔτυχον ἐκεῖ, καὶ τὸν Ἀναγνώστην Πετρουμεζῆν τὸν τακτικὸν πολιορκητὴν τῆς Ἀχροκορίνθου, καὶ παρέλαβον τὸ φρούριον, κτλ., κτλ., ὅστις ἔχει μόνον τὸν κοινὸν νοῦν, δύναται νὰ ἐνοήσῃ αὐτοὺς τοὺς ἀνοήσιους παραλογισμοὺς. Εἰς τὴν Κόρινθον ἦτον τότε σσωματομένη ὅλη ἡ Κυβέρνησις, ὁ Ἀναγνώστης ὁ Πετρουμεζῆς ἦτον τότε ὄπλαρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου, Δεσποτοχωριῶν, τοῦ Πόρου, καὶ τῆς Αἰγίνης, μὲ ἐπέκεινα τὸν δυσχιλίων στρατιωτῶν ἀπ' ἀρχῆς πολιορκητῆς, καθ' ὅλα ἀνεξάρτητος ἀνώτερος καὶ δυνατώτερος ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐρωτῶ τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς μέντωρσ του νὰ μᾶς ἐξηγήσουν, ἐν ποῖα δυνάμει ἄφησε αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐνα ἀνεξάρτητον ἀρχηγὸν καὶ πολιορκητὴν διὰ νὰ περιλάβουν τὸ φρούριον; Κατήντησαν οἱ ἄθλιοι καταγέλαστοι μ' αὐτὰς τὰς κομποροημοσύνας καὶ τοὺς παραλογισμοὺς.

Λέγουν σὺν τούτοις ὅτι, ἡ διαίρεσις ἣτις ἀνεφάνει εἰς Τριπολιτσὰν μετὰ τὸν Δελγίανταῖον καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, τώρα παρουσιάζεται ἐπὶ ἄλλο πρόσχημα ὅτι δὲν ἠθέλαμεν δῆθεν τὸν Πλαπούταν νὰ ἔχη τὸ τμήμα τῆς Λιοδώρας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠθέλαμεν νὰ ἐπάγομεν ἐπὶ τὰς διαταγὰς | τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὅτι ἀνακατόνωμεν τὰ πνεύματα τῆς ἐπαρχίας μας καὶ ὅτι ὁ ἐῤῥεθισμὸς κατήντησε κορυφωμένος καὶ ἀσυμβίβαστος, καὶ ἀκολούθως λέγουν πάλιν ὅτι συνῆχθησαν οἱ πρόδρομοι ἐπαρχιώται μας εἰς τὴν Βυτίαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ μᾶς ἀγαπήσουν, καὶ νὰ γένη ἡ στρατολογία, νὰ ἐπάγομεν ὅλοι ἐπὶ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὅτι ἐδεί-

χραμεν ότι είμεθα σύμφωνοι με τὸν λόγον, ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα εἴμεθα ἐναντίοι, καθότι ὑπῆρχομεν καθένας μετὰ τὸ στράτευμα τοῦ τμήματός μας, καὶ ἐπίασαμεν θέσιν χωριστῆν, ἀλλ' εἴμεθα πάντοτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, κτλ., κτλ.,

Ὁ κύριος Φωτάκος καὶ συντροφία ἔχασαν φαίνεται πᾶν αἶσθημα, καὶ πᾶσαν αἰδῶ, καὶ γράφουν ὅτι τοὺς ἐκατέβασε τὸ κεφάλη τους, πράγματα μηδὲν ὑπάρξαντα λέγουν ὅτι ἔγινε συνέλευσις τῶν προκρίτων καὶ καπεταναίων εἰς τὴν Βυτινᾶν κτλ.! πρᾶγμα τὸ ὅποσον τὸ ἀκούω μετὰ 38 ἔτη, καὶ τὸ ὅποσον, ὄχι δὲν ἠκολούθησε, ἀλλ' οὔτε ἦτον δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰς τοιαύτην ἐπωχῆν, ἀλλὰ μῆτε τὸν Κολοκοτρώνην ἴδον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς πέντε σχεδὸν μῆνας, ἕως τὰ τέλη τοῦ φεβρουαρίου, μῆτε καμμίαν ἀλληλογραφίαν εἶχομεν, μῆτε με ἰδοποίησε ποτὲ ὅτι τὸν εἰδωρήσαν ἀρχηγὸν διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν πατρῶν, μ' ὅλον ὅπου ἐγνωρίζαμεν τὸν εἰκονικὸν αὐτὸν διωρισμὸν, ὅτε ἀνταμώθημεν ἅπαντες οἱ ὀπλαρχηγοὶ εἰς τὸ Σαραβᾶλη καὶ ἐκανόνισα ποῖαν θέσιν νὰ καταλάβῃ ἕκαστον σῶμα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου καὶ οὐδέποτε ἐσλογισαίμεν ἡμεῖς νὰ εἴμεθα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, καπετανίσκοι καὶ μπουλονξίδες του, καὶ τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας ὑπεκρίθημεν ὅτι συγκατατεθείμεθα, καὶ ἀπαντήσαμεν εἰς τὴν νεοστυθηθεῖσαν τότε κυβέρνησιν ὅτι τὸν δεξιόμεθα διὰ τὸν τύπον, καὶ εἰκονικῶς αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν. Ὅσα ἀναφέρουν εἰς τὴν ἐπωχῆν ἐκείνην εἶναι ὅλα πλάσματα τῆς φαντασίας των, ἐρεσχελεῖαι καὶ ψεῦδη ἀναίσχητα. Παραπέμπω λοιπὸν τοὺς μέντορας τοῦ κ. Φωτάκου εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου, εἰς τὰ ὅποια ἔχω λεπτομερῆ ἔκθεσιν δι' ὅσα ἠκολούθησαν, ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, συμβεβηκότα τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης μέχρι τῆς εἰς τὸ Σαραβᾶλη ἀνταμώσεώς μας καὶ κρῖνον περικτῆν πᾶσαν ἄλλην ἀπάντησιν.

Λέγει ἐπίσης ὁ κ. Φωτάκος ὅτι ὀδηπορούντες ἀπὸ τὴν Γαστρούνην διὰ τὰς Πάτρας, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἐκεῖ εὔρον τὸν Πλαπούταν, τὸν Γενναῖον, τὸν Τσανέτον καὶ ἄλλους, καὶ τὸν διαβόητον Ἀποστόλῃν Κολοκοτρώνην καὶ ὅτι ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης εὔρον ἕνα τούρκον σημαντικὸν μέσα εἰς ἕνα σχοῖνον, καὶ τὸν ἐφόρνευσε κτλ. Ἀπαντῶ εἰς τὸν κ. Φωτάκον ὅτι ἀδικεῖ καὶ σνοκοφαντεῖ τὸν στρατηγὸν Ἀποστόλῃν Κολοκοτρώνην, καθότι αὐτὸς εἰς ὅλον τὸ ὄκταετὲς διάστημα τοῦ ἀγώνος οὐδέποτε εὔρεθῃ εἰς μάχην, ἀλλ' οὐδὲ μακρόθεν ἴδε τὸ πῦρ τοῦ ἐχθρικοῦ πολέμου, τὸ ὅποσον τὸ γνωρίζει ὅλη ἡ Πελοπόννησος, καθότι κατεγίνετο ἀενάως νὰ συνάξῃ αἰγιδοπρόβατα γελᾶδια, καὶ ἄλλα ἤδη νὰ τὰ ἐναποταμίεβῃ εἰς τῆς Κανδήλας τὸ μοναστήριον, (διὰ τὸ γένος).

Ὅσα δὲ ἀναφέρει διὰ τὴν συμπλοκὴν τὴν ὅποσαν ἔκαμαν εἰς τοῦ Ἰσραὶ καὶ Τσουκαλά μετὰ τοὺς ἐχθρούς, ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἔχει παραμορφωμένην, καὶ δὲν γράφει οὐδεμίαν ἀλήθειαν. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὅποια ἔχω ἐξιστορημένα ὅλα ὅσα συνέβησαν εἰς | τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτονογὸς αὐτῆς, μέχρι τῆς εἰς τὸ Σαραβᾶλη ἀνταμώσεώς μας τὴν 28 φεβρουαρίου. Οὐδόλως ὅμως ἀναφέρει ὁ κ. Φωτάκος καὶ συντροφία ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ δύο ἀδελφοὶ Δελιγιανναῖοι μετὰ ἐπέκεινα τῶν χιλίων πεντακοσίων, τὸν ἐκλεκτώτερον στρατὸν τῆς Καρύταντας, ὁ Ζαΐμης μ' ὅλον τὸν στρατὸν τῶν Καλαβρῶτων, ὁ Λόντος μετὰ τὸν Μελετόπουλον καὶ ὁ Σιέκιερης μετὰ τοὺς βοωνησίους τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅλοι ὁμοῦ ὑπὲρ τὰς τέσσαρας χιλιάδας, ἐάν ἐστρατοπεδέβαμεν εἰς τὰ Νεζερά πρότινον ἡμερῶν, καὶ ἂν ἐλάβομεν μέρος ἐνεργητικὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὴν τὴν μάχην μετὰ τὸν νεοελθόντα τότε Κακλαμὰν πασιάν, καὶ τοῦτο εἰκάζεται ὅτι διὰ νὰ μὴν ἐλαττωθῇ ἡ παντοδυναμία τοῦ στρατόχου, μᾶς ἀναφέρει τροχάδην, καὶ ὅτι εἴμεθα καπετανίσκοι τοῦ γενικοῦ ἀρχη-

γοῦ, ὡσάν τὸν Λεχορῖτην, τοὺς Κομμανοτιέους Πετυμεζαίους καὶ ἄλλους τοιοῦτους, ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. "Ἄς ἴδῃ λοιπὸν τὰ ἀπομνημονεύματά μου καὶ δύναιμι νὰ πιστεῦω ὅτι θὰ μείνουν κατησχισμένοι διὰ τὰς ἐκ τοῦ Ἰωβόλου πάθους γραφεύσας ἐρεσγελείας καὶ κομπορημοσύνας των.

Λέγει ὅτι τὴν αὐτὴν τοῦ μαρτίου ἐστρατοπέδενσεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Σαραβάλη καὶ μὲ ἐξ ἡμῶν χιλιάδας πελοποννησίους καὶ τινὰς ζακωνθίους, καὶ ὅτι ἅμα ἐφθασαν ἐκεῖ, ἐβαλλαν τὰ τύμπανα ὅλα μαζὺ καὶ ἐκτυπούσαν εἰς θέσιν ὑψηλὴν, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι εὐγῆκαν ἐπάνω εἰς τὸ φρούριον, καὶ τοὺς ἐφάνη πολὺ παρᾶξενον, ἐπειδὴ πρῶτην φορὰν ἐβλεπον τοιοῦτον θέαμα, κτλ. Κατήτησαν οἱ ἄθλιοι καταγέλαστοι, γράφοντες τοιαῦτα ἀνοῦσια ληρήματα! "Ὀλη ἡ Πελοπόννησος γνωρίζει ὅτι, ἀπὸ τὰς Πάτρας, ἕως τὸ Σαραβάλη εἶναι τρεῖς σχεδὸν ὥρας ἀπόστασις, ὥστε ὅχι ἀνθρώπους δὲν ἐβλεπον οἱ Τούρκοι, ὅχι τύμπανα δὲν ἤκούον (ἂν ἦτον καὶ ἑκατόν) ἀλλὰ κανόνια ἂν ἐρίπτοτο, ἦτον ἀδύνατον νὰ ἀκουσθοῦν.

"Ὅτι δὲν εἶχεν ὁ στρατάρχης ἐξ ἡμῶν χιλιάδες στρατόν, καὶ ὅτι εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του, τοὺς δελγλιανναίους, τὸν Ζαΐμην, τὸν Κωνσταντῆν Πετυμεζᾶν (ὁ ὀποῖος ἦτον ἀρχηγὸς ὅλου τοῦ στρατεύματος τῆς ἐπαρχίας Γαστούνης), τὸν Σιέκιερην, τὸν Λόντον, καὶ ἄλλους, εἶναι γελοῖον εἰς τὴν φύσιν του αὐτοῦ, καθότι, καθεὶς ἐξ ἡμῶν εἶμεθα καθ' ὅλα ἀνώτεροι ἀπὸ αὐτόν, καὶ ἀνεξάρτητοι ὁ εἰς τοῦ ἄλλον, καὶ οἱ ὁμονοοῦντες καὶ ὁμοφρονοῦντες εἶμεθα πάντοτε σύμφωνοι δι' ὅσα ἀπέβλεπον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἠδυνήθη τότε, μ' ὅλην τὴν (κατὰ τὸν Φωτάκον) παντοδυναμίαν του νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς τοῦ τμήματος Ἡλιοδόρας καπεταναίους καὶ στρατιώτας νὰ μὴν ἀκολουθήσουν ἐμὲ, ἀλλὰ νὰ ὑπάγουν μὲ τὸν Κολυόπουλον, καὶ μ' ὅλους τοὺς φοβερισμοὺς τοὺς ὁποίους τοὺς ἔκαμε, ἀνήψησαν, καὶ δὲν τὸν ἤκουσαν καὶ τὸν Κολυόπουλον τὸν ἠκολούθησαν μόνοι οἱ συγχωριοὶ του Παλουμπιέ τριάντα κἂν σαράντα, καὶ μ' αὐτοὺς τὸν ὀνομάζει ὁ κῆρ Φωτάκος ὀπλαρχηγὸν | καὶ δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἔχη ἡμᾶς ὡσάν τὸν Κολυόπουλον, τὸν Λεχορῖτην, καὶ τὸν Βασίλην καὶ Νικολάκην Πετυμεζαίους ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του.

Λέγει ὅτι μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχηγὸς ἐμοίρασε τὰς θέσεις, καὶ ἔστειλλε τοὺς Πετυμεζαίους μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς ὅσους εἶχαν, καὶ ὅσους εἶχεν ὁ Ζαΐμης, δηλαδὴ τὸν Γεώργην Λεχορῖτην, καὶ ἔπιασαν τὸ Γεροκομίον, καὶ ὅτι ὁ Ζαΐμης ἐκοιμάτο εἰς τὸ μοναστήριον Ὀμπλὸν ἕως δύο ὥρας μακρὰν ἀπὸ τὸ στρατόπεδον, καὶ ἐπηγενοῦρχετο ὅποτε ἤθελε κτλ. "Ἄς μάθουν λοιπὸν οἱ μέντωρες καὶ σύμβουλοι τοῦ κῆρ Φωτάκου ὅτι, τὸν Ζαΐμην καὶ Λόντον τοὺς εὔρομεν ἡμεῖς συσσωματομένους εἰς τὰ Νεζερά ὅταν ἐφθάσαμεν ἐκεῖ κατὰ τὰς 17 φεβρουαρίου μὲ ἐπέκεινα τῶν χιλίων πεντακοσίων, ἔπειτα ἦλθε καὶ ὁ Σιέκιερης, καὶ συσσωμαθθέντες ἀπὸ τῶν Μπαμπιότη καὶ Μπούμπα ὅταν ἐφθασεν ὁ Κακλαμὰν πασιᾶς ἐκεῖ καὶ ἐπολεμήσαμεν μαζὺ ὑπὸ τὴν ἐπιτομήν εἰς τὸ Σαραβάλη, μαζὺ ἐμοιράσαμεν τὰς θέσεις, καὶ ἕως τὰς 18 μαΐου ὅτε ἀνεχώρησα ἐγὼ μετὰ τοῦ Γιατράκου καὶ τοῦ Κυριακούλη Μανρομιχάλη διὰ τὴν Ἀντικὴν Ἑλλάδα μαζὺ ἐτρέχαμεν εἰς ὅλας τὰς μάχας, καὶ οὐδέποτε ἐχωρίσθημεν, καὶ οὐδεμίαν φορὰν ἀπῆλθον εἰς τὸν Ὀμπλὸν ὡς ψευδῶς καὶ ἐμπαθῶς ἀναφέρουν, νομιζοντες ὅτι μὲ τοιαῦτα ληρήματα, μηδενίζον τὴν ἀξίαν τῶν αὐτοργῶν καὶ προμάχων τῆς πατρίδος.

Λέγουν ὅτι ὁ ἀρχηγὸς ἐμοίρασε τὰς θέσεις, καὶ ὅτι ἔστειλλε τοὺς Πετυμεζαίους μὲ ὅσους στρατιώτας εἶχεν ὁ Ζαΐμης κτλ., καὶ ἔπιασαν τὸ Γεροκομίον, καὶ τοὺς Κομμανοτιαίους μὲ ὅλους τοὺς στρατιώτας τῆς ἐπαρχίας τῶν Πατρῶν, καὶ ἔπιασαν τὴν θέσιν τοῦ Κνηγεοῦ κτλ. "Ἄς μάθουν λοιπὸν ὅτι τοὺς Πετυμεζαίους, καὶ τοὺς Κου-

μανιωταίους ἔως μὲ 150 στρατιώτας οἱ ὁποῖοι τοὺς ἠκολούθουν ὡς τότε, τοὺς ἀπέβαλον ὁ Ζαΐμης Σ. Χαραλάμπης Θάνος Κανακάρης Λόντος, καὶ Κωνσταντῆς Πετυμεζῆς κακὴν κακῶς ἀπὸ τὴν πολυορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωμβρίου ὡς ὑπόπτους προδοσίας καὶ ὡς ὑψηλαντοκολοκοτρωνίζοντας, καὶ τὸ Γηροκομεῖον τὸ κατέλαβον τότε οἱ καπεταναῖοι τοῦ Ζαΐμη ὁ Καρασιὰς καὶ ὁ Φραγκάκης, καὶ οἱ ἐδικοί μου ὁ Καραλῆς καὶ Καπογιάννης μὲ 600 ἐκλεκτοὺς στρατιώτας, ὁ Κωνσταντῆς Πετυμεζῆς μὲ τὸν Χρόσσανθον Συσίνην κατέλαβον τὸν Παλαιόπυργον, ὁ Ζαΐμης καὶ Λόντος κατέλαβον, τὰ Ψηλὰ Ἀλώνια μέχρι τῆς Ἐγλυκάδας, ἐγὼ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου, κατελάβομεν τὴν Ἐλεκαστραν καὶ τὸ Αἰσχατοβοῦνη | ὁ Σιεκιέρης κατέλαβε τοῦ Σαΐταγα τὸν ληρόν. ὁ Νενέκος ὁ Μαγιάς καὶ οἱ Κορμανιοταῖοι καὶ οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι τῶν Πατρῶν ἐπὶ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θάνου Κανακάρη πάντοτε ὑπάρχοντες, κατέλαβον, τοῦ Κυνηγοῦ ἐπὶ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ζαΐμη καὶ Λόντου. ὁ δὲ Κολοκοτρώνης κατ' ἐπίμονον αἰτησάν τον, διὰ λόγους ἀνωτέρους, ἔμειναν μὲ τὸν Κολυπόπουλον καὶ Γενναῖον εἰς τὸ Σαραβάλη, τρεῖς ὥρας μακρὰν τῶν Πατρῶν, διὰ νὰ ἔχουν ἀσφαλισμένην τὴν πολύτιμον ζωὴν τους. "Ὅτι ἐγὼ κατέλαβον τὸ Πορναρόκαστρον, εἶναι ψεῦδος ἀναίσχυντον καὶ ἐμπαθές. Παραπέμπω λοιπὸν τοὺς μέντωρας τοῦ κῆρ Φωτάκου καὶ τοὺς ἀμερολείπτους τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὰ ἀπομνημονεῦμά μου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστορημένας ὅλας τὰς λεπτομερίας τῶν τότε συμβεβηκότων καὶ ἄς κρίνουν ἀπαθῶς.

"Ὅσα δὲ ἀναφέρει διὰ τὴν μάχην τῶν 2 μαρτίου, εἶναι ὅλα μεταπλασμένα παραμορφωμένα καὶ μηδὲν ὑπάρξαντα. Εἶναι δὲ γελοῖον γελοιοδέστατον νὰ γράφουν ὅτι ἔπιασαν δύο Λαλαῖους τοῦρκους, καὶ ὅτι τοὺς ἔδωκεν ὁ στρατάρχης τὰ ὅπλα τους καὶ τοὺς ἔστειλλεν ὀπίσω εἰς τὸ φρούριον, καὶ ὅτι παρήγγειλλεν εἰς τοὺς Λαλαῖους, ὅτι εἶναι φίλοι τους καὶ δὲν ὑπῆγε νὰ τοὺς πολεμήσῃ, κτλ., κτλ., καὶ ὅτι ὁ Γενναῖος ἐχώθη εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐφάνη παλικάρη, καὶ ὅτι ἕνας Λαλιώτης τοῦρκος, ἀφ' οὗ ἤκουσε τοὺς Ἕλληνας νὰ τοῦ φωνάζουν, «κοντὰ Γενναῖε Κολοκοτρώνη». ἐπέταξε τὰ ἄρματά του, καὶ τὸν ἀγκάλιασε, καὶ ἂν μεγαλόσωμος ἐκρόβη εἰς τὰς ἀγκάλας του, καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν φωνεύσουν οἱ στρατιῶται κτλ, καὶ ὅτι ὁ πατέρας του, ἀφ' οὗ τὸ ἔμαθε τὸν ἔστειλλεν ὀπίσω εἰς τὰς Πάτρας μὲ τὰ ἄρματά του. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, κατήντησαν εἰς τόσῃ ἀκρισίαν, ὥστε, ὅ,τι ὄνειρεύονται, τὰ πιστεύουν, καὶ τὰ διαδίδουν ὡς ἱστορικὰ γεγονότα, πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπίστευτα καὶ εἰς τὸν κοινὸν νοῦν ἔχοντα, καὶ ἂν ὁ Γενναῖος ἦτον τότε εἰς κατάστασιν νὰ ἔμβη εἰς τόσον βαθμὸν εἰς τὸν πόλεμον, παιδάριον δεκαεξαετές, τοιαύτης ἀδυνάτου κατασκευῆς καὶ κράσεως, καὶ νὰ συλλάβῃ Λαλιώτην τοῦρκον ὃ διεδώσθη, καὶ ἂν συνέβη τοῦτο! ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατὸν νὰ κάμῃ τοιοῦτον ἀριστούργημα, καὶ νὰ μὴν τὸ μάθομεν καὶ ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι εἴμεθα συμπολεμισταί; ἢ πῶς ἔως τώρα δὲν ἔγινε τοιοῦτον ἠρωϊκὸν κατόρθωμα γνωστὸν; ἀλλὰ τὸ μανθάνομεν μετὰ 38 ἔτη; Εἶναι ἄξιον ἀπορίας τὸ τοιοῦτον καὶ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἢ τόση ἀναισχύνη, καὶ ἀσυνειδησία!

Ἐξακολουθοῦν οἱ μέντωρες τοῦ κῆρ Φωτάκου νὰ ἐξιστορήσουν τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην μάχην τῆς 9 μαρτίου, καὶ ἀρχίζον ἀπὸ τὸ ψεῦδος, καὶ κατανοῦν εἰς τὴν αἰσχρτὴν μοχθηρίαν. "Ἄν ἔπρεπε νὰ γράφουν δέκα ψεῦδη καὶ παραλογισμοὺς, νὰ εἴπουν τουλάχιστον καὶ μίαν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ καλύψουν τὴν αἰσχύνην τους τὴν ἀνανδρεῖαν τους, καὶ τὰ λοιπὰ κακοῦργήματά τους, τὰ ὁποῖα γνωρίζουν ὅλοι οἱ ἐχέφρονες Ἕλληνας, καταφεύγουν εἰς τὸ ψεῦδος, εἰς τὰς σνοκοφαντίας, εἰς τὰς παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, νομίζοντας μὲ τὰ τοιαῦτα δόλια καὶ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματά τους, νὰ πείσουν τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὰ πραγματικῶς διατρέξαντα εἰς τὸ δωδεκαετές διά-

στημία τοῦ πολυάθλου ἐκείνου ἀγώνος μας, καὶ γράφουν ὅτι οἱ προῦχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ προκριτότεροι τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ἐνεργοί, αὐτοῦργοι καὶ ἀρχηγοὶ αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἐκινήσαν αὐτὴν ἀκουσίως, ἄλλοι ἀπὸ χρεοκοπίαν καὶ ἄλλοι νὰ τὴν ἐμπορευθοῦν διὰ συμφέρον, καὶ ὅτι, οἱ σωτήρες τοῦ ἔθνους ἦσαν αὐτοὶ, οἱ ἀπάτριδες οἱ τυχοδιώκται οἱ φερέοικοι οἱ ἀπελπισμένοι, οἱ λησταί, οἵτινες δὲν εἶχον τίποτε νὰ χάσουν, οὔτε οἰκογενεῖας εἶχον εἰς τὴν Πελοπόννησον, οὔτε ἰδιοκτησίας, οὔτε σχέσεις, οὐδὲ κανὲν προσόν, ὥστε ἂν δὲν ἐπετύγχανεν ὁ ἀγὼν, ὑπέστρεφον πάλιν ὄθεν ἦλθον, καὶ ὅτι ἡμεῖς μετημελήθοιμεν ὅπου ἐβλέπαμεν φονευμένους τοὺς ἀδελφούς μας τοὺς τούρκους, καὶ ἐπροσπαθοῦσαμεν νὰ τοὺς ἀντικαταστήσομεν, καὶ αὐτοὶ ἐπροσπάθουν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν λαόν, ἀπὸ τὸν νέον ζυγὸν τὸν ἐδικόν μας κτλ, κτλ.

Λέγουν ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπήγγεν 100 στρατιῶται εἰς τὸ Αἰσχατοβοῦνη συναλλαζόμενοι κάθε πρωτὶ ἀπὸ διάφορα ὄνοματα, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι ἐξεληθότες νυκτὸς τοὺς ἐπῆραν τὴν θέσιν τους. Ψεῦδος αἰσχρὸν καὶ ἀναίσχυντον! καθότι τὴν θέσιν αὐτὴν τὴν κατεῖχεν ὁ Δημητράκης Δελιγιάννης, καὶ οὐδέποτε οἱ Κομμανωταῖοι, ἢ ἄλλοι στρατιῶται, ἀλλὰ μήτε σημαιοφόρος ἐφωνεύθη, μήτε σημαῖαν μᾶς ἐπῆραν. Λέγουν ὅτι διετάχθησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑπάγουν, καὶ τοὺς ἐπῆραν καὶ αὐτούς, ἀλλὰ δὲν λέγουν ποῖος τοὺς διέταξε, καὶ πότε ὑπήγγον, καθότι ὁ στρατάρχης ἦτον τρεῖς ὥρας μακρὰν, καὶ ἂν τοὺς διέταττε ἐπρεπε νὰ φθάσουν μετὰ ἐξ ὥρας εἰς τὸ πεδὸν τῆς μάχης, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι μᾶς ἐπῆρον ἅπαντας ἐμπρός, καὶ ὄλον ἐν μᾶς ἐκίνον. Λέγουν ὅτι οἱ τούρκοι τοὺς ἐπῆραν γύρω τὸ Γηροκομίο καὶ τοὺς ἐκλείσαν, καὶ τοὺς ἐκτυποῦσαν μετὰ κανόνια, καὶ ὅτι ἐκλείσαν καὶ τοῦ Σαῖταγα τὸν ληρῶν, καὶ μᾶς ἐκυνήγησαν ὅλους, καὶ μᾶς ἐμάκρυναν, καὶ ἐγιναν κύριοι τῆς πεδιάδος ἕως τὸν ποταμὸν, κτλ, καὶ ὅτι αὐτὸ ἀκολουθοῦσε ἀπὸ τὴν ἀγῆν ἕως τὸ δειλινόν, καὶ ὄλον ἐν | μᾶς ἐκινούσαν, καὶ ποῖα ἦτον ἡ τόση δειλία μας; διότι δὲν ἦτον ἐκεῖ ὁ στρατάρχης Πελισιέ, ὁ νικητὴς τοῦ Μαλακῶφ. Λέγουν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης ἤρχετο ἀπὸ τὸν Ὀμπλόν, καὶ τὸν ἐκυνήγησαν οἱ τούρκοι, καὶ ἐκόντεψαν νὰ τὸν πιάσουν ζωντανόν, καὶ ὅτι οἱ καπεταναῖοι ἦτον ὅλοι ἄνω κάτω, καὶ ἐγόγγυιζαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ ἄλλας τοιαῦτας ψευδολογίας παραμορφωμένας καὶ μεταπειποιημένας, ἀπανθήματα ἀπὸ τὴν Χαλιμῶν τοῦ μοχθηροῦ Σπηλιᾶδη, καὶ πλάσματα τῆς φαντασίας των, προσπαθοῦντες μετὰ τοιαῦτα ἀνοῦσια καὶ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα νὰ καλύβουν τὴν ἀνανδρείαν, καὶ τὰς αἰσχροουργίας τοῦ ἀρχιστρατήγου τους. Ἄλλ' εἰς ποῖον μέρος τοῦ κόσμου ἢ εἰς ποῖον ἔθνος, ἢ εἰς ποῖους στρατοὺς ἠκούσθη ποτέ, νὰ γίνεταί μίαν τοιαύτη ἀπελπιστικὴ μάχη, ἄνισος καθ' ὅλα, καὶ νὰ διαρκέσῃ ὑπὲρ τὰς δέκα ὥρας, καὶ ὁ ἀρχηγὸς νὰ μὴν εὐρίσκειται ἐκεῖ μαζὺ μετὰ τὸν στρατόν, ἀλλὰ νὰ τὴν διοικῆ ἀπὸ τρεῖς ὥρας μακρὰν; (κατὰ τὸν Φωτάκον) καὶ βλᾶξ ἂν ὑπάρχῃ τίς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ πιστεύσῃ! Παραπέμψω λοιπὸν καὶ τὸν κύριον Φωτάκον, καὶ τοὺς μέντωράς του, καὶ πάντα ἄλλον εὐσυνείδητον καὶ ἀμερόληπτον ἀναγνώστην, νὰ ἀναγνώσῃ καὶ τὰ ἐδικὰ μου ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ κυρίου Φωτάκου, καὶ ἄς κρίνουν ἀπαθῶς, ποῖος γράφει ἱστορικὰς ἀληθείας, καὶ ποῖος ὑπερφυσικὰς κομποῤῥημοσύνας καὶ ἄς καταδικάσῃ τὸν ψευδόμενον εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ εἰς τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἐπερχομένων γενναίων, καὶ ἀπέχω, ἀπὸ τὰ λοιπὰ καθέκαστα, καὶ ἀπὸ πάσαν ἄλλην λεπτομερῆ ἐξιτόρησιν τῶν γεγονότων. Εἶναι παράδοξον νὰ μὴν καταδεχθῆ ὁ κύριος Φωτάκος νὰ κάμῃ τὴν τιμὴν ὡς συνεπαρχιώτης, νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι εὐρέθοιμεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἓν ἄκρον τῆς μάχης ἐκείνης, ἢ ὅτι ἐλάβομεν μικρὸν τί μέρος εἰς αὐτὴν, καὶ ἐρίραμεν ἐν τουφέκι. Ὡς καὶ διὰ ἓνα ἐβραῖον τὸν ὁποῖον συνελάβομεν ζῶντα μαζὺ μετὰ 18 ἄλλους τούρκους ἀνατωλίτας, καὶ αὐτὸν

δὲν μᾶς τὸν χαρίζει ὅτι τὸν συνελάβομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ ὅτι τὸν ἔπιασαν οἱ στρατιώται του Στέκιερη ὄντες κλεισμένοι εἰς τὸν ληρὸν τοῦ Σαΐταγα, καὶ τὸν ἐπῆρα ἔπειτα ἐγὼ, λέγει ὅτι ἦτον σαράφης τοῦ Κακλαμὰν πασιά, πῶς δὲν τὸν ἐκράτησαν οἱ Κολοκοτρωναῖοι, γὰρ τὸν ἐμπορευθοῦν καὶ αὐτὸν καθὼς τοὺς σιεγρησίποιδες; "ὦ, εἰς πόσῃν μωρίαν κατήγηθησαν αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι ἄνθρωποι ἔνεκα τῆς ἰοβόλου μνησικακίας!

Λέγει ὁ κὺρ Φωτάκος ἐπὶ τέλους ὅτι ἄφ' οὗ οἱ τούρκοι ἐνόμησαν τὴν φεργάλαν τῶν ἐλλήνων πρὸ τῆς μάχης ὅτι ἦτον στρατήγημα τοῦ Κολοκοτρώνη, δὲν εὐγῆκαν πλέον, πανστρατιά κτλ, καὶ ὅτι μετὰ τὴν περιφημιον ἐκείνην μάχην ἐπέρασεν ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός του εἰς τὴν Ῥοῦμελην, εἰς τὸ Μισολόγγι, καὶ ὅτι κατόπιν αὐτοῦ ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Γιατροάκος μετὸς Μιστριώτας κτλ, εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ κύριος Φωτάκος ἐκατέβη εἰς τόσῃν μειοσιθάειαν, καὶ δὲν λέγει ὅτι ὁ ἀρχιστράτηγος διέταξε καὶ ἐμέ, καὶ τὸν Γιατροάκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μανρομιχάλην, καὶ τόσους ἄλλους, καὶ ἀπήλθομεν εἰς τὴν Ἀντικὴν Ἑλλάδα; ἀλλὰ συγκρατατικῶς λέγει ὅτι ἀπήλθομεν. "Ὅσον γνωρίζει ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ σύμβουλοί του, τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς | Κίνας ἢ τῆς Ἰαπωνίας, ἄλλο τόσον γνωρίζουν τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ καθέκαστα τῆς ἐλληνικῆς ἐπιναστάσεως. Μ' ὅλα ταῦτα, κινούμενοι ἐκ τοῦ ἰοβόλου πάθους των καὶ ἐκ τῆς αἰσχυρῆς ἀγνωμοσύνης ἐκφράζοντας τυφλῶς καὶ ἀπερισκέπτως πᾶν ὅτι συλογισθοῦν ἐνδιὰφέρον δι' αὐτούς, καὶ προσβλητικὸν διὰ τοὺς ἀθλητὰς τοῦ ἀγῶνος, καὶ αὐτοσυροὺς τῆς ἀναγεννηθείσης πατρίδος, νομίζοντες ὅτι μ' αὐτὰς τὰς σνοκοφαντίας, καὶ παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, καλύπτουν τὰ κακοεργήματά τους. Παραπέμπω λοιπὸν τοὺς μέντωρας τοῦ κυρίου Φωτάκου εἰς τὰ εἰρημμένα ἀπομνημονεύματά μου διὰ νὰ μάθουν τὰ καθέκαστα, καὶ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἐκείνης, νὰ βεβαιωθοῦν δὲ καὶ διὰ τὴν ἐνδοξον ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ ἥρωος τοῦ δράματός των, Γενναίου Κολοκοτρώνη, πόσον ἀποτελεσματικὴ συνέβη, καὶ τὴν ἔτι ἐνδοξοτέραν ἐπιστροφήν του μετὰ τὰ 18 μυνυλάκια του. Νὰ μάθουν δὲ ὅτι καὶ ἐγὼ, καὶ ὁ Γιατροάκος, καὶ ὁ Κυριακούλης Μανρομιχάλης, ἀνεχωρήσαμεν μαζὺ καὶ οἱ τρεῖς, μετὰ τὸν Μανροκορδάτον, μετὰ τὸν Μάρκον Μπότσιαρην, μετὰ τὸν Νόρμαν, μετὰ τοὺς συνταγματάρχας Λάνιαν καὶ Ταρέλαν μετὰ τὸν τακτικὸν στρατὸν καὶ μετὰ τοὺς φιλλέληνας τὴν 18 μαΐου, καὶ ἀπήλθομεν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ ὁ μὲν Κυριακούλης μετὰ τοὺς στρατιώτας του, καὶ μετὰ μερικὸς τοὺς ὁποίους τοῦ ἔδωκα ἐγὼ, ἀπῆλθεν εἰς τὸ Φαναράκη τοῦ Ποιλίου, ὅπου εἰς μίαν ἐπίσμιον μάχην ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος θύμα ὑπὲρ πατρίδος, ἡμεῖς δὲ πολεμήσαντες δις εἰς τοῦ Κομπότη, ἐνίκησαμεν τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ' εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέττα ἠτήθιοιμεν (κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ κύριος) καὶ ὑπεστρέψαμεν μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν πατρίδα μου Λαγκαδία, πρῶτον ὁ Γιατροάκος, καὶ κατόπιν ἐγὼ ἄφ' οὗ ἐπληροφορήθην ἐκ γραμμάτων τῶν ἀδελφῶν μου διὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη, συνοδευόμενος μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ Ὀλύμπου Καρατάσιον μετὰ τοὺς νιούς του, καὶ μετὰ τὸν Γιάσον.

"Ἴδον ἐπὶ τέλους λέγοντας εἰς τὴν σελίδα 163-164 ὅτι, ἐνῶ τοιοῦτοτρόπως ἐξηκολούθη ὁ ἀρχηγός, καὶ ἠλιτίζει γλήγορα τὴν πτώσιν τῶν φρονοῖον Πατρῶν, ἐφάνη εἰς τὴν Κόρινθον καὶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν συνωμοσία κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ ἐκτελεστικόν, ἢ βολὴ, καὶ πολλοὶ ἀπὸ τὴν γερονσίαν τῆς Πελοποννήσου, καὶ οἱ λεγόμενοι ἀρχοντες μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἐφθόνησαν τὸν Κολοκοτρώνη, καὶ συνώμωσαν, ἐκτὸς τινῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ καπεταναίων οἵτινες ἦτον μετὰ αὐτόν, καθὼς καὶ ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου, διότι ἀνέβη εἰς ὑψηλὴν θέσιν ὡσὰν τὸν ἱμάμην τῶν τούρκων ὅπου

ἀνεβαίνει εἰς τὸν μυναρὲ τοῦ τσιαμίον του, κτλ, καὶ ὅτι ἡ διοίκησις, ἔκαμε τοὺς διωρισμοὺς τῶν ἀρχόντων, νὰ πάρουν τὰ ὄπλα τῆς ἐπαρχίας των / ὁ καθένας καὶ νὰ εὑρῶν εἰς τὴν Ροῦμελην, καὶ ὅτι οἱ ἀρχοντες ἄρχισαν εἰς τὰ γερά τὴν στρατο(λο)γίαν καὶ ἐβίαζαν τοὺς κατοικοὺς ὥστε ἤρχισεν ἡ πολιορκία τῶν Πατρῶν νὰ ὀλιγοστεύῃ. Εἶναι ἀδιαφιλονίκητος ἀλήθεια, ὅτι πληθὺς στρατευμάτων ἐχθρῶν συνέδρουνσε τότε καὶ κατεπλημύρισε τὴν Ἀνατωλικὴν καὶ Ἀντικὴν Ἑλλάδα, ὥστε οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαραταχθῶσι εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῆς κυβερνήσεως διὰ πολλῶν ἀπεσταλμένων. Ἡ κυβερνήσις ὅλη καὶ ἡ Πελοποννησιακὴ γερονσία, διέταξαν τότε τὸν παντοδύναμον (κατὰ τὸν Φωτάκον) γενικὸν ἀρχηγὸν ἄπαξ, δῖς, τρίς, καὶ πολλὰκις, νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ῥοῦμελην νὰ δώσῃ παρηγορίαν τινὰ εἰς τοὺς διακινδυνεύοντας ἀδελφούς μας, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸ δεχθῆ, διὰ τοὺς λόγους, ὅτι δὲν πηγνέει, διέταξαν τὸν Κολνόπουλον καὶ ἄλλους, καὶ αὐτοὶ ἔδωκαν ἀνηγικὴν ἀπάντησιν, ὅτι δὲν εὐγένουν ἔξω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Ἐγὼ, ὁ Γιατράκος, καὶ ὁ Κυριακούλης Μαρρομιχάλης, εἶχμεν ἀπέλθῃ ἐκεῖ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Μαῖου. Ἡ κυβερνήσις κατατήσασα εἰς τὴν αἰσχρὴν ἀμχανίαν, συνήλθον ὅλα τὰ τρία σώματα εἰς ἓν, καὶ συσκευθέντα περὶ τοῦ σοβαροῦ ἐκείνου ἀντικειμένου, καὶ ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος, νὰ ἐκστρατεύσουν ὅλοι οἱ προὔχοντες καὶ πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν μὲ τοὺς συνεπαρχιώτας των ἕκαστος, διὰ τὴν Ροῦμελην, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι διοργάνησαν τοὺς λαοὺς, καὶ τοὺς ὀδήγησαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου κατὰ τῶν τυράνων τους, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐθυσίασαν δόξαν πλοῦτον εὐδαιμονίαν οἰκογενείας, καὶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἔτρεχον πρώτοι αὐθορμήτως εἰς ὅλους τοὺς κινδύνους. Καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν τὴν ἐδέχθησαν ἅπαντες οἱ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται τῶν χωριῶν, καὶ ἔτρεξαν ὅλοι προθύμως εἰς τὰς οἰκείας των νὰ συνεκστρατεύσουν μὲ τοὺς προστάτας καὶ εὐεργέτας των νὰ σώσουν τὴν πατρίδα τους. Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἔμενεν εἰς τὰς Πάτρας μὲ τοὺς ἐκ τῆς πανσπερμίας φερεοίκους ἀπάτριδες τυχοδιώκτας, καὶ μὲ ἓν μέρος ἀπονενομημένων καπετανίσκων καταγωμένων ἐκ τοῦ κλεπτικῆς συστήματος, οὔτινες δὲν εἶχαν τίποτε νὰ χάσουν, καὶ ἂν ὑπεδουλόνητο ἡ πατρίς, αὐτοὶ δὲν εἶχον δυσκολεῖαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ ἄλλαχθ. Λέγει ἐπίσης σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι, ὁ Πετρόμπεης, ὁ Σισίνης, καὶ ὁ Κωνσταντῆς Πετιμεζᾶς δὲν ἔλαβον μέρος εἰς αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν, διότι εἶχον φίλον τὸν Κολοκοτρώνην κτλ. Εἶναι γελοῖον εἰς τὴν φύσιν τοῦ αὐτοῦ νὰ φρονοῦν αὐτὰ τὰ ἄθλια, ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀρχηγοὶ ἂν ἦτον δυνατόν νὰ συμφωνοῦν εἰς τοὺς ἀηδεῖς καὶ φθοροποιούς σκοποὺς ἐνὸς ἀπονενομημένου κουφώρους καὶ δοξομανοῦς ἀνθρώπου; ἀλλ' ἔνεκα τῶν περιστάσεων ἐκολάκεβαν τὴν ματαιότητά του ἐνίοτε, διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ ὀλίγη / καὶ καταστραφῆ ἡ πατρίς εἰς ἐκείνας τὰς κρισίμους περιστάσεις.

Λέγουν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἀφ' οὗ ἔμαθε τὰ πράγματα τῆς Κορίνθου, ἔκαμε στρατιωτικὸν συμβούλειον ἀπ' ὅλους τοὺς σωματάρχας, καὶ ἀπήντησε νὰ ὑπάγῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Κόρινθον νὰ ἰδῆ τί μυαλὰ ἔχει ἡ κυβερνήσις, καὶ ὅτι ἀφῆσεν ἀντιπρόσωπόν του τὸν Πλαπούταν εἰς τὴν ἀπουσίαν του, καὶ ὅτι ἔκαμε πολλοὺς καὶ μεγάλους πολέμους κτλ, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν ἦτον συλλογισμένος, καὶ ἐβλασφήμησε μὲ ἀναγκασμὸν καὶ εἶπεν εἰς τοὺς ἐδικούς του «τί κακὸν ἐπάθαμεν! ὅσους τούρκους ἐσκοτώσαμεν, ἄλλοι τόσοι ἔγιναν» κτλ, καὶ ὅτι ἔβλεπε τούρκους μὲ χριστιανικὰ ὀνόματα. Ἀπαντῶ εἰς τοὺς μὲντωρας τοῦ κυρίου Φωτάκου, ὅτι ἔνεκα τοῦ ἐκχυλίσματος τοῦ ἰοβόλου πάθους καὶ τῆς μνησικακίας των κατὰ τῶν ἐγκριωτέρων τῆς Πελοποννήσου, οὔτινες δὲν ὑπέκυπτον εἰς τοὺς ἐθνοκτόνους σκοποὺς των,

ὑπέπεσαν εἰς τόσους ἀνουσίους παραλογισμοὺς καὶ εἰς ψεύδη ἀνασχυντα, ὥστε καὶ αὐτοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται τί γράφουν. Ὁ Κολοκοτρώνης ὑπῆρξεν εἰς τὴν Κόρινθον μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπρηλλίου, ὅτε ἔμαθεν ὅτι ἦλθεν ὁ ἰατρός ὁ Στέφανος ἀπὸ τῆν Ζάκυνθον, καὶ ἤφερε τοὺς ὀμήρους Σουλιώτας, καὶ τὰ χρήματα, διὰ τὰ πάρη τὰ χαρῆμα τῶν βεζυραγῶδων καὶ τοὺς αὐλικούς εἰς ἀνταλλαγὴν, ἀνεχώρησεν τότε ἀπὸ τὸ Σαραβάλη κρυφίως καὶ ἐν ἀγροῖα ἡμῶν, τοῦ Ζαΐμη, τοῦ Λόντου, τοῦ Κωνσταντῆ Πετμεζᾶ καὶ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, καὶ παρήγγειλλεν εἰς τοὺς οἰκείους του νὰ μᾶς εἴπουν, ὅτι ἀνεχώρησεν αἴφνης καὶ ἀπρομελετήτως καὶ ἀπέρχεται εἰς Κόρινθον διὰ κατεπειγούσας ἀνάγκας τοῦ στρατοπέδου νὰ ὀμλήσῃ μὲ τὴν κυβέρνησιν, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐπιστρέφει. Ὅτι δὲ ἄφησε ἀντιμονήσιμόν του τὸν Κολυόπουλον νὰ μᾶς διοικῇ, τοῦτο τὸ ἀκούω ἤδη μετὰ 37 ἔτη, αὐτὸς μόλις εἶχε 30 καὶ 40 παλουμπέους στρατιώτας, καὶ ἂν εἶναι πιστευτὸν νὰ διοικήσῃ αὐτὸς ἡμᾶς καὶ νὰ μᾶς διατάττῃ, καὶ ὁ τὸν κοινὸν νοῦν ἔχον δὲν δύναται νὰ τὸ πιστεύσῃ! Ὅτι δὲ ἔκαμεν ὁ Κολυόπουλος πολλοὺς καὶ μεγάλους πολέμους εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ἐστενοχώρησε τοὺς τούρκους κτλ, εἶναι ψεῦδος ἀνασχυντον, καθότι οὐδεμίαν σημαντικὴ μάχη ἠκολούθησε, μήτε οἱ τούρκοι ἐξῆλθον πλέον εἰς συστηματικὴν μάχην, ἐκτὸς τινῶν συνειθισμένων ἀκροβολισμῶν. Ἄς μάθουν λοιπὸν οἱ μέντορες τοῦ κῆρ Φωτάκου οἱ πανηγυρισταὶ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ, ὅτι, τοῦ Κολοκοτρώνη ὁ πηγμὸς εἰς τὴν Κόρινθον ἦτον διὰ τὰ ἀρπάσῃ χρήματα ἀπὸ τὰ λήττρα τῶν χαρῆμιων τῶν βεζυραγῶδων, καθὼς καὶ ἄρπασε μίαν σημαντικὴν ποσώτητα, λόγῳ ἐξοικονομήσεως τῶν ἀναγκαστῶν τοῦ στρατοπέδου, καὶ τὰ ἔβαλλεν εἰς τὴν τσέπην του, καὶ ὑπέστρεφεν εἰς τὰς Πάτρας μετὰ τὰς ἀρχὰς μαῖου, καταφερόμενος κατὰ τῆς κυβερνήσεως, διὰ δύο λόγους, πρῶτον διὰ τὰ πιστεύσουν ὅλοι ὅτι δὲν ἔλαβε χρήματα, καὶ δεύτερον, | ἐπειδὴ τὸν διέταξε καὶ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἀντικεῖν Ἑλλάδα, καὶ τὸ ἀπέφυγε μὲ τὸν πλέον ἀνάνδρον τρόπον, καὶ διὰ τὰ δικαιωθῆ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἐξέμεττεν αὐτὰς τὰς ἀλόγους καὶ ἀγενεῖς φαντασκειὰς καὶ ὕβρεις, κατὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἔθνους. Ἐγὼ, ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Γιατράκος, ὁ Κυριακούλης Μανρομιχάλης εὐρισκόμεθα εἰς τὸ αὐτὸ στρατόπεδον ἕως τὰς 18 Μαῖου, ὅτε ἀνεχωρήσαμεν διὰ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, καὶ οὐδέποτε ἐτόλμησε νὰ κάμῃ λόγον κατὰ τῆς ἐθνικῆς κυβερνήσεως. Καὶ ὅσα ἀναφέρουν οἱ πανηγυρισταὶ ἠμολόγοι καὶ σύμβουλοι τοῦ κῆρ Φωτάκου Τερατῆ καὶ συντροφία εἶναι ἀνέπαρκα καὶ πλάσματα τῆς ἱστορικῆς των φαντασίας, διὰ τὰ δώσουν μεγάλην βαρῶτητα εἰς τὸν μεγαλεπίβολον στρατάρχην. Τοὺς παραπέμω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεῖμά μου διὰ τὰ ἴδουν τὰς λεπτομερίας ὅλων τῶν γεγονότων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐπὶ τοῦ ἐδικοῦ μας ἀναχωρισμοῦ διὰ τὴν Ἀντικεῖν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Μανροκορδάτου, Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ τακτικοῦ, καὶ τῶν φιλελλήνων ἀξιωματικῶν, καὶ κρίνω περιττὴν πάσαν ἄλλη ἀπάντησιν εἰς τοιαύτας βωμολοχίας.

Ὅτι δὲ ὑπῆρξεν ὁ Χρυσοσπάθης (μετὰ τὴν ἐδικὴν μας ἀναχώρησιν) εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν Μανρομιχάλην Μούρτζινον καὶ λοιποὺς καπεταναίους τῆς Μάνης, νὰ τὸν παρακινήσῃ καὶ συμφωνήσῃ μὲ αὐτούς, καὶ νὰ ἐξῶδεθῆ τὸν Κολοκοτρώνην διὰ τὰ κάμω συμφῶνως τὴν συνέλευσιν, νὰ ἀπομακρῖνον ἀπὸ αὐτὴν τοὺς ἄρχοντες, καὶ ὅτι εἰς τοὺς συμβούλους τοῦ Κολοκοτρώνη ἔλεγε, νὰ τοὺς περᾶσιν ἐν στόματι μεγαλοῦ ὄλους, καὶ ὅτι αὐτὸ ἦτον μωστικὸν ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν, διότι δὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ φῶνον τοῦ παραμικροτέρου Ἑλληνοῦ, ἀπαντῶ εἰς τοὺς μέντορας τοῦ κῆρ Φωτάκου, ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μας, πειθανὸν νὰ ὑπῆρξεν ὁ Χρυσοσπάθης ἐκεῖ διὰ τὰ τοῦ δώσῃ φιλικὰς τινὰς συμβουλὰς ὡς ἀρχαῖος συναδελφός του εἰς τὴν

Ζάκυνθον, νὰ λείψῃ ἀπὸ τὰς παραφορὰς καὶ τοὺς παραλογισμοὺς του, νὰ τὸν ἀποτρέψῃ, ἴσως σταλμένος ἀπὸ τὸν φίλον του Μούρτζινον, καὶ οὐδέποτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους, (ἂν ἤπῃγε πρώτην φορὰν τὸ ἀκούω τώρα) ἀλλὰ διὰ νὰ ἀπεράσων ἐν στόματι μαχαίρας τοὺς ἀρχοντας οὐδέποτε ἔδειξεν τοιοῦτον χαρακτήρα ὁ Χρυσοσπάθης νὰ κάμῃ συνωμοσίαν διὰ ἀδελφοκτονίαν, καθότι ἐγνώριζεν, ὅτι ἔκαμε κάμπουσας τοιαύτας ἀποπειράς ὁ γέρο Κολοκοτρώνης καὶ εἰς τὰ Βέρβενα, καὶ εἰς τὴν Ζαράκοβαν, καὶ ἀλαχοῦ, ἀλλ' ἴδε ὅτι ἦτον χοντροὺς ὁ λεμὸς τῶν ἀρχόντων, καὶ δὲν ἐκάπτετο ἀπὸ τὴν σπάθην τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ κῆρ Φωτάκου, ἐπῆραν τὰ μέτρα τους, καὶ τὸν ἐφύλαξαν εἰς ὄλας τὰς κινδυνώδεις συνωμοσίας (ἐκτὸς τοῦ ἀγαθοῦ Κρεββατὰ ἀψηφῆσαντος).

Λέγει οὖν τούτοις ὅτι ἀφοῦ ὁ Κολοκοτρώνης ἔμαθε τὰ διατάγματα τῆς στρατολογίας τῶν ἀρχόντων, συνεισῆθη μὲ τοὺς ἐδικούς του ἀ/ξιοματικούς, καὶ μὲ ποίους, μὲ τὸν Πλαπούταν ὅστις εἶχεν τριάντα στρατιώτας, μὲ τὸν Παπασταθόπουλον ὅστις εἶχε δεκαοκτώ, μὲ τὸν Ζαχαριάδην καὶ Πέταν οἵτινες εἶχαν μόνον τὸν ἑαυτὸν τους, καὶ μὲ τὸν κῆρ Φωτάκου καὶ Μιχαῆλ Οἰκονόμου, (τοὺς ὁποίους ἔχειροτόνησεν ἀξιωματικούς τότε, ὁπότεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀρχηγὸς τους δὲν εἶχεν οὐδένα στρατιωτικὸν βαθμὸν ἀπὸ τὴν κοβέρησαι) νὰ τοῦ δώσουν τὸν λόγον τους, ἂν θὰ εἶναι μαζί του εἰς τὸν ἀγώνα κατὰ τῶν τούρκων, καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐχ(θ)ρῶν του, δηλαδὴ τῶν ἀρχόντων κτλ. Εἶναι ἀπωρίας ἄξιον πὼς κατήντησαν αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι ἄνθρωποι εἰς τόσην ἀπόγνωσιν, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἰοβόλου πάθους των, γράφουν πᾶν θεμιτὸν καὶ ἀθέμητον, καὶ ὅτι συλογισθοῦν διὰ νὰ καλύψουν τὰς αἰσχουρογίας των.

Ἐπίσης λέγει ὅτι μόλις ἐτελείωσεν αὐτὸ τὸ ἔντιμον κογκρέσον, ἔφθασε πεζὸς ἀπὸ τὰ Μαγούλιανα ἀπὸ τὸν ἐγκαρδιακὸν φίλον τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸν Ἀναγνωστάκου Παπαγιαννακόπουλον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔγραφεν ὄλα τὰ περιστατικά τῆς συνωμοσίας κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν μεγάλην ἐνέργειαν τῶν προηγόντων, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀναγνώστη Δελιγιάννη, ὁ ὁποῖος ἐφοβέριζε τοὺς φίλους τοῦ Κολοκοτρώνη ὅτι θέλει δημεύσῃ τὰ πράγματά τους, ἂν δὲν τὸν παρακολουθήσουν εἰς τὴν ἐκστρατείαν κτλ. Βεβαίως οἱ ἀναγνώσται τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ κῆρ Φωτάκου, δὲν γνωρίζουν ποίος εἶναι αὐτὸς ὁ περιβόητος Ἀναγνωστάκος Παπαγιαννακόπουλος ἀπὸ Μαγούλιανα, καὶ πειθανὸν νὰ πιστεύσουν ὅτι ἀφ' οὗ ἦτον ἐπιστήθιος φίλος ἐνὸς στρατάρχου, θὰ ἦτον κανένας εἰσισημὸς ἄνθρωπος. Ἄς μάθουν λοιπὸν ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀιδάδελφος τοῦ κῆρ Φωτάκου, εἶχε τὸ ἐπίθετον Σουγλήρης, ἄνθρωπος τῆς τελευταίας τάξεως τῶν κατοίκων τῶν Μαγουλιάνων κοινολαίτης. Πρὸ τῆς ἐπανάστασεως, τὸν εἶχεν ὁ Θεοδοωράκης Δελιγιάννης ὑπερέτην, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπανάστασεως τὸν μετεχειρίζετο ἐγὼ αὐτὸν καὶ πολλοὺς ἄλλους εἰς τὴν σῖναξιν αἰγυδοπροβάτων καὶ τροφῶν διὰ τὰ στρατόπεδα μέχρη τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀφ' οὗ προσεκκλήθη ὁ κῆρ Φωτάκος / εἰς τὸν Κολοκοτρώνη καὶ δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ ἀρμονία διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους, τὸν προσηκείωσεν μὲ τὸν Κολοκοτρώνη, καὶ τὸν μετεχειρίζετο κατὰ σκοπον, καὶ ὄργανον τῆς κολοκοτρωναϊκῆς μερίδος διὰ νὰ κάμῃ προσηλητισμὸν εἰς τὸ μέρος των, καὶ πρὸς ἀμοιβὴν τὸν πιστὸν πρὸς τὴν κατασκοπείαν ἐνεργειῶν του, ἀφ' οὗ διέλυσεν ὁ Κολοκοτρώνης τὴν πολυνοχίαν τῶν Πατρῶν, καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Καρύταιναν μὲ τὴν πανσπερίαν τῆς ἀναρχείας καὶ ἀσιδωσίας, ἣ πρώτη του ἔντιμος πράξις ἦτον νὰ διαλύσῃ τὴν ἐκεῖ ἐφορίαν (ἣτις ἐσύγκειτο ἀπὸ τὸν ἀδελφόν μου Ἀνάστον καὶ ἔξ ἐκ τῶν προκροιωτέρων οἰκοκυραίων τῶν κομοπόλεων) μὲ τὸν πλέον βαρδαλικὸν καὶ ἀπάνθρωπον τρόπον, μὴ ἔπακούσασα εἰς τὰς παρανόμους καὶ παραλόγους ἀπαιτήσεις του, ἰδίως δέ, διότι αὐτὸς τοὺς διέταξε νὰ προτείνουν εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ θεω-

ρήση χιλίαρχον τῆς ἐπαρχίας τὸν Δημήτρην Κολυόπουλον, καὶ αὐτὴ δὲν ὑπέκειμεν εἰς τὰς τοιαύτας ἀλόγους θελήσεις του, ἀλλ' ἐπρότεινε τὸν Δημητράκην Λελεγιάνην δικαιοματικῶς, καθότι ἀπὸ τῆν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐπανάστασεως ἦτον ὄπλαρχηγὸς καὶ ἐδιοικοῦσεν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ αὐτοῦς, ἐκλεκτὸν καὶ δυνατὸν στρατὸν, καὶ ἀνδραγαθήσαντα εἰς πολλὰς μάχας καὶ ἠ κυβέρνησις τὸ παρεδέχθη καὶ τοῦ ἔστειλλε δίπλωμα χωρὶς νὰ ἀπαιτήσῃ. Ὁ δὲ Κολυόπουλος ἐθεωρεῖτο ὡς τότε, ὀνόματι κηδαιμὸν τοῦ ἀνηλίκου ἀνεπιού του Γιαννικούλα, χωρὶς νὰ ἔχη στρατιώτας, καὶ ἀντεκατέστησεν αὐθαιρέτως ἄλλους τοῦ μέρους του. Φθάσας δὲ εἰς Τριπολιτσάν, κατετρόμαξεν τὴν γεροουσίαν, μὴ ἔχουσαν ἰδίαν φρουράν, ἀλλὰ τῆς εἶχε ἐπιτεθειμένον τὸν νιόν του τὸν Πάρον, καὶ ἡ πρώτη του βανδαλικὴ πράξις ἦτον αὕτη, ἀπέβαλλεν δικτατορικῶς τὸν γεροουσιαστήν Ἀναγνώστην Ζαφειρόπουλον, ἄνδρα ἐκ τῶν διακεκοιμένων, καὶ ἐκλελεγμένον παμφηφεῖ ἀπὸ τῆν ἐπαρχίαν, καὶ ἐδιώρησεν αὐτοκρατορικῶς τὸν ἄνω εἰρημέρον Ἀναγνώστᾶνον Σουγλέρην ἀδελφὸν τοῦ παηγγυριστοῦ του κὺρ Φωτάκον, καὶ ἐδέσμευσε τὴν ἀθλίαν ἐκεῖνην γεροουσίαν, (καὶ τὴν ἦγε καὶ τὴν ἔφερεν, ἀπὸ τῆν φρούκην τῆς) εἰς τὰς ἀνοσίους θελήσεις αὐτοῦ, καὶ ὅλων τῶν συγγενῶν καὶ κολάκων του οἵτινες [...]

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ